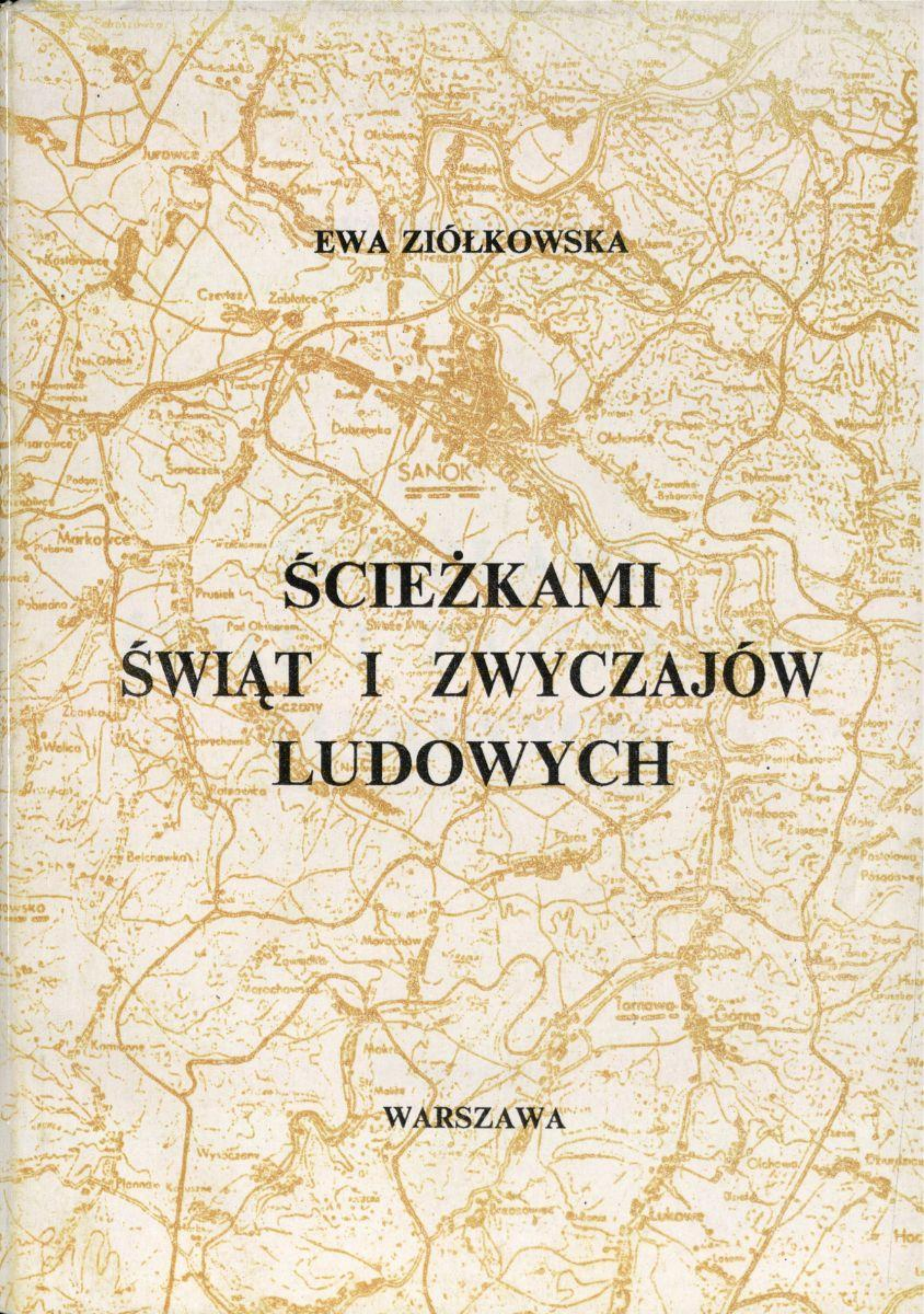

EWA ZIÓŁKOWSKA

**ŚCIEŻKAMI
ŚWIĄT I ZWYCZAJÓW
LUDOWYCH**

WARSZAWA

Książka ta powstała w oparciu o dane zebrane w trakcie badań prowadzonych w Instytucie Turystyki nad alternatywnymi formami turystyki młodzieży. Wykorzystano w niej zarówno doświadczenia własne autorki, organizatora i kierownika wielu wyjazdów do miejsc związanych z obrzędami ludowymi, wywiady z osobami uczestniczącymi w uroczystościach, jak i bogatą literaturę przedmiotu.

Zarówno książka, jak i badania były finansowane ze środków Centralnego Programu Badań Podstawowych 08.18 *Świadomość polityczna młodzieży i jej uwarunkowania* koordynowanego przez Instytut Badań Problemów Młodzieży. Kierownikiem całego Programu był prof. dr hab. Jan Bogusz.

ND
INSTYTUT BADAŃ PROBLEMÓW MŁODZIEŻY

INSTYTUT TURYSTYKI

ODDZIAŁ UNIWERSYTECKI POLSKIEGO
TOWARZYSTWA TURYSTYCZNO-KRAJOZNAWCZEGO

EWA ZIÓŁKOWSKA

**ŚCIEŻKAMI
ŚWIĄT I ZWYCZAJÓW
LUDOWYCH**

2:398

Centralny Program Badań Podstawowych 08.18

Świadomość polityczna młodzieży i jej uwarunkowania

Kierownik programu: prof. dr hab. Jan Bogusz

Grupa tematyczna

Spoleczne funkcje turystyki i wypoczynku młodzieży

Kierownik grupy: prof. dr hab. Krzysztof Przecławski

Warszawa 1990

Fotografie:

CAF - 3

Andrzej Hrechorowicz (DELTA) - 10

Grzegorz Micuła - 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 13

Jan Romańczuk - 14

Marek Ziółkowski - 9

7014

Motto

Ścieżka winna być zaprogramowana w człowieku, nim rozpocznie podróż, jeżeli nie jest - będzie jałowa. Niczego nie napotka się na ścieżce, a już najmniej samego siebie, jeśli niczego się od niej nie oczekuje. I tak pozostanie wiele miejsca na przypadek rodzący zagadki zaczarowanych wysp, ale nie wolno zdawać się na niespodziankę totalną - należy odkrywać to, czego przedsmak nosi się już we wnętrzu. (...) Kolumb płynąc na zachód nosił w sobie całą Amerykę.

Prawdziwa ścieżka to tworzenie rzeźby z bryły posiadanego marmuru - jeśli go nie ma, nawet najznakomitsze dłuto uderzy w pustkę...

Waldemar Łysiak
Francuska ścieżka

Fotografier

CAP - 3

Andrzej Głuchowski (DRL TA) - 10

Gregorz Mikula - 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 13

Jan Rómski - 14

Marek Zieliński - 9

Wojciech

7014

WSTĘP

Kultura ludowa umiera. Umiera na naszych oczach. Należymy, być może, do ostatnich pokoleń, którym dane jest obserwować jej nieliczne zachowane przejawy w naturalnym środowisku, nie zaś w muzeach i skansenach. Kultura ludowa zanika na skutek całego splotu zjawisk społecznych, ekonomicznych, politycznych określanych z dużym uproszczeniem mianem przeobrażeń cywilizacyjnych. Zmienia się obraz kulturowy wsi. Są to przemiany głębokie i nieodwracalne. Właściwie owa dawna, tradycyjna kultura ludowa należy już całkowicie do przeszłości.

Obecnie "ludowy" oznacza: *"nawiązujący do tradycji chłopskiej, uważający się za kontynuatora tradycji ludowej, uważany za bezpośrednią kontynuację tradycji ludowej."* (...) *"strój ludowy"* — to kostium, którego noszenie ma zmanifestować związek właściciela z tradycją ludową (...). Natomiast *"współczesna rzeźba ludowa"* to rzeźba, która w świadomości odbiorcy jest bezpośrednią kontynuacją tradycyjnej rzeźby ludowej...¹

W warunkach współczesnych rozwój chłopskiej kultury tradycyjnej jest po prostu niemożliwy. My obcujemy jedynie z tym, co stanowi jej swoistą kontynuację, nie pozbawioną jednak walorów poznawczych, estetycznych, emocjonalnych. Ginącą tradycję starają się podtrzymać muzea etnograficzne, domy kultury, ogłaszając konkursy dla kołędników, przebierańców, organizując festiwale, przeglądy, tzw. niedziele w skansenach, widowiska z udziałem zespołów folklorystycznych.

Powszechnie kultura ludowa utożsamiana jest ze sztuką ludową, z folklorem, z występami mniej lub bardziej "ludowych" zespołów estradowych. Pojęcie to kojarzy się z wyrobami Cepelii. A przecież na tradycję ludową składa się nie tylko kultura artystyczna, ale także cały system wierzeń, zwyczajów i obrzędów rodzinnych, dorocznych, wiedza, religijność ludowa. Jest to dziedzictwo kulturowe, którego nie sposób przecenić.

Nie w tym rzecz, by hasło "kultura ludowa" wywoływało w odpowiedzi nazwę "Cepelia". Wiedza o kulturze ludności wiejskiej powinna prowadzić

¹ A. Kroh: *Współczesna rzeźba ludowa Karpat Polskich*. Wrocław 1979, s. 8.

do innych celów. Jednym z nich jest świadomość korzeni wielości zjawisk składających się na kulturę polską i decydujących o jej specyfice.²

Problem polega na tym, że poziom owej wiedzy jest w naszym społeczeństwie niezwykle niski.

Znakomitym środkiem służącym poznaniu kultury ludowej może być turystyka o ambicjach krajoznawczych. Obiektem zainteresowania turysty mogą się stać budownictwo, architektura, sztuka ludowa wsi i małych miasteczek, folklor, zwyczaje i obrzędy. W programach wielu imprez turystycznych przewiduje się oglądanie wystaw sztuki ludowej, skansenów, izb regionalnych. Są to z reguły jedne z wielu punktów programu, nie najważniejsze. Dominują zespoły miejskie, zabytki architektury, osobliwości przyrody. Kultura ludowa jest i przez organizatorów, i przez samych turystów jakby mniej ceniona. Przyczyn jest oczywiście wiele. Niemalą rolę odgrywa tu nikła znajomość zagadnień kultury ludowej wśród organizatorów turystyki, a także prawie zupełny brak informacji na ten temat w ukazujących się w naszym kraju wydawnictwach turystycznych. Stąd zrodziła się potrzeba powstania niniejszej publikacji.

Trudno wyobrazić sobie obcowanie z "żywą" kulturą ludową bez wyruszenia w podróż. Szczególnie bogatym źródłem turystycznych odkryć i przeżyć może być spotkanie z ludowymi obrzędami dorocznymi, które są niezwykle widowiskowe. Ten typ obrzędowości związany jest z dorocznym cyklem świętowania. Owo świętowanie, nasycone treściami kultowymi, magicznymi, sakralnymi, może się stać udziałem turysty, który podejmie próbę uczestniczenia w nim lub choćby zrozumienia jego istoty i funkcji w życiu społeczności wiejskiej.

Na obrzęd składa się suma pojęć, wierzeń, wyobrażeń, czynności i zachowań, przekazywanych z pokolenia na pokolenie w określonej zbiorowości i obwarowanych ściśle przestrzeganiem w tejże zbiorowości rytuałem społeczno-prawnym i sakralnym.

(...) Zwyczaj jest zubożoną formą obrzędu. Zubożoną przede wszystkim o elementy sakralne, po części o sankcje i normy zachowań. ...zwyczajem mogą się stać niektóre treści i formy obrzędowe zachowane w zmienionej postaci już tylko mocą nawyku i zatracające pierwotny sens.³

Tak więc obrzęd to kategoria *sacrum*. Większość zatem opisanych w tej książeczce tradycji ma obecnie charakter zwyczaju.

² J. i R. Tomiccy: *Drzewo życia. Ludowa wizja świata i człowieka*. Warszawa 1975, s. 8.

³ *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*. T. II. Warszawa 1981, s. 23.

Obrzędy i zwyczaje odgrywały i odgrywają w życiu wsi bardzo ważną rolę. Ich kultywowanie daje poczucie bezpieczeństwa, jest sposobem odnajdywania się w świecie pełnym sił zagrażających człowiekowi, jak cywilizacja, choroby, żywioły. Ponadto tworzą one i umacniają więzi między członkami społeczności wiejskiej, w tym również więzi rodzinne, więzi w grupach rówieśniczych (wiele zwyczajów podtrzymują dzieci i młodzież). Wiele obrzędów dziś kultywowanych straciło swe dawne funkcje. Zmiany w świadomości społeczności wiejskiej doprowadziły do zaniku wielu treści wierzeniowych, wróżb, praktyk magicznych. Pozostała jedynie forma zewnętrzna. Wiele pradawnych niekiedy zwyczajów stało się barwnymi widowiskami o charakterze wyłącznie ludycznym.

Dawna tradycja ginie. Jednak przywiązanie do pewnych zwyczajów, zwłaszcza u osób starszych, względy emocjonalne sprawiają, że to, co dawne i piękne, nie odeszło całkiem bezpowrotnie w przeszłość. Niemalą rolę odgrywa tu Kościół. Stosunkowo najwięcej przetrwało zwyczajów związanych z obrzędowością kościelną, z wyobrażeniami religijnymi, kultem świętych. Do nich na przykład należą obrzędy zaduszne, święcenie ziela 15 sierpnia, święcenie palm i gromnic, przepędzanie bydła przez ognisko na św. Rocha. Kościół katolicki wprowadził przed wiekami wiele zwyczajów i obrzędów religijnych żywych do dziś, takich jak: odpusty, pielgrzymki, obrzędowość bractw, kult świętych, widowiska misteryjne. Kultura ludowa nadała tym obrzędom w wielu rejonach Polski lokalny koloryt.

Coraz powszechniej obrzędy ludowe zmieniają się w inscenizacje, w znacznym stopniu pozbawione treści sakralnych. Najmniej poddają się temu nieuchronnemu procesowi obrzędy religijne.

*Misteryjne zdarzenia wplecione w polskie kulty chrześcijańskie fascynują autentycznością wielkiego theatrum sacrum, przenikającego się z theatrum profanum. Niejednokrotnie zaciera się dość mgliste granice pomiędzy sakralnym misterium, podczas którego dokonuje się epifania bóstwa, a ludycznym odbiorem przez wiernych, uczestniczących w misterium. To szczególne połączenie wiary, mistyki i liturgii dokonuje się ciągle, a kulty religijne są istotnym czynnikiem spajającym wspólnotę człowieczą na zasadzie zbiorowego przeżycia święta, przy akceptowanym szacunku dla czasu świętego, czasu, który łagodzi gniew, odpuszcza winy, czyni pokój. Misteria mają z gruntu folklorystyczny charakter, dzięki któremu przetrwały prastare obyczaje i związane z nimi mity.*⁴

⁴ A. Bujak: *Misteria*. Warszawa 1989, s. 5.

Uczestniczenie turystów w misteriach religijnych, obrzędach ludowych niesie ogromne niebezpieczeństwo traktowania tych uroczystości jako imprez widowiskowych, swoistych atrakcji. Udział w nich wymaga ogromnej kultury osobistej, szacunku i tolerancji wobec innych. Turystyka etnograficzna powinna być turystyką indywidualną bądź uprawianą w małych grupach przez wąskie grono ludzi. Powinna być turystyką elitarną. Nie tylko dlatego, że kultura ludowa, eksploracja ciekawych a nieznanych obrzędów może zainteresować nielicznych. Również dlatego, że potrzebą chwili jest nie tylko ochrona środowiska naturalnego, lecz także kulturowego. Nie od dziś wiadomo, że turystyka niesie ze sobą szereg niebezpieczeństw dla odwiedzanych społeczności. Nie znaczy to, że organizatorzy turystyki nie powinni uwzględniać w programach imprez elementów kultury ludowej. Jednak rzędy autokarów turystycznych ustawiających się w Niedzielę Palmową przed niewielkim kościółkiem w Łyse, czy też terkot kamer zagłuszający śpiewy podczas procesji Bożego Ciała w Łowiczu należy uznać za zjawiska z pogranicza patologii społecznej.

Aby wyjazdy etnograficzne mogły pełnić swoją funkcję, pozwalały przeżyć, poznać, zrozumieć wartości tkwiące w kulturze ludowej, uczestnicy powinni być gruntownie przygotowani. Powinni przed wyruszeniem w podróż zdobyć niezbędny zasób rzetelnej wiedzy krajoznawczej i etnograficznej. Niniejsza praca zawiera garść informacji mogących się przydać turyście zainteresowanemu kulturą ludową. Oczywiście nie wyczerpuje ona tematu, dlatego zawiera obszerne wskazówki bibliograficzne, dając pole do indywidualnych poszukiwań.

Zasadniczy zrąb pracy stanowi opis dorocznych świąt i zwyczajów ludowych zarówno katolickich, jak i wschodniej tradycji chrześcijaństwa, w porządku chronologicznym. Konstrukcję owych kalendarzy wyznacza cykl zwyczajów dorocznych oparty na roku kościelnym. W Kościele rzymskokatolickim rok rozpoczyna się pierwszą niedzielą adwentu, a kończy ostatnią niedzielą uroczystości Chrystusa Króla. W niektórych opracowaniach etnograficznych rok obrzędowy oparty jest na cyklu wegetacyjnym związanym z porami roku (od Bożego Narodzenia przez obrzędy zimowe, wiosenne, letnie i jesienne). Religijny charakter większości opisywanych w niniejszej pracy świąt ludowych zdecydował o przyjęciu porządku liturgicznego.

Głównym kryterium wyboru była autentyczność zwyczaju, jego tradycyjny charakter. Z małymi wyjątkami kalendarz nie zawiera dużych imprez folklorystycznych organizowanych przez kluby rolnika, domy kultury, skanseny. Nie ma także informacji o festiwalach, targach sztuki ludowej (ze względu na masowy charakter, ich wykaz zawierają

specjalne informatory wydawane przez Ministerstwo Kultury i COIT). Owa autentyczność, rozumiana jako zachowanie dawnej struktury i spontanicznego charakteru zwyczaju, wydaje się w wielu przypadkach problematyczna. Np. zdarza się, że współcześnie reaktywuje się dawno zapomniane zwyczaje. Jednak często stare treści kulturowe przekazywane są w taki sposób, że odżywa ich treść, sakralizują się jakby od nowa, jak to się stało w Tokarni (Niedziela Palmowa). Także sensownie pomyślane widowiska obrzędowe, będące reminiscencją dawnych tradycji, mogą nabrać nowych znaczeń lub choćby dawać wyobrażenie o ich minionym kształcie.

Wykaz świąt i obrzędów zawarty w tej publikacji jest oczywiście niepełny, w wielu przypadkach może się też okazać nieaktualny, co spowoduje zapewne konieczność weryfikacji. W sumie jednak zawarte tu informacje powinny być pomocne przy planowaniu wyjazdów etnograficznych. Podróże szlakiem obrzędów ludowych i religijnych mogą być okazją do poznania całego cyklu zwyczajów. Np. program wielkanocnej wędrówki może obejmować nabożeństwo z udziałem Arcybractwa Męki Pańskiej w piątek przed Niedzielą Palmową, występy pucheroków w Niedzielę Palmową, palenie Judasza w Wielki Piątek, popisy turków z Gniewczyny w Wielkanoc, harce Siuda-Baby i Emaus w Poniedziałek Wielkanocny, Rękawkę we wtorek po Wielkanocy. W Niedzielę Palmową warto odwiedzić też Tokarnię, a w Wielki Czwartek i Piątek — Kalwarię Zebrzydowską. Możliwe są i inne warianty, zależnie od inwencji zainteresowanych.

Turystyka etnograficzna jest spotkaniem z inną kulturą, kulturą tradycyjną, z jej systemem wartości, pierwiastkami sakralnymi, związkami z naturą. Może więc być drogą do wzbogacającego turystę dialogu z tradycyjnymi normami etycznymi, z ludowym obrazem świata, z wyobrażeniami i praktykami religijnymi. Może być powrotem do źródeł kultury narodowej (kultura ludowa jest wszak synkretyczna, przechowały się w niej elementy kultury pogańskiej, prasłowiańskiej i słowiańskiej, także antycznej, szlacheckiej). Może sprzyjać formowaniu się postaw otwartości, tolerancji. Kultura ludowa odznacza się niezwyklejmi walorami estetycznymi, może kształtować poczucie piękna, harmonii. Turystyka etnograficzna może się stać alternatywą dla traktowania kultury ludowej w kategoriach imprez folklorystycznych.

Niniejsza praca przedstawia pewien zespół możliwości dla turysty zainteresowanego kulturą ludową. Jeśli zawarte w niej informacje i opisy przybliżą Czytelnikowi świat dawnych tradycji, pozwolą wnikać w sens świętowania, a może skłonią do podróży ścieżkami ludowych zwyczajów — publikacja spełni swoje zadanie.

1

ŚWIĘTA KATOLICKIE I ZWYCZAJE LUDOWE

ADWENTOWE GRANIE NA LIGAWKACH

Adwent rozpoczyna rok kościelny. Ten okres czterech tygodni poprzedzających Boże Narodzenie to w Kościele czas oczekiwania na przyjście Mesjasza - Zbawiciela (z łac. *adventus* - przyjście). Liturgia adwentu ma charakter pokutny.

Od 1974 roku, rokrocznie, zwykle w pierwszą niedzielę adwentu, organizowany jest w skansenie w Ciechanowcu konkurs gry na ligawkach. Kilka lat temu impreza ta przekształciła się w Ogólnopolski Konkurs Gry na Drewnianych Instrumentach Pasterskich. Myślą przewodnią konkursów jest podtrzymywanie dawnej podlaskiej tradycji adwentowego grania na ligawkach.

Ligawka to drewniany instrument dęty, długości 1-2 metrów, używany dawniej przez pasterzy na Mazowszu północnym i Podlasiu. Ligawki wykonywane były zazwyczaj z pnia młodej olchy przeciętego wzdłuż, wydrążonego i po złożeniu związanego łykiem. Uważa się, że ligawka jest jednym z najstarszych polskich instrumentów muzycznych. Ma ona swe odpowiedniki w innych regionach kraju: trombitę w Karpatach i bazunę na Pomorzu. Pierwotnie były to instrumenty myśliwskie, później pasterskie. Bazuny pełniły funkcje sygnalizacyjne, służyły głównie rybakom.

Ligawek używano tylko pod gołym niebem. Ze względu na ciężar zwykle oparte były o płot lub studnię. Stąd Zygmunt Gloger wywodzi etymologię nazwy, według niego wyraz ligawka pochodzi od czasownika *legać*, czyli opierać.

Gloger pisał:

Na Mazowszu i Podlasiu przez cały adwent rano i wieczorem wyszedłszy przed dom na miejsce otwarte, grają na ligawkach dobywając uroczyste, proste tony g, c,

e, g, c, a, g itp., które zwłaszcza w cichy a mroźny wieczór dolatują z wiosek dalekich.¹

Zwyczajowi temu zwykle nadaje się interpretację chrześcijańską, zgodnie z którą gra na ligawkach miała przypominać dzień sądu ostatecznego, kiedy to Archanioł zadmie w trąbę zmartwychwstania. Niewykluczone jest jednak, że ligawki pełniły kiedyś funkcje obrzędowe. W okresie adwentu przypada moment zimowego przesilenia słońca. Według dawnych wierzeń, jest to czas szczególnego nasilenia działań złych mocy. Trąbienie mogło być czynnością magiczną, mającą osłabić wpływy tych sił.

W czasie II wojny światowej Niemcy zabronili grać na ligawkach obawiając się, że mogą one stanowić środek porozumiewania się członków ruchu oporu. Piękna tradycja powoli odchodziła w zapomnienie. Wskrzeszono ją dzięki ciechanowieckim konkursom. Od kilku lat pierwsze nagrody przypadają w nich mieszkańcom niewielkiego podlaskiego zaścianka Łempice.

Literatura : Gloger Z.: *Encyklopedia staropolska*. Warszawa 1958; Micuła G.: *Na mgłę, rozbójników i wschód słońca*. Gościniec 1983 nr 12 s. 20-21; Micuła G.: *Powrót ligawki*. Ziemia 1979 s. 205-209.

ADWENT U CHAZAKÓW

W czasie adwentu po wsiach chazackich² wędrują poprzebierani starsi chłopcy, tzw. *stare Józefy*. Ubrani są w kozuchy odwrócone włosiem na wierzch, futrzane czapy, mają długie siwe brody, w rękach trzymają potężne laski. *Józefy* odwiedzają domy, w których są dzieci. Swoje przyjście oznajmniają dzwonieniem. Wywołuje to popłoch. Dzieci chowają się po kątach, bo przebierańcy egzaminują je ze znajomości katechizmu, każą skakać przez kij, którym czasem potrafią mocno przyłożyć.

Literatura - Jędraś S.: *O Chazach i Chazakach*. PSK 1984 nr 10 s. 22

¹ Z. Gloger: *Rok polski...*, s. 19.

² p. s. 40

ŚW. MIKOŁAJA

6 grudnia to dzień św. Mikołaja, biskupa Miry w Azji Mniejszej, żyjącego w pierwszej połowie IV wieku. Święty darzony jest szczególnym kultem na Rusi. Jest patronem dzieci, marynarzy, kupców, panien. W Polsce znany był przede wszystkim jako opiekun pasterzy i bydła, obrońca dobytku przed wilkami. Dawniej gospodarze 6 grudnia obchodzili jako święto, pościli tego dnia, by wilki nie porywały im bydła.

Zwyczaj rozdawania podarków przez osobę przebraną za św. Mikołaja jest stosunkowo nowy. Rozpowszechnił się w Polsce w XVIII w., ale tylko w miastach i we dworach. Na wieś dotarł znacznie później, bo w drugiej połowie XIX w., a w niektórych regionach dopiero w okresie międzywojennym.

Po wsiach Śląska Cieszyńskiego 5 grudnia o zmierzchu chodziła grupa 2-4 młodzieńców, towarzyszył im orszak złożony z diabła, śmierci, kominiarza, Cygana z nieczwiedziem. Odwiedzali chałupy, w których były dzieci, odpytywali je ze znajomości katechizmu i pacierza. Jeśli egzamin wypadł pomyślnie, rozdawali podarki, głównie w postaci jabłek i cukierków. W przeciwnym wypadku stosowali wymyślne kary.

Zwyczaj obchodu domów przez grupy tzw. mikołajów, znany jest także z terenu Beskidu Śląskiego (Jaworzynka, Koniaków, Istebna). W obchodzie takim, urządzanym 6 grudnia, uczestniczyło niegdyś od kilku do ponad dwudziestu młodych przebierańców. W widowisku w Istebnej uczestniczyły dwie konkurencyjne grupy mikołajów : czarni i biali.

Zwyczaj te, żywe do niedawna, zachowały się jeszcze w niektórych wioskach w szczątkowej postaci.

Literatura : Ferenc-Szydelkowa E.: *Rok kościelny a polskie tradycje*. Poznań 1988; Janicka-Krzywda U.: *Rok karpacki...*Kraków 1988; Kurek J.: *Mikołaje - obrzęd doroczny we wsiach Beskidu Śląskiego*. PSL 1973 nr 4 s. 199-206.

BOŻE NARODZENIE

Cykl obrzędów zimowych rozpoczynają święta Bożego Narodzenia zwane Godami, Godnimi Świętami, przypadające 25 grudnia³.

W Polsce Boże Narodzenie jest świętem rodzinnym. Poprzedniego dnia, w wigilię, ustawia się w pokoju choinkę przybraną bombkami, zabawkami z papieru i słodyczami. Jest to zwyczaj stosunkowo nowy, zapożyczony z Niemiec w XIX wieku. Do dziś w południowej Polsce wigilijne drzewko zwane jest podłażnikiem. Jest to wierzchołek jodły lub świerka zawieszony u sufitu, udekorowany tzw. światami- ozdobami z kolorowych opłatków. Na wsiach dzień wigilijny to okres wróżb, wielu zabiegów magicznych mających zapewnić powodzenie w nadchodzącym roku. Tego dnia wieczorem niemal we wszystkich domach odbywa się uroczysta wieczerza wigilijna, w czasie której spożywa się tradycyjne potrawy. Zanim usiądzie się do stołu wszyscy domownicy dzielą się opłatkiem i składają sobie życzenia.

W kościołach o północy odbywa się uroczysta pasterka, którą zazwyczaj rozpoczyna stara kolęda pióra Franciszka Karpińskiego *Bóg się rodzi*. W świątyniach ustawia się tzw. żłóbki przedstawiające stajenkę betlejemską. W miastach w czasie II wojny światowej nadawano żłóbkom wymowę patriotyczną. Tradycję tę kultywuje się do dziś (było to szczególnie widoczne w okresie stanu wojennego).

Z okresem świąt Bożego Narodzenia związana jest tradycja budowania szopek krakowskich, które są bardzo dekoracyjne. Przed II wojną światową ich konstruowaniem zajmowali się murarze. Dziś robią to hobbyści. Formy szopek nawiązują do architektury krakowskiej. Co roku, w niedzielę między 3 a 10 grudnia na Rynku Głównym odbywa się w Krakowie konkurs na najpiękniejszą szopkę. Później są one wystawiane w Muzeum Historycznym.

Na Podhalu po pasterce lub wczesnym rankiem młodzi chłopcy chodzą "na podłazy". Obchodzą domy krewnych i znajomych, składają im życzenia, obsypują owsem izbę i domowników.

Na Zamojszczyźnie, w Łukowej i sąsiednich wioskach (okolice Biłgoraja) zachował się zwyczaj *dunajowania*. 26 grudnia, w dzień św. Szczepana wieczorem chodzą dunajnicy - młodzi mężczyźni, niektórzy w tradycyjnych brązowych sukmanach. Odwiedzają domy, w których mieszkają panny. Przy wtórze skrzypiec i bębenka śpiewają pieśni

³ Godami nazywa się też często okres od Bożego Narodzenia do Trzech Króli.

Na dunaj, Czerwone jabłuszko. Dziewczętom wróżą rychłe zamążpójście. W grupie jest chłopak zwany kobyłą, który nosi wór na datki. Dawniej po Łukowej chodziło kilka grup dunajników.

W niektórych wsiach na Kurpiach podtrzymywany jest zwyczaj wypiekania na Boże Narodzenie *nowych latek* - okrągłych chlebków ozdobionych figurkami zwierząt domowych. Wypieki te straciły obecnie sens obrzędowy. Niegdyś miały zapewniać pomyślność w hodowli, dziś przeznacza się je na podarki, stanowią zabawki dla dzieci.

Okres świąt Bożego Narodzenia kończy święto Trzech Króli przypadające 6 stycznia. Tego dnia w kościołach święci się krede, ziarenka jałowca jako mirrę i żywicę jako kadzidło.

Literatura: Chłudziński T.: Dlaczego w Łukowej nie będzie starych panien. Gościniec 8/83 s.10-11; Etnografia Polski. T.2 Wrocław 1981; Halicki E.: Podlasy. Podtatrze zima 1986 s.107-109.

CHODZENIE PO KOŁĘDZIE

Od Bożego Narodzenia do Trzech Króli po wielu wsiach Polski południowej, północnej i wschodniej wędrują grupy kołędników. Zazwyczaj towarzyszy im kapela.

Najbardziej rozpowszechnione jest chodzenie z gwiazdą lub z szopką i śpiewanie kołęd. Najczęściej kołędują dzieci. Czasem takiej grupie towarzyszy muzykant, koza, kłapiący szczęką turoń. Niekiedy kołędnicy przebrani są za postacie z jasełek. Gwiazda jest duża, kolorowa, ruchoma, oświetlona w środku. Szopka przedstawia małą stajenkę z figurkami Świętej Rodziny. Dziś dominują szopki papierowe, kiedyś konstruowano szopki drewniane z wyrzeźbionymi postaciami. Oprócz szopek z nieruchomymi figurkami znane są szopki kukielkowe. Takie przedstawienia jasełkowe oglądać można jeszcze w niektórych wsiach Żywiecczyny, Rzeszowszczyzny, Lubelszczyzny i w Krakowskim (np. Psary, Zabawy koło Krakowa). Najczęściej wystawiana jest opowieść o Herodzie, w której występują anioł, diabeł, śmierć, czarownica, Mazur, Żyd, Cygan. Szopki i kukielki prezentowane są niemal w każdym muzeum regionalnym.

Sceny związane z narodzeniem Chrystusa odgrywają także grupy tzw. herodów. Np. w Wielkiej Wsi (woj. krakowskie) w skład takiej grupy wchodzi: król Herod i jego dwaj marszałkowie, ułan, Turek, diabeł, śmierć i Żyd. Wszyscy oni mają niezwykle barwne stroje i tekturowe czapki przybrane bombkami i innymi ozdobami choinkowymi. Przygrywa im akordeonista. Inscenizacja pokazuje historię króla Heroda, który za swe zbytki zostaje ścięty przez śmierć i porwany przez diabła.

We wsiach Beskidu Żywieckiego (Jeleśnia, Węgierska Górka) występują "Trzej króle". Są to chłopcy w złotych tekturowych koronach, którzy przedstawiają przybycie Trzech Mędrców do Betlejem. Wraz z nimi chodzą anioł oraz Żyd handlujący kozą i przepowiadający przyjście Mesjasza.

W Sylwestra i w dzień Nowego Roku na południu Polski zobaczyć można korowody przebierańców, tzw. dziady, draby. Szczególnie barwne i atrakcyjne widowiska dają *dziady noworoczne* z Żywieckiego (Żabnica, Zwardoń). W grupie liczącej około 20-30 osób wędrują komendant, panna młoda, śmierć, diabły, żołnierze, Żydzi, Cyganie, tzw. łatkorki, fryzjerzy, kominiarze, a także dziwne postaci z radiem, telefonami, słuchawkami. *Dziadom* towarzyszy kapela góralska. Odwiedzają oni obejścia, składają gospodarzom życzenia, robiąc przy tym wiele zamieszania. W grupie są także *konie*, przypominające krakowskiego Lajkonika, które wesoło skaczą, a w pewnym momencie padają jak martwe. Prawdopodobnie jest to dalekie echo jakichś przedchrześcijańskich praktyk.

W Noc Sylwestrową po ulicach Żywca harcuje *Jukace*. Są to młodzieńcy ubrani w kozuszki, przepasani powróslami ze słomy i pasem z dzwonkami, na głowach mają barwne, tekturowe czapy. Biegają po ulicach, strzelają z długich batów, zaczepiają przechodniów i składają im życzenia, wpadają do domów, czyniąc zamęt i zamieszanie. Nad ranem zbierają się w kościele na specjalną noworoczną *mszę dziadowską*.

Na Rzeszowszczyźnie w Sylwestra o północy zaczynają chodzić po wsiach *draby*. W wielu miejscowościach zwyczaj ten przetrwał do dziś, np. w Strażowie koło Rzeszowa, Urzejowicach koło Przeworska. Grupę drabów noworocznych tworzą chłopcy poprzebierani w odwrócone kozuchy i wysokie słomiane czapy. Twarze usmolone mają sadzą. Czasem towarzyszą im Cyganki, Żydzi, baby i inne postacie. Chodzą oni po chałupach i składają domownikom życzenia w formie wierszowanych oracji.

*Na szczęście, na zdrowie,
Na ten Nowy Rok,
Żeby się rodziła
Kapusta i groch.
Żyto jak koryto,
Pszenica jak rękawica,
Łowiesek jak plebański pieasek,
Ziemnioki jak pnioki... itd.*

Teksty życzeń były wszędzie podobne.

Dawniej życzenia składali również *szczodraki*. Nazywano ich także *nowoletnikami*, ponieważ chodzili z życzeniami na *Nowe Lato*, czyli Nowy Rok. Były to dzieci przeważnie z biedniejszych domów, które za życzenia dostawały specjalnie na ten cel wypiekane z pszennej mąki bułeczki zwane *szczodrakami*.

Dziś zwyczaj chodzenia po kołędzie stopniowo zanika, choć jak pokazują przedstawione przykłady, w wielu regionach jest to tradycja ciągle żywa. Grupy kołędnicze zobaczyć można także na festiwalu *Żywieckie Gody*.

Literatura: Obrzędy i zwyczaje doroczne wsi rzeszowskiej. Rzeszów 1972; Sztuka ludowa w Polsce. Warszawa 1988; Żywiecka sztuka ludowa. Warszawa 1978.

MATKI BOSKIEJ GROMNICZNEJ

Czterdziestego dnia po Bożym Narodzeniu, tj. 2 lutego, Kościół katolicki obchodzi święto Oczyszczenia Matki Bożej i ofiarowania małego Jezusa w świątyni jerozolimskiej.

Gdy zaś nadszedł dzień poddania ich, zgodnie z Prawem Mojżeszowym, oczyszczeniu, zanieśli Go do Jerozolimy, aby był ofiarowany Panu, według tego, co jest napisane w Prawie Pańskim: Każde pierworodne dziecko płci męskiej będzie poświęcone Panu. Mieli również złożyć ofiarę zgodnie z tym, co jest powiedziane w Prawie Pańskim, parę synogarlic lub dwa gołąbki.⁴

⁴ (Łk 2, 22-24).

2 lutego powszechnie święci się w kościołach zapalone świece, którym przypisywane są magiczne właściwości. Świece te zapala się przy łożu konającego. Dawniej zapalano je w czasie burzy dla ochrony od piorunów — stąd nazwa gromnica.

Na wsiach gromnicami zażegnawano klęski gradowe. Dymem z nich kreślono znaki krzyża na drzwiach, piecu, tragarzu, co miało chronić dom przed siłami nieczystymi. Niesione do kościoła świece dekorowano białym papierem, białymi chusteczkami, przewiązywano wstążkami. Do dziś wielu wiernych stara się donieść zapaloną gromnicę do domu. Jej zgaśnięcie traktuje się jako zły znak, zapowiedź nieszczęść.

Przed laty w wielu miejscowościach w okresie poprzedzającym święto żywa była tradycja *łania świec*. Kultywują ją w Żołyńi (woj. rzeszowskie) członkowie *cechu wachlarzy*, bractwa religijnego skupiającego młodzież męską. W Żołyńi gromnice wyrabia się według technologii znanej już w XVI w. Odlewanie świec odbywa się w ten sposób, że do obracającego się koła przymocowane są knoty, na nie leje się roztopiony воск, który zastygając tworzy świece. Członkowie bractwa *wachlarzy* w czasie uroczystości kościelnych noszą *wachle*, tj. świece przybrane bukietami kwiatów i umocowane na wysokich kijach.

Literatura: Ferenc-Szydełkowa E.: *Rok kościelny a polskie tradycje*. Poznań 1988; *Obrzędy i zwyczaje doroczne wsi rzeszowskiej*. Rzeszów 1972.

ZAPUSTY

Okres od Trzech Króli do Środy Popielcowej nosi nazwę karnawału (z włoskiego *carne vale* — mięso żegnaj), w tradycji ludowej zaś określany jest mianem zapustów, mięsopustu. Trzy dni poprzedzające Popielec to ostatki, tzw. kuse dni. Jest to czas wesołych uczt, pochodów i maskarad. W obrzędowości zapustnej przetrwały relikty dawnych wczesnowiosennych praktyk. W tym okresie kultywowano stare zwyczaje agrarne, między innymi taniec na len i konopie połączony ze skokami w górę w wykonaniu kobiet.

Powszechnie znany był zwyczaj przebierania się w zapusty za różne postacie ludzkie i zwierzęce. Po miastach i wsiach wędrowały barwne korowody złożone z Żydów, Cyganów, bab z dzieckiem, dziadów, niedźwiedzi, koni, kóz, bocianów itp. Do najpopularniejszych postaci

zwierzęcych pojawiających się w obrzędach Bożego Narodzenia i zapustów należą koza, kozioł lub turoń. Przedstawia je człowiek okryty kozuchem lub kocem, trzymający w ręku osadzoną na kiju włochatą głowę rogatego zwierzęcia z klapiącą szczęką. Jest to echo dawnych wierzeń, według których koza była symbolem płodności, sił witalnych. Związane z nią obrzędy miały na celu pobudzenie na wiosnę wegetacji.

Do dzisiaj gdzieś w Wielkopolsce i na Kujawach zachował się w szczątkowej formie zwyczaj zwany *podkoziółkiem*. W czasie zabawy ostatkowej dziewczęta były obowiązane płacić za muzykę do tańca, rzucając pieniądze pod wyobrażenie kozła lub nagiego chłopaka.

Dziś jeszcze w ostatki po wielu wsiach Polski południowej, na Opolszczyźnie, wędrują grupy przebierańców.

Od czasu do czasu, w dni poprzedzające Środę Popielcową, po Sopotni Wielkiej i Sopotni Małej (Beskid Żywiecki) chodzą *Mięsopustnicy* oraz *Pielgrzymki*. W grupie *Mięsopustników* występuje koń w otoczeniu *deblów*, czyli diabłów z uczernionymi gębami, śmierci z kosą, dziada i baby z dzieckiem. Grupa taka odwiedza gospodarstwa, śpiewa i tańczy dopominając się o datki. Za *Mięsopustnikami* wędrują *Pielgrzymki*, czyli dwaj chłopcy odziani w spódnice i czerwone chustki. Gospodynie wkładają im jajka do koszyków, co ma zapewnić urodzaj.

W niektórych wsiach Opolszczyzny we wtorek przed Popielcem wędrują po wsiach grupy zapustne prowadzące niedźwiedzia. Panna młoda, pan młody, wdowa, śmierć, diabeł, masarz, leśnik, kominiarz i inni odbywają "sąd" nad niedźwiedziem oraz urządzają "pogrzeb Basa" — parodystycznie ujęte uroczystości żałobne. Niedźwiedź i Bas są tu symbolami karnawału, a także kończącej się zimy, a "zmartwychwstanie" niedźwiedzia jest wyrażeniem nadziei na ponowne odrodzenie się życia. W ostatnich latach obrzędy te odbyły się we wsiach: Groszowice k. Opola (pogrzeb Basa), Góraźdże k. Gogolina (pogrzeb Basa), Daniec k. Ozimka (wodzenie niedźwiedzia).

W Radomyślu Wielkim (woj. tarnowskie) do ostatnich lat zachowała się dawna tradycja urządzania zabawy zapustnej kobiet, tzw. *combra*. Po wsi chodziła grupa kobiet poprzebieranych w fantazyjne, wielobarwne stroje, z wymalowanymi twarzami lub w maskach, między innymi Cyganki, krakowiak z krakowianką. Niegdyś *comber* odbywał się w różnych okolicach Polski, zwykle w tłusty czwartek, kiedy to starsze kobiety chodziły po wsi ze słomianą kukłą zbierając okup od panien albo młodych mężatek.

Karnawałową wesołość przerywa Środa Popielcowa, rozpoczynająca okres Wielkiego Postu.

Literatura: Pełka L.: *Rytuał, obrzędy, święta*. Warszawa 1989; *Obrzędy i zwyczaje doroczne wsi rzeszowskiej*. Rzeszów 1972; *Sztuka ludowa w Polsce*. Warszawa 1988; *Żywiecka sztuka ludowa*. Warszawa 1978.

ŚCIĘCIE ŚMIERCI

W *kusy wtorek*, czyli ostatni wtorek karnawału, odbywa się w Jedlińsku (woj. radomskie) ludowa zabawa zwana *ścięciem śmierci*.

Od rana po mieście chodzą *kusaki*, czyli przebierańcy. Jest pan młody i pani młoda w asyście muzykantów, są diabły, kozacy, krakowiak, krakowianka, niedźwiedź, a także *policjanci*, których zadaniem jest utrzymywanie porządku. Harce przebierańców dopominających się o datki są wstępem do właściwego obrzędu ścięcia śmierci.

Śmierć, którą odgrywa ubrany na biało mężczyzna z przyprawioną trupią głową, przy dźwiękach orkiestry dętej prowadzona jest przed wójta i ławnika. Sąd wydaje na nią wyrok śmierci. Na egzekucję przybywa kat w czerwonych szatach. Wygłasza on przemówienie do widzów, nakazując im nienaganne sprawowanie. Potem ścina śmierci głowę mieczem. Następnie diabły układają śmierć w trumie i obwożą ją po ulicach. Zabawa w mieście trwa do północy.

Podobne widowiska zapustne inscenizowali żacy krakowscy w XVII i XVIII w. Genezę tego zwyczaju wiąże się z obrzędami o przedchrześcijańskim rodowodzie, w czasie których następowało symboliczne zniszczenie zimy-śmierci, jak topienie marzanny czy palenie Judasza.

Widowisko w Jedlińsku, mające dawną tradycję, nie odbywa się co roku. W czasie stanu wojennego przestano je organizować.

Literatura: Czajkowski J.: *Jedlińskie kusaki*. PSL 1959 nr 3 s. 132 - 140; Seweryn T.: *Tradycje i zwyczaje krakowskie*. Kraków 1961.

TOPIENIE MARZANNY

Od wieków znany jest w Polsce zwyczaj obnoszenia po wsi, palenia i topienia słomianej kukły w kobiecym stroju, praktykowany z reguły w czwartą niedzielę wielkiego postu (tzw. śmiertelna niedziela, biała niedziela, czarna niedziela). Kukłę tę zależnie od regionu zwano marzanną bądź śmiercią. Zwyczaj ten potwierdzają źródła historyczne już w XV w. Wspominają o nim w swych kronikach Joachim Bielski i Jan Długosz.

Obrzęd ma najprawdopodobniej rodowód pogański i wiąże się z magicznymi praktykami wegetacyjnymi, związanymi z wiosennym

przesileniem słonecznym. Ich celem było zniszczenie zimy, chorób i śmierci. Niszcząc symboliczną kukłę, dopomagało się przyrodzie w jej zmaganiach, przyspieszało nadejście nowego życia, wiosny.

Z obrzędowym zakończeniem zimy-śmierci, przybierającym formę wesołej zabawy, zetknąć się dziś można jeszcze w niektórych wsiach Śląska Opolskiego i Podhala.

Na Opolszczyźnie dziewczęta w charakterystycznie związanych chustkach zarzuconych na plecy noszą po wsi podobnie ubraną Marzannę. Przed każdą zagrodą śpiewają okolicznościowe przyśpiewki. Następnie wynoszą ją poza wieś i rozebraną, podpaloną wrzucają do stawu. Symbolem nadchodzącej wiosny jest gaik-maik, zielona gałązka uroczyście wnoszona do wsi. Widowisko przedstawiające tradycyjny rytuał topienia marzanny i wnoszenia gaika-maika, w wykonaniu dziewcząt w strojach opolskich, obejrzeć można każdego roku w Niedzielę Palmową w skansenie w Opolu-Bierkowicach.

Na Podhalu dziewczęta obnoszą po wsi *śmierteckę*, ubraną w białą koszulę i wstążki. Znana jest przyśpiewka:

*Sła śmiertecka z miasta,
Pan Jezus do miasta.
Dziewceta jom niosom
O jajeka prosom.
Cobyście nom dali
A nie żalowali.*

Literatura: *Etnografia Polski*. T. 2. Wrocław 1981; Jost M.: *Zwyczaje i obrzędy wiosenne na Podhalu*. Podtatrze wiosna 1979, s. 71-73; *Sztuka ludowa w Polsce*. Warszawa 1988.

MEMENTO HOMO MORI

Pamiętaj człowiecze na śmierć, a za grzechy pokutuj - sentencja ta, przypominająca o znikomości doczesnego żywota, przywoływana jest kilkakrotnie w trakcie nabożeństwa z udziałem Arcybractwa Męki

Pańskiej co roku, w piątek przed Niedzielą Palmową w kościele OO. Franciszkanów w Krakowie.

Nabożeństwo odprawiane jest w kaplicy Męki Pańskiej. Pośrodku w dwóch rzędach stoją bracia. Przed nimi u stóp ołtarza, na niewielkim podwyższeniu leży drewniany krzyż. Śpiewane są pieśni wielkopostne, psalmy. Odmawiane modlitwy rozważają tajemnicę męki i śmierci Zbawiciela. W czasie podniesienia bracia leżą krzyżem na posadzce kaplicy. Rozbrzmiewają słowa suplikacji *Od moru, ognia i wojny wybaw nas, Panie*.

Później wyrusza procesja do głównego ołtarza. Tu odprawiane są Gorzkie Żale. Uroczystości kończy procesja podążająca kruzgankami klasztoru. Prowadzą ją bracia w otoczeniu sióstr z Arcybractwa, niosących zapalone świece.

Członkowie Arcybractwa ubrani są w czarne habity, głowy i twarze przykrywają im kaptury z otworami na oczy. Na plecach wymalowane mają sceny męki Jezusa. W rękach trzymają długie laski zakończone trupimi czaszkami.

Arcybractwo Męki Pańskiej, zwane też Arcybractwem Dobrej Śmierci, założone zostało 9 czerwca 1595 r. w Krakowie przy kościele OO. Franciszkanów przez biskupa Marcina Szyszkowskiego. Głównym celem tego stowarzyszenia osób świeckich było: *uświęcenie członków jego przez gorącą miłość Ukrzyżowanego Zbawiciela i rozpamiętywanie gorzkiej Jego męki*⁵.

Arcybractwo stawiało przed sobą nie tylko religijne cele. Prowadziło działalność charytatywną. Szczególną opieką otaczało więźniów, niosąc im pociechę duchową i wsparcie finansowe. Do jego obowiązków należało wykupywanie więźniów, zwłaszcza tych skazanych na śmierć. Uroczysty obrzęd wykupu odbywał się w Wielki Czwartek. Była to niezwykle rozbudowana uroczystość religijna, mająca wywołać u skazańców skruchę i wpłynąć pozytywnie na ich morale.

Tak było w przeszłości. Formalnie Arcybractwo nie istnieje od 1949 r. Jednak jest grupa ludzi kultywująca niektóre dawne obrzędy wielkopostne, która uczestniczy w tym przejmującym misterium, jakby nie z tej epoki.

Literatura: Bujak A.: *Misteria*. Warszawa 1989; Olchowik L.: *Ci, którzy przypominają o śmierci*. IMT "Światowid" listopad 1984 s. 16-17.

⁵ J.K. Puzyna: *Statuta Arcybractwa Męki Pańskiej...*, Kraków 1905.

NIEDZIELA PALMOWA

Okres świąteczny związany z Wielkanocą rozpoczyna Niedziela Palmowa, zwana też Kwietną lub Wierzbną. Święto to ustanowił Kościół na pamiątkę triumfalnego wjazdu Chrystusa do Jerozolimy. W Ewangelii św. Jana czytamy:

...Ludzie, którzy wielkim tłumem przybyli na święto, usłyszawszy, że Jezus zbliża się do Jerozolimy, pobrali gałązki palmowe i wybiegli Mu naprzeciw wołając: Hosanna, błogosławiony, który przychodzi w imię Pańskie, oraz: Oto lud Izraelski...⁶

W Niedzielę Palmową powszechnie święci się w kościołach palmy, czyli gałązki wierzby lub leszczyny z baziąmi przystrojone trzcina, pędami borówki, kolorowymi wstążkami, kwiatkami z bibuły. Każdy region Polski miał sobie właściwą formę palmy. W Karpatach Zachodnich i na Kurpiach niektóre palmy osiągają długość 6 do 8 metrów.

W Polsce święcenie palm znane jest od średniowiecza. Dokonało się tu włączenie pradażnej, wiosennej praktyki do kościelnego rytuału. W czasach pogańskich gałązki wierzbowe były symbolem rodzącego się życia. Do niedawna jeszcze gałązki wierzbowe były w obrzędowości ludowej narzędziami zabiegów magicznych. Poświęcenie potęgowało ich moc. Przyniesione z kościoła palmy przechowywano w izbie zatknięte za obrazami świętych "na szczęście". Zrobione z nich krzyżyki przybijano nad drzwiami obór, by bydło nie padło ofiarą zarazy. Gospodarz wypędzając zwierzęta na pastwisko po raz pierwszy w roku, trzymał palmę w ręce. Poświęcone gałązki zatykano w polu, by uchronić zasiewy od gradu. Kładziono je także pod pierwszą skibę przy pierwszej orce. Bazie dodawano na wiosnę do zboża siewnego. Część gałązek zostawiano, przeznaczając je do okadzania chorych ludzi i zwierząt. Istniało przekonanie, że połknięcie pączka wierzbowego leczy wiele chorób. Powszechne było uderzanie się palmami, co miało przynosić zdrowie i dostatek.

Niedziela Palmowa uchodziła za dzień tajemniczy, niezwykły. Na Podkarpaciu wierzono, że wtedy góry otwierają się, by odsłonić ukryte w nich skarby.

⁶ (J 12, 12-13).

Palmy robiono w całej Polsce, również w miastach, gdzie popularne były krótkie palemki tzw. wileńskie. Obecnie w Łysem na Kurpiach, w Lipnicy Murowanej (k.Bochni, woj. tarnowskie), w Rabce po uroczystościach religijnych organizowane są konkursy palm.

W Tokarni k. Myślenic w otoczeniu palm w procesji ciągnięta jest figura Chrystusa na osiołku. Zwyczaj ten nawiązuje do staropolskiej tradycji. W XVI i XVII w. wjazd Chrystusa do Jerozolimy był w Polsce bardzo popularny. W wielu miastach w Niedzielę Palmową ciągnięto taką rzeźbę w procesji, zwykle odbywającej się między dwoma kościołami symbolizującymi Jerozolimę i Górę Oliwną. W Krakowie wieziono figurę z kościoła św. Wojciecha do kościoła Mariackiego. Tradycję tę wskrzeszono w Tokarni w 1968 r. Wzorem dla ludowego rzeźbiarza Józefa Wrony był eksponat z Muzeum Narodowego w Krakowie (Dom Szołajskich), XVI-wieczna rzeźba *Chrystus na osiołku palmowym*.

W Kalwarii Zebrzydowskiej w Niedzielę Palmową odgrywane jest misterium. Przedstawienie rozpoczyna się wjazdem do Jerozolimy. Chrystus jedzie na żywym osiołku otoczony apostołami. Tłum ludzi, głównie dzieci, rzuca mu na drogę *palm*y - gałązki świerka, kwiaty. Tego dnia również klerycy odgrywają wypędzenie przekupniów ze świątyni.

Literatura: *Etnografia Polski*. T. 2. Wrocław 1981; Ferenc-Szydelkowa E.: *Rok kościelny...* Poznań 1988; Seweryn T.: *Tradycje i zwyczaje krakowskie*. Kraków 1961.

PUCHEROKI

W Niedzielę Palmową we wsi Bibice pod Krakowem odbywa się konkurs, służący podtrzymaniu staropolskiej tradycji chodzenia *na puery*.

Dawniej w Polsce uroczystości kościelne często uświetniane były występami dzieci. W Krakowie był zwyczaj, że po nabożeństwie porannym w Palmową Niedzielę zacy ustawieni w dwa rzędy przed kościołem recytowali zabawne wierszyki, upominając się o datki. W XVIII w. władze kościelne zakazały tych występów, uważając, że naruszają one powagę uroczystości. Mimo to tradycja nie upadła, kultywowano ją w podkrakowskich wsiach.

Wiejscy chłopcy chodzili po domach w niewielkich grupach, deklamowali wierszyki, za co dostawali od gospodyń datki w naturze, głównie jajka. Ubrani byli w wysokie, stożkowate, słomiane czapy, przepasani powróżkami, w jednej ręce trzymali koszyki, w drugiej zaś drewniane czekaniki na długim trzonku, służące do wystukiwania rytmu. Nazwano ich pucherokami (łac. *puer* - chłopiec). Najdłużej, bo gdzieś do połowy naszego wieku, tradycja przetrwała we wsiach Bibice, Zielonki, Skotniki.

Obecnie zwyczaj żyje tylko dzięki działaniom Regionalnego Klubu Rolnika w Bibicach, który co roku organizuje konkursy pucherskich oracji. Chłopcy, odziani jak dawniej, tylko w czapkach zrobionych nie ze słomy, lecz z kolorowych bibulek, wygłaszają wierszyki będące dalekim echem polskiej literatury plebejskiej wieków XVI i XVII.

Literatura: Seweryn T.: *Tradycje i zwyczaje krakowskie*. Kraków 1961; Ziółkowska E.: *A jo wyrwikolek*. Gościniec 1986 nr 3 s. 8-9.

PALENIE JUDASZA

Wielki Tydzień to okres wielu obrzędów liturgicznych, to w Kościele okres rozpamiętywania tajemnicy Męki Pańskiej. To także czas ludowych zwyczajów kontrastujących często z powagą owych uroczystości. Należy do nich sądzenie Judasza, palenie go i topienie, nie pozbawione akcentów ludycznych.

W Pruchniku koło Jarosławia obrzęd palenia Judasza odbywa się po dziś dzień. W nocy z Wielkiego Czwartku na Piątek wieszana jest na drzewie kukłę uszytą z worków i wypchaną słomą. Do ręki ma ona przytroczoną sakiewkę z kamyczkami symbolizującymi trzydzieści srebrników. Kukła przedstawia postać znaną z Biblii, jednego z 12 apostołów, Judasza z Kariotu, który zdradził Chrystusa i wydał wysłannikom Sanhedrynu, a zobaczywszy, że Jezusa skazano, targany wyrzutami sumienia powiesił się⁷.

⁷ Mat., 26, 14-16; Mat., 27, 3-5, Marek, 14, 10-11; Łuk., 22, 1-6.

W piątek po południu Judasz jest sądzony. Głównym aktorem widowiska jest starszy mężczyzna, na codzień niezbyt poważany z powodu ułomności fizycznych i psychicznych. Pojawia się pod Judaszem, trzymając w ręku długi, mocny kij. Jest to hasło do rozpoczęcia rozprawy ze zdrajcą. Kukła zrzucana jest na ziemię. Orszak, złożony przeważnie z dzieci, bije ją, szarpie, kopie, następnie za głowę ciągnie pod kościół. Tu na schodach prowadzących na dziedziniec odbywa się sąd. Karą ma być trzydzieści razów. Sędzią i egzekutorem jest ów starszy pan. Uderza kukłę kijem, a gawiedź głośno odlicza. Potem Judasz włączony jest po ulicach, bity kijami, wreszcie zostaje podpalony i wrzucony do stawu.

Dokładnie nie wiadomo, od jak dawna odprawiane jest to misterium w Pruchniku. Kultywowane jest od wielu, wielu pokoleń. Jeszcze w latach międzywojennych wieszano tu kilku Judaszów i prawie każdy z mieszkańców, wymierzał karę. Zdarzało się, że obrzęd ten miał wyraźne akcenty antysemickie. Do dziś w wielu wsiach Rzeszowszczyzny kukła wyobrażająca Judasza wieszana jest przed domami ludzi nie lubianych, traktowanych wrogo przez lokalną społeczność.

Zwyczaj robienia kukły Judasza, ciągnięcia jej po ulicach i palenia znany był również w innych rejonach. Zygmunt Gloger pisał:

W niektórych okolicach w Wielki Czwartek (zwany także "ciemniowym") gromada chłopców przebierała się za żołnierzy i zrobiwszy sobie Judasza ze słomy, przybranego w szaty czarne, podarte, trzymającego w ręku kaletę wypełnioną szkłem tłuczonym dla brzęku, szła do kościoła na "ciemną jutrznię", Judasza z sobą niosąc. W kościele pod chórem wśród ludu stali uszykowani jak wojsko pod przywództwem jednego. Po skończonej jutrzni, na cmentarzu, chłostano Judasza kijami i siekano go drewnianymi pałaszami wśród wrzawy i śmiechu zebranego ludu. Potem włożywszy go na taczki wieziono na plebanie i do dworu, gdzie powtarzano do samo widowisko. Z dworu udawano się z Judaszem do gospody, a wreszcie albo topiono go w rzece czy stawie, albo gdy się ściemniło, palono na wzgórzu za wioską⁸.

Inną formą tego obrzędu było zrzucanie kukły Judasza z wieży lub dzwonnicy kościelnej, ciągnięcie jej po ulicach i okładanie kijami. Odbywało się to zazwyczaj w Wielką Środę. Te tzw. Judaszki, czy inaczej "Strącanie Judasza", zostały wprowadzone najprawdopodobniej przez żaków w XVII w., a zanikły w miastach w XIX w. Obrzęd

⁸ Z. Gloger. *Rok polski...* Warszawa 1900, s. 157.

w różnych postaciach najdłużej przetrwał w małych prowincjonalnych miasteczkach i wsiach Polski południowej.

Rodzi się pytanie o genezę zwyczaju. Czas odgrywania widowiska sugeruje związek z kościelnymi obchodami Wielkiego Tygodnia. Kanwą sążnienia Judasza są motywy biblijne. Jednak wiele elementów obrzędu wskazuje na jego przedchrześcijański rodowód. Palenie kukły, wrzucanie jej do stawu nieodmiennie kojarzy się z topieniem Marzanny. Nie po raz pierwszy dawne pogańskie praktyki zyskały nową chrześcijańską interpretację. Jest to niewątpliwie jeszcze jedna wersja niszczenia czegoś, co jest synonimem zła, śmierci, po to, by zrobić miejsce dobru, by po groźnej, nieprzychylniej zimie mogła przyjść ciepła, życiodajna wiosna.

Literatura: *Bystroń J.: Etnografia Polski*. Warszawa 1947; *Stolarczyk S.: Palenie Judasza*. Gościńiec 1981 nr 6 ; *Witkowski C.: Doroczne polskie obrzędy i zwyczaje ludowe*. Kraków 1965.

MISTERIA PASYJNE

W Kalwarii Zebrzydowskiej co roku w okresie Wielkiego Tygodnia odbywa się Misterium Męki Pańskiej. Niezawodowi aktorzy odgrywają sceny z Ewangelii, odbywając wielogodzinne procesje po drózkach kalwaryjskich.

W Wielką Środę wieczorem odgrywana jest zdrada Judasza. Jednak najważniejsze dni obrzędu to Wielki Czwartek i Wielki Piątek. W czwartek po południu pierwszą sceną jest mycie nóg dwunastu apostołom. Dokonuje tego przeor klasztoru na podeście ustawionym przy murze świątyni. Później pojawia się Chrystus. Następują sceny odgrywane w kolejnych kapliczkach: pojmanie w Ogrójcu, przejście przez Cedron, epizody w pałacach Annasza i Kaifasza, zaparcie się Piotra. Misterium tego dnia kończy się wtrąceniem Jezusa do ciemnicy. Jest nią kaplica w Domu Kaifasza.

W Wielki Piątek porannym sądem rozpoczyna się dalszy ciąg dramatu. Później procesja udaje się do Pałacu Pilata, do Pałacu Heroda, po czym wraca znowu do Ratusza Pilata. Idąc po raz drugi do Pilata Chrystus wchodzi przez kaplicę *Święte Schody*, tzw. *Gradusy*.

Kulminacyjnym punktem widowiska jest odczytanie wyroku.

Na ganku Ratusza stoją Piłat, Chrystus, żołnierze, wyrok odczytuje woźny. Rozpoczyna się Droga Krzyżowa. Jezus niesie ogromny drewniany krzyż, następują kolejne upadki, scena z Cyrenajczykiem i św. Weroniką. Wejście na Golgotę stanowi niemały wysiłek dla aktorów i pielgrzymów. Przybicie do krzyża relacjonowane jest przez narratora z Kaplicy Ukrzyżowania. Uroczystości kończy msza św. Wieczorem w kaplicy Grobu następuje złożenie do grobu ciała Chrystusa.

Stacjami drogi krzyżowej w Kalwarii Zebrzydowskiej są kaplice rozmieszczone pomiędzy górą Żar, na której znajduje się kościół i klasztor Bernardynów, a górą Lanckoroną. Liczące ok. 6 km *Dróżki Pana Jezusa* odtwarzają symbolicznie jerozolimską Drogę Krzyżową. Kalwaria Zebrzydowska wybudowana została w XVII w. Ufundował ją wojewoda krakowski Mikołaj Zebrzydowski. Równie dawną tradycję mają: Kalwaria Pałacowska, Góra Kalwaria pod Czerskiem, kalwarie w Wejherowie, na Żmudzi, pod Wilnem. Wystawiano w nich misteria pod gołym niebem, przy poszczególnych kaplicach pokazywano najważniejsze sceny Męki Chrystusa.

Obchód drogi krzyżowej wprowadzili do Polski bernardyni w XV w. Zakon, pragnąc przyciągnąć do kościoła jak najwięcej wiernych, zaczął wprowadzać do liturgii efekty teatralne. W Kalwarii Zebrzydowskiej drogę krzyżową odprawiono po raz pierwszy prawdopodobnie w 1608 r.

Przejawem współczesnej pobożności jest misterium w Górze Klasztornej koło Łobzenicy (woj. pilskie), według tradycji najstarszym polskim sanktuarium maryjnym. Misterium Męki Pańskiej odbywa się w Górze od kilku lat, w sobotę przed Niedzielą Palmową. Wybrano taki termin, by ułatwić przyjazd pielgrzymom.

Przedstawienie zainicjował ks. Jan Czekala, który wciela się w postać Chrystusa. Kolejne sceny rozgrywają się na dużych podestach wybudowanych przy kościele, cudownej studziencie i na cmentarzu. Droga krzyżowa wiedzie przez las, przez pole na Golgotę — sztucznie usypane obok cmentarza wzgórze, w które corocznie wbija się krzyże Chrystusa i łotrów. Niezawodowi aktorzy odgrywają zdradę Judasza, Ostatnią Wieczerzę, modlitwę w Ogrójcu, pojmanie, sąd Piłata, biczowanie, Drogę Krzyżową, Ukrzyżowanie. Dialogi są oparte nie na dawnych tekstach misteryjnych, ale na książkach Romana Brandstaettera.

Widowisko jest skondensowane w czasie, trwa około 2 godzin. Gra aktorów i oprawa plastyczna są na tyle ekspresyjne, że wielu widzów zdaje się przeżywać misterium nie jak teatr, lecz jak uczestnictwo w rzeczywistych wydarzeniach. Wrażenie to potęguje zamierzony realizm poszczególnych scen wywołujących nastrój grozy. W scenie biczowania Jezus jest bity naprawdę, otrzymuje mocne razy batem na obnażone plecy. Później rzeczywiście zawisa na krzyżu przypięty pasami.

W czasie Ukrzyżowania, przeżywanego z całą powagą i przez aktorów, i przez pielgrzymów, panuje całkowita cisza, nikt tu nie śpiewa pieśni o męce, jak w Kalwarii Zebrzydowskiej. Inscenizacja ta robi ogromne wrażenie, choć tak bardzo się różni od wywodzących się ze średniowiecza kalwaryjskich obrzędów pasyjnych.

Literatura: Bujak A.: *Misteria*. Warszawa 1989; Kubiak K., Kubiak I.: *Misterium Męki Pańskiej w Kalwarii Zebrzydowskiej*. PSL 1978 nr 3-4, s. 143-160; Kunczyńska—Iracka A.: *Misterium Męki Pańskiej w Górze Klasztornej*. PSL 1968 nr 1-2, s. 93-101.

WIELKA SOBOTA

W Wielką Sobotę chodzi się tradycyjnie ze święconym. W kościele lub na dziedzińcu przed nim kapłan błogosławi przyniesione przez wiernych w koszyczku jajka, kielbasę, chleb, sól, czasem chrzan, także baranki z ciasta lub cukru. Dzień ten to również czas święcenia wody i ognia. Dawniej wodę święcono rano, w południe pokarmy, a wieczorem — ogień. Dzisiaj święci się ogień i wodę wieczorem podczas uroczystego obchodu wigilii paschalnej.

W tradycji ludowej poświęcone jadlo i żywioły były przedmiotem praktyk magicznych. Wody używano do święcenia pól, tarninę z ogniska zatykano często pod dach, by chroniła domostwo przed nieszczęściami, zwłaszcza przed uderzeniem pioruna. Najwięcej praktyk związanych było ze święconym. Gospodyni wracając z kościoła obchodziła ze święconym dom trzy razy dookoła, aby się darzyło. W komorze zostawiano kielbasę, co miało chronić dom od węży. Święconym chrzanem pocierano koniom zęby, aby były zdrowe. Chleb dawano bydłu, żeby nie zdychało.

Święcone spożywa się w Niedzielę Wielkanocną po rezurekcji. Po powrocie do domu składa się sobie wzajem życzenia, dzieląc się jajkiem. Ugotowane na twardo jajka są tradycyjną potrawą wielkanocną. Stanowią one pradawny symbol życia, stworzenia, rodzenia się, powrotu wiosny.

W kulturze ludowej wielkanocne jajka to przede wszystkim jajka barwione, kraszanki i pisanki. Dawniej jako symbol życia związane były z obrzędami wiosennymi i z kultem zmarłych. Do dziś w okresie wielkanocnym na cmentarzach prawosławnych Białostocczyzny układa się pisanki na grobach. Z czasem zanikała kultowo — magiczna rola pisanek i wykorzystywano je przede wszystkim jako podarunki. Bawiły się nimi dzieci. Dziewczęta ofiarowywały pisanki kawalerom, którzy chodzili oblewać je wodą.

Najstarsza polska pisanka pochodzi z X w. (wykopalisko archeologiczne z Opola) i wykonana była techniką batikową. W Polsce znanych jest kilka podstawowych technik zdobienia pisanek: pokrywanie woskiem, wytrawianie kwasem (odmiany batiku, rejony wschodnie), wyskrobywanie wzorów ostrym narzędziem na ufarbowanym jajku (Śląsk Opolski), oklejanie wydmuszek rdzeniem sitowia i kolorową włóczką (Kurpie), naklejanie na jajka miniaturowych wycinanek (Łowickie). Obecnie często maluje się wzory farbami. Sztuka wytwarzania pisanek przetrwała przede wszystkim w Polsce wschodniej i środkowej oraz na Śląsku Opolskim.

Wielki Piątek i Wielka Sobota to dni, w które tradycyjnie odwiedza się kościoły, aby oglądać Groby Pańskie. W Warszawie, Krakowie i innych dużych miastach tradycja *chodzenia na groby* ma kilkaset lat i żywa jest do dziś.

Zwyczaj urządzania grobu Chrystusa wywodzony jest ze średnio-wiecznych misteriów.

GROBY WIELKANOCNE — *inaczej Boże groby, widowisko kościelne, urządzane w całej Polsce w drugiej połowie Wielkiego Tygodnia. Dzisiaj nieme, ograniczone do figur Chrystusa w grobie i strzegących go aniołów, stanowi ono prawdopodobnie przeżytek dramaturgii średnio-wiecznej, tj. dramatu liturgicznego i misteriów pasyjnych, dzięki czemu wielorako wiąże się z literaturą ludową.*⁹

Od czasów II wojny światowej symbolikę grobów często wzbogacano elementami patriotycznymi. W poszczególnych wizjach plastycznych można było się doszukać analogii zmartwychwstania Pańskiego do zmartwychwstania Polski.

Literatura: *Etnografia Polski*. T. 2. Wrocław 1981; *Sztuka ludowa w Polsce*. Warszawa 1988.

⁹ *Słownik folkloru polskiego*. Red. J. Krzyżanowski. Warszawa 1965, s. 130.

TURKI WIELKANOCNE

Najbarwniejszym, najbardziej egzotycznym i chyba najmniej znanym obrzędem wielkanocnym są odbywane w świąteczną niedzielę pokazy musztry i tańce w wykonaniu straży grobowych, zwanych turkami. Jest to rodzaj parafialnego wojska trzymającego wartę przy Pańskim Grobie od Wielkiego Piątku do Wielkanocy.

Zwyczaj wystawiania takich straży, niegdyś powszechny, kultywowany był w Polsce południowej i centralnej — w Krakowskiem, na Mazowszu, na ziemi łódzkiej.

Do dziś tradycja przetrwała w wielu wsiach Rzeszowszczyzny: Gniewczynie Łańcuckiej, Radomyślu nad Sanem, Woli Rzeczyckiej, Majdanie Zbydniowskim, Starej Sarzynie, Giedlarowej, Grodzisku Dolnym, Rakszawie i innych.

Turki w Gniewczynie Łańcuckiej koło Przeworska noszą stroje przypominające uniformy z czasów Księstwa Warszawskiego. Tworzą dwa oddziały. Jeden, ubrany na granatowo, wyposażony jest w szable, drugi w strojach koloru khaki, ma drewniane karabiny. W świąteczny poranek w takt marszu kroczą do kościoła, okrażają go trzykrotnie, uczestniczą we mszy zajmując honorowe miejsca. Po uroczystości ponownie obchodzą świątynię, ustawieni w szpalerze prezentują zręczne wolty bronią. Następnie wychodzą na miejscowe błonia, by odbyć pokaz musztry. Oba oddziały rywalizują ze sobą, wykonując niezwykle wymyślne figury. Wygrywa ten oddział, który zbierze najwięcej oklasków.

W Radomyślu na czele oddziału stoi komendant, ważną rolę odgrywa też *basza*, który ma swego adiutanta. W Niedzielę Wielkanocną po nabożeństwie zapraszani są do proboszcza na śniadanie, później odwiedzają pobliskie gospodarstwa. Przed każdą zagrodą odbywają pod wodzą komendanta pokaz musztry, za co obdarzani są pieniędzmi. W podziękowaniu *basza* recytuje zabawne, często improwizowane oracje wierszem. Za oddziałem podążają *slużby sanitarne*, czyli *dochtory* w czapkach z czerwonymi krzyżami. Tańczą oni z przechodzącymi dziewczętami, porywają je żądając okupu.

Z wojskiem z Radomyśla starają się konkurować turki z Woli Rzeczyckiej. Tu musztra traktowana jest bardziej rygorystycznie. Za żołnierzami podążają *koguty*, które podobnie jak *dochtory* w Radomyślu, tańczą przy dźwiękach orkiestry i wykonują taniec z szablami.

W Majdanie Zbydniowskim oddział nazwano *wojskiem kościuszkowskim*. Zgodnie z relacjami mieszkańców powstało ono na początku XIX w. Przed wojną żołnierze owi przypominali kosynierów. Dziś noszą bluzy wojskowe i rogatywki z daszkiem zdobione bażancimi piórami. Uzbrojeni są w szable. W pierwszy dzień świąt obchodzą domy, do których ich zaproszono, składają gospodarzom rymowane życzenia, nie gardząc w zamian datkami.

Kilka lat temu zwyczaj turków wprowadzony został w Starej Sarzynie przez miejscowego proboszcza. Tu wyjątkowo żołnierzami są dzieci, kilku, kilkunastoletni chłopcy i dziewczęta. Chłopcy odziani są w zbroje składające się z metalowych łusek, tekturowe hełmy, na ramiona mają narzucone płaszcze (marszczone przy szyi płachty). Wyposażeni są w szerokie, stalowe, tasaki. Dziewczęta występują w białych sukienkach, na głowach mają wianki. Razem z księdzem jeżdżą po domach święcić pokarmy, otrzymują za to część święconego. Później wspólnie uczują.

Treść religijna tradycji wydaje się zrozumiała. Wszystkie te wojska trzymają straż przy grobie Chrystusa. Symbolizują więc żołnierzy, którzy, jak mówi Biblia, strzegli w Jerozolimie grobu Jezusa z rozkazu Pilata. Postacie "turków" mają niewątpliwy związek z bohaterami dawnych misterii wielkanocnych. Zwyczaj stanowi reminiscencję średniowiecznych widowisk pasyjnych, które przetrwały do początku XVIII w.

Niektórzy badacze genezę straży grobowych wywodzą z działalności zakonu Bożogrobców sprowadzonego do Polski w XII w. Bracia brali udział w modlitewnych czuwaniach przy grobie Jezusa, a ponieważ byli zakonem rycerskim, nosili przy sobie broń. Dlatego też mieszkańcy, naśladując ich, sami zaczęli tworzyć zbrojne oddziały strzegące grobów.

Żadna z tych interpretacji nie tłumaczy jednak, dlaczego oddziały trzymające wartę nazwano turkami. W literaturze znaleźć można kilka tłumaczeń. Może to mieć związek z częstymi na ziemiach polskich najazdami tatarskimi. Skoro przy grobie Chrystusa na polecenie Pilata straż pełnili legionieści rzymscy, a więc poganie, w tradycji polskiej zaś synonimem poganina bywał Tatar lub Turek, to na tę pamiątkę grobu winni strzec niewierni, czyli turki. Wiadomo też, że niegdyś w wielu parafiach straż zaciągane były przez żołnierzy pozostających w służbie magnatów. Wojska te mogły mieć stroje zdobione orientальnymi motywami i stąd pochodzenie nazwy. Z kolei mieszkańcy Radomyśla opowiadają legendę mówiącą, iż żołnierze Jana III Sobieskiego wracający spod Wiednia wieźli ze sobą liczne wojenne łupy. Znaleźli się w okolicy miasteczka w okresie Wielkanocy. Przebrali się w tureckie stroje, czym wywołali panikę wśród tubylców. Nie zrażeni tym pomaszerowali do kościoła i zaciągnęli straż przy grobie.

Niegdyś stroje straży naśladowały ubiór turecki. Interesujące są zmiany, które zaszły w strojach owych żołnierzy. W większości wsi uniformy straży wzorowane są na mundurach różnych polskich formacji z takich okresów historycznych, jak powstanie kościuszkowskie, Księstwo Warszawskie, powstanie listopadowe. Wydaje się, że wydarzenia historyczne nie miały bezpośredniego wpływu na kształtowanie się uniformów, stanowiły jedynie inspirację dla kontynuatorów owej wywodzącej się jeszcze ze średniowiecza tradycji.

Literatura: Kubiak K.: *O strażach przy grobie Chrystusa*. PSL 1980 nr 2, s. 89-98.

JOŚCIE

W Niedzielę Wielkanocną we wsi Głupianka k. Kołbieli (woj. siedleckie) odbywa się procesja do niewielkiej, stojącej w polu kapliczki. Miejsce to i odbywająca się tu uroczystość noszą nazwę Joście.

W południe mieszkańcy Głupianki i okolicznych wsi formują procesję, w czasie drogi i po dotarciu na miejsce śpiewane są pieśni religijne. Dawniej cały obrzęd odbywał się bez udziału kapłana. Od połowy lat siedemdziesiątych naszego wieku w kapliczce odprawiana jest msza św. przez księdza z Kołbieli.

Przed wejściem do kapliczki znajduje się zarastająca trawą górna część głazu narzutowego, który leżał niegdyś w tym miejscu. Widoczne na jej powierzchni zagłębienia to, według miejscowych, "ślady kolan, łokci i brody Pana Jezusa". Interpretacja ta, a także termin obrzędu wskazywałyby na chrześcijański rodowód święta. Dokładniejsze studia wykazały jednak, że jego genezy szukać należy w czasach pogańskich. Kamienie z podobnymi wgłębieniami niejednokrotnie spotykano w Polsce i w innych krajach Europy. Uważa się, że był to rodzaj ołtarzy ofiarnych związanych z jakimś pradaunym kultem.

W Głupiance jeszcze na początku XX wieku wierni gromadzili się przy głazie. Gdy go rozbito, przeznaczając kamień na budowę kościoła w Kołbieli, na Jościach postawiono kapliczkę. Mimo to miejscowa ludność pozostawała wierna dawnej tradycji nakazującej przynoszenie na miejsce kultu w Wielkanoc resztek święconego jedzenia i datków pieniężnych¹⁰. Zwyczaj ten był dalekim echem wiosennego kultu zmarłych i zabiegów magicznych o charakterze agrarnym z czasów przedchrześcijańskich. Prześlagnane ofiarami duchy zmarłych miały stać na straży urodzajów i dostatku. Po przyjęciu chrześcijaństwa stare praktyki wtopiły się w kościelną obrzędowość, ich relikty dotrwały do dziś, stając się częścią dorocznych świąt kościelnych wyznaczonych przez kalendarz liturgiczny.

Wysuwane są także przypuszczenia, że historia jościańskiego głazu sięga neolitu i związana jest z prehistorycznymi kultami ognia i kamienia. Jest to wersja prawdopodobna, świadczyć o tym mogłyby liczne stanowiska archeologiczne z tej epoki w dolinie Świdra, nie wyszła ona jednak poza sferę hipotez.

Literatura: Chłudziński T.: *Wielkanocna procesja na pogańskim uroczysku*. Ziemia 1981 s. 187-197.

¹⁰ Zanikła ona po drugiej wojnie światowej.

KAWALKADA KONNA

W Poniedziałek Wielkanocny we wsi Pietrowice Wielkie k. Raciborza od ponad trzystu lat kultywowana jest tradycja konnej procesji. Gospodarze na odświętnie przybranych koniach zbierają się na placu przed kościołem. O godz. 13.00 bicie w dzwony oznajmia rozpoczęcie uroczystości. W kawalkadzie przemierzającej wieś uczestniczy ksiądz proboszcz w szatach liturgicznych, jeźdźcy wiozący figurę Chrystusa Zmartwychwstałego i krucyfiks przepasany czerwoną stulą oraz kilkudziesięciu kawalerzystów. Towarzyszy im orkiestra. Procesja zdąża do oddalonego ok. 4 km od wsi pątniczego drewnianego kościółka św. Krzyża z XVII w. Tam znajduje się cudowne źródło, w którym, według tradycji, znaleziono łaskami słynący obraz, zdobiący obecnie główny ołtarz pietrowickiej świątyni. Po dotarciu na miejsce, odśpiewaniu suplikacji i *Litanii o błogosławieństwo dla urodzajów polnych* oraz krótkiej modlitwie następuje objazd pól, w czasie którego kapłan błogosławi zasiewy. Na tym kończą się uroczystości religijne. Powrót do kościoła zmienia się w zawody hippiczne, jeźdźcy walczą o palmę pierwszeństwa.

Geneza zwyczaju konnych procesji sięga prawdopodobnie czasów średniowiecza, kiedy to feudalowie objeżdżali swoje tereny, zaznaczając w ten sposób granice posiadłości. W procesji w Pietrowicach dochodzą do głosu dwa elementy: religijny i agrarny. W ten tak szczególny sposób czci się święto "Zwycięzcy śmierci i szatana", a jednocześnie zabiega o przyszły urodzaj. Podobne kawalkady konne odbywają się jeszcze w Bawarii i na Łużycach.

Na Ziemi Raciborskiej od wieków ścierają się wpływy morawskie, niemieckie i polskie. Do dziś Pietrowice Wielkie, Krzanowice i kilka sąsiednich wsi zamieszkują Morawianie. Zachowali swój język, strój, niektóre wierzenia, obrzędy i zwyczaje. Parafia w Pietrowicach do 1945 r. należała do diecezji ołomunieckiej. Formalnie została przydzielona do diecezji opolskiej dopiero bullą papieską z 1972 r. Parafia pod wezwaniem świętych Wita, Modesta i Krescencji ma tych samych patronów, co katedra w Pradze czeskiej.

W Poniedziałek Wielkanocny w Pietrowicach poza procesją konną odbywa się śmigus oraz chodzenie mężczyzn po domach, tzw. Emaus.

Literatura: Bujak A.: *Misteria*. Warszawa 1989; Micuła G.: *Kawalkada wielkanocna*. IMT "Światowid" maj 1986 s. 16-17; Stolarczyk S.: *Morawy pod Raciborzem*. Gościniec 1981 nr 8-9 s. 6-9.

DZIADY ŚMIGUŚNE

W Poniedziałek Wielkanocny po wsi Dobra k. Limanowej grasują dziady śmiguśne, zwane też śmiguśnikami, śmierguśnikami, słomiakami. Są to mężczyźni z zasłoniętymi twarzami, ubrani w słomiane spódnice i także stożkowate czapy. Nic nie mówią, wydają jedynie nieartykułowane dźwięki. Każdy z nich ma sikawkę i wiadro z wodą. Zatrzymują przejeżdżające samochody, zaczepiają przechodniów i bezlitośnie oblewają wodą. Niekiedy klękają, prosząc o jałmużnę.

Jaka jest geneza tej tradycji? Według legendy, zwyczaj dziadów śmiguśnych związany jest z najazdami Tatarów na Polskę w XIII w. Byli oni wyjątkowo okrutni. Zdarzało się, że jeńcom obcinali języki, masakrowali twarze i wypuszczali na wolność. Nieszczęśnicy ci w łachmanach, otuleni słomą, chodzili po wsiach żebrząc, prosząc o ratunek i pomoc. Niektórzy z nich w Poniedziałek Wielkanocny trafili do wsi, w której spotkali się z wyjątkowo życzliwym przyjęciem. Znaleźli tu schronienie, a wieś nazwano Dobrą.

Zgodnie zaś z opowieściami, nie pozbawionymi podstaw historycznych, Dobra, podobnie jak wiele innych beskidzkich wsi, przeżyła wiele klęsk i kataklizmów. Najeźdźcy grabili ją i niszczyli, epidemie dziesiątkowały ludność. Zubożeni mieszkańcy zmuszeni byli wyruszyć w świat, by *dziadować*.

Najbardziej prawdopodobne wy tłumaczenie dziadów śmiguśnych jest takie, że jest to lokalna odmiana bardzo starej tradycji chodzenia w okresie wiosennym dyngusowych przebierańców. Dawniej po wielu wsiach Polski południowej w drugi dzień świąt Wielkanocnych chodziły dziady. Mieli oni słomiane ubrania, każdy w jednej ręce trzymał kij, w drugiej kosz wyłożony sianem. Zdarzało się, że jedne postacie przedstawiały mężczyzn, inne kobiety z owiniętym w szmaty dzieckiem. Odwiedzali oni chałupy, upominając się o datki. Gospodynie wiedząc, że dziady przynoszą szczęście, obdarowywały ich jajami, plackami, czasem pieniędzmi. Grupy takie spotkać można jeszcze w niektórych wsiach woj. krakowskiego, w północnej części woj. nowosądeckiego.

Ważnymi atrybutami w obrzędzie dziadów śmiguśnych i jemu podobnych są słoma i woda. W tradycyjnej kulturze chłopskiej słomiane postacie stanowiły personifikację sił płodności. Podobnie magiczny sens, związany z wierzeniami w oczyszczającą moc wody wiosennej, miały pierwotnie zwyczaje oblewania wodą, czego ślad dzisiaj mamy w popularnych zabawach odbywających się w lany poniedziałek

- śmigus-dyngus. Dawniej w wielu okolicach odróżniano śmigus od dyngusu. Śmigus oznaczał polewanie się wodą, dyngus - wykupywanie się od polewania.

Literatura: Gloger Z.: *Rok polski...* Warszawa 1982; Stolarczyk S.: *Nędza biedę budzi*. Gościniec 1981 nr 4 s. 16-17; Węgrzynowicz L.: *Dziady śmiguśne*. Ziemia 1957 nr 4 s. 6.

SIUDA - BABA

W drugi dzień świąt wielkanocnych przebierańców spotkać można także w Wieliczce. Po skwerze przed kościołem snują się mężczyźni w kobiecym odzieniu. Twarze wysmarowane mają sadzą, na szyi zawieszony krzyż. Niektórzy wymachują długim biczem. Każdy z tych przebierańców trzyma w ręce blaszaną puszkę, potrząsa nią, nagabuje przechodniów, dopominając się o datki *na tabackę*. Postacie te to Siudy-Baby.

Dawniej taka Siuda-Baba obwieszona była różańcem z kasztanów, dźwigała na plecach kosz owinięty w płachtę. Oznajmiała swoje przybycie strzelaniem z długiego konopnego bata unurzanego w sadzy. Za nią biegły dzieci skandując: *Siuda, siuda, popielata z batem lata*. Kto nie wykupił się datkiem, tego smarowała sadzą.

Podobny zwyczaj kultywowany był do ostatnich lat w Lednicy (wieś pod Wieliczką). W Lednicy Siuda-Babie towarzyszył orszak *śmiguśników*. Kroczył w nim Cygan z długim batem i czterej chłopcy w krakowskich strojach. Nieodłącznym rekwizytem grupy był tzw. wielkanocny ogródek — wózek przybrany gałązkami widłaka. Odwiedzali oni kolejno wszystkie chałupy, zwłaszcza takie, w których były panny na wydaniu. Na znak dany przez Cygana batem, Siuda-Baba wpadała do izby i wyszukiwała ukryte dziewczęta. Gdy nie mogły się wykupić jakimś datkiem, smoliła je sadzą.

Legenda mówi, że w czasach pogańskich w Lednicy Górnej przy świętym źródelku stała świątynia słowiańskiej bogini wiosny, Łady. Płonął przed nią wieczny ogień, którego pilnowały młode kapłanki.

Po upływie roku, w czasie którego nie wolno im było myć się ani przebierać, musiały znaleźć dla siebie następczynię. Brudne od sadzy i dymu biegały po okolicznych wsiach polując na młode samotne dziewczęta. Schwytana dziewczyna, jeśli nie mogła wykupić się jakimś datkiem, musiała zostać kapłanką i strzec świętego ognia przez kolejny rok. Zgodnie z inną opowieścią kapłanki na wiosnę miały jeden dzień swobody, uciekały wtedy, Siuda-Baba zaś, ich strażniczka, wyszukiwała je i zapędzała z powrotem do gontyny.

Tyle etiologia ludowa. Natomiast badacze kultury ludowej twierdzą, że wielickie i lednickie Siudy-Baby to jeszcze jedna odmiana powszechnych dawniej w Polsce przebierańców chodzących po dyngusie, wygłaszających oracje, składających życzenia pomyślności i nagabujących o datki (patrz: dziady śmiguśne). Jeszcze na początku naszego wieku grupy takie chodziły po podkrakowskich wsiach: Skotnikach, Woli Duchackiej, Zakrzówku, a także pojawiały się w samym Krakowie na Zwierzyńcu.

Literatura: Seweryn T.: *Tradycje i zwyczaje krakowskie*. Kraków 1961; Zinkow J.: *Podkrakowskie wycieczki*. Kraków 1977.

EMAUS, RĘKAWKA

Z okresem Wielkanocy związane są dwa słynne krakowskie festyny — kiermasze o wielowiekowej tradycji, Emaus i Rękawka.

Emausami w średniowieczu nazywano wyprawy podejmowane zazwyczaj w Poniedziałek Wielkanocny. Ich celem były nabożeństwa i odpusty, które odbywały się w kościołach lub kaplicach leżących poza miastem na pamiątkę objawienia się Chrystusa uczniom zdążającym do miasta Emaus.¹¹

Krakowski Emaus odbywał się na Zwierzyńcu (dziś dzielnica miasta) co najmniej od XVI w. na wzgórzu między kościołem św. Salvatora, drewnianą kaplicą św. Małgorzaty a murami klasztoru Norbertanek. Związany z odpustem w kościele przyklasztornym, zasłynął przede wszystkim jako największy, najbogatszy i najbarwniejszy kiermasz w podwawelskim grodzie.

W XVII w. odpust na Zwierzyńcu uświetniany był procesją Arcybractwa Męki Pańskiej, działającego przy kościele Franciszkanów. Bractwo

¹¹ Łuk. 24, 13-35

cieszyło się ogromnym poważaniem i szacunkiem, zajmowało się bowiem wykupywaniem więźniów. Orszakowi braci odzianych w czerni, z kapturami na głowach, niosących obrazy, chorągwie, laski z trupimi głowami na końcu, świece i śpiewających w takt trąb i kotłów, towarzyszyły zwykle liczne rzesze mieszczan krakowskich.

W wieku XIX, gdy wzgórze Salwator zaczęto zabudowywać, Emaus przeniesiono na ulicę Kościuszki. Jak dawniej ustawiano liczne kramy obwieszone piernikami i zabawkami. Nad rzeczką Rudawą pojawiały się huśtawki i karuzele. Do dziś jeszcze przetrwało wspomnienie niepowtarzalnego klimatu tego odpustu. Mawiano, że takich zabawek jak na Emausie nie bywało nigdzie. Drewniane ptaszki, koniki, gliniane dzwonki, kogutki, figurki brodatych Żydów kiwających się na sprężynach — wszystko to było podziwiane i chętnie kupowane.

I dzisiaj, co roku, w Poniedziałek Wielkanocny na ulicę Kościuszki ściągają nieprzebrane tłumy. Starsi i dzieci uczestniczą w uroczystościach religijnych, bawią się na festynie, okupują jarmarczne stragany. Wyroby ludowego rzemiosła zastąpione zostały tandetnymi plastikowymi zabawkami. W takim otoczeniu nieliczne kramy obwieszone sercami z piernika sprawiają wrażenie reliktu minionej epoki.

Od lat kilku z Emausem związana jest nowa "tradycja". Watahy młodzieńców oblewają wiadrami wody z Rudawy wszystko, co się rusza. Owo zdżiczenie obyczajów to także przejaw swoistej ludowej podkultury.

Charakter festynu ludowego połączonego z kiemaszem przybrała także Rękawka. Obchodzona jest we wtorek po Wielkanocy na wzgórzu Lasoty w paśmie Krzemionek, przy kościółku św. Benedykta (dzielnica Podgórze). Tradycja to stara, sięgająca czasów pogańskich, związana ze słowiańskim świętem wiosny i z legendą o Krakusie.

Rękawką nazywano kopiec stanowiący, według podania, mogiłę mitycznego założyciela podwawelskiego grodu — Krakusa, a także odprawiane na nim pradawne obrzędy zaduszkowe. Ludy słowiańskie, podobnie jak starożytni Grecy i wiele ludów wschodnich, właśnie wiosną obchodziły święto zmarłych. Na grobach odbywano uczty, z których resztki przeznaczone były dla duchów przodków i biedoty. Na tych wiosennych zaduszkach (zaduszki jesienne zostały ustanowione przez Kościół w wieku XI) palono ognie, sadzono drzewa stanowiące schronienie dla dusz, organizowano pojedynki szermiercze, by uczcić zmarłych i odstraszyć złe moce.

Rękawka jest pamiątką starożytnej lechicko-słowiańskiej stypy pogrzebowej i ugoszczenia tłumów ludu zebranego niegdyś na obrzęd pogrzebowy Krakusa w celu usypania mogiły swemu ukochanemu

władcy. Sypano ją rzeczywiście rękoma i "rękawka" oznacza tylko górę ziemi, nie rękawami, ale rękoma tłułu nanoszoną.¹²

Według etymologii ludowej nazwa Rękawki ma się wywodzić stąd, że kopiec Krakusowi usypał naród własnoręcznie, znosząc ziemię w rękawach.

Tradycja Rękawki związana była nie tylko z postacią Krakusa, ale w ogóle z kultem zmarłych. Wiosenne zwyczaje związane z tym kultem powoli zanikały, choć jeszcze w XVI w. na kopcu Krakusa odbywało się rozsypywanie srebrnych monet ku czci przodków. Wiadomo, że stypy pogrzebowe urządzano tam aż do 1836 r. Zakazał ich rząd austriacki. Jednak ślady owych obrzędów pozostały.

W wieku XIX każdego roku we wtorek po Wielkanocy na wzgórza zwane Krzemionkami ściągały tłumy. Po nabożeństwie w kościele św. Benedykta uczestnicy zaopatrzeni w pisanki, świąteczne placki, jabłka, obwarzanki, resztki święconego zrzucali je stojącym u podnóża ubogim. Owo zrzucanie jadła stanowiło swoistą kontynuację zwyczaju obdarowywania zmarłych. Pod koniec XIX w. władze austriackie położyły kres i temu obrzędowi. Pozostał jedynie festyn ludowy, który w zuboższej postaci odbywa się do dziś.

Literatura: Seweryn T.: *Tradycje i zwyczaje krakowskie*. Kraków 1961.

ZIELONE ŚWIĄTKI

50 dni po Wielkanocy w kościołach chrześcijańskich obchodzone jest święto Zesłania Ducha Św., zwane Zielonymi Świątkami. W Dziejach Apostolskich czytamy:

*Kiedy nadszedł dzień Pięćdziesiątnicy, znajdowali się wszyscy razem na tym samym miejscu. Nagle spadł z nieba szum, jakby uderzenie gwałtownego wiatru i nappełnił cały dom, w którym przebywali. Ukazały się im też języki jakby z ognia, które się rozdzieliły i na każdym z nich spoczął jeden i wszyscy zostali napelnieni Duchem Świętym, i zaczęli mówić obcymi językami, tak jak im Duch pozwalał mówić...*¹³

¹² Z. Gloger: *Rok polski w życiu tradycji, pieśni*. Warszawa 1900, s. 211.

¹³ *Dzieje Apostolskie* (2,1-11).

Zgodnie z tradycją chrześcijańską od dnia Zesłania Ducha Św. Kościół rozpoczął swoją publiczną działalność. W wielu parafiach to święto obchodzi się szczególnie uroczyście, odbywają się odpusty, m.in. w Bieczu, Gostyniu, Kalwariach Paclawskiej i Zebrzydowskiej, Kodniu, Leśnej Podlaskiej, Leżajsku, Okulicach, Studzienicznej, Świętym Miejsu¹⁴. W Tokarni k. Myślenic w Zielone Świątki odbywa się procesja z figurą Matki Bożej niesioną przez 12 mężczyzn symbolizujących 12 apostołów. Dzień później, w poniedziałek, w Górcie Klasztornej (woj. pilskie), w najstarszym w Polsce, według tradycji, sanktuarium maryjnym ma miejsce odpust główny. W rocznicę legendarnego ukazania się Matki Boskiej do świątyni w Górcie przybywają wielotysięczne rzesze wiernych.

W ludowej obrzędowości Zielonych Świąt niewiele znajdziemy akcentów religijnych. Jest to święto pożegnania wiosny i powitania lata, święto rolników i pasterzy. Zagrody mai się zielonymi gałązkami, trzcina, podłogi domów wykłada się tatarakiem. W południowej Polsce w sobotę przed Zielonymi Świątami lub w samo święto pasterze palili ognie sobótkowe. Uczestnicy sobótki tańczyli wokół ognisk i skakali przez nie przy dźwiękach muzyki. Zwyczaj ten zachował się do dziś w wielu wsiach Podhala, przy czym ogniska palą na ogół kilkuletni i kilkunastoletni chłopcy.

Na Spiszu polskim i słowackim utrzymuje się nadal zwyczaj stawiania i *ogrywania mai*. W nocy z soboty na niedzielę Zielonych Świąt młodzieńcy stawiają dziewczętom maje, są to najczęściej zielone gałązki olszyny. Przed każdą zagrodą stawiają ich tyle, ile panien liczy dana rodzina. Na środku wsi umieszczają największy maj zrobiony z wysokiego świerka, ociosanego od dołu z gałęzi. Majami ozdabiają również szkołę, kościół i inne budynki publiczne. W Zielone Świąta następuje *ogrywanie mai*. Młodzieńcy z kapelą chodzą po wsi, tańczą z dziewczętami, które muszą się okupić datkami. Wieczorem odbywa się zabawa taneczna dla całej wsi.

Literatura: Balara M.: *Na Spiszu*. Warszawa 1986; Ferenc-Szydełkowa E.: *Rok kościelny...* Poznań 1988; Zaleski W.: *Sanktuaria polskie*. Warszawa 1988; Zawistowicz K.: *Zielone Świątki w wierzeniach i obrzędach*. Wiedza i Życie 1933 nr 5 s. 381-389.

¹⁴ patrz rozdział *Odpusty katolickie*.

POCHÓD SMOLARZY

W drugi dzień Zielonych Świąt w miejscowościach zamieszkałych przez Chazaków odbywa się pochód smolarzy.

Chazacy zamieszkują południowo-wschodnią część woj. leszczyńskiego (okolice Rawicza, Jutrosina, Miejskiej Górki, Pakosławia). Prawdopodobnie jest to ludność napływowa, przybyła przed wiekami do Wielkopolski z terenów północnego Śląska. Dawniej o jej odrębności stanowiły: język, strój, obrzędy i zwyczaje. Do dziś przetrwały w szczątkowej postaci gwara chazacka i niektóre obrzędy. Tradycyjną kulturę chazacką kultywuje powstały w 1974 r. zespół pieśni i tańca *Wisieloki* z Szymanowa.

Pochód smolarzy tworzy kilkunastu chłopców do połowy rozebranych i wymazanych błotem. W rękach trzymają zielone gałęzie. Pochód otwiera przednia część konnego wozu z dyszlem, bogato ozdobiona zielenią. Korowód przeciąga przez wieś przy akompaniamencie głośnych śpiewów i trąbienia. Chłopcy wpadają do chałup i upominają się o datki. Po zakończeniu zabawy dzielą się otrzymanymi jajkami, ciastem, wędliną.

Literatura: Jędraś S.: *O Chazach i Chazakach*. PSK 1984 nr 10 s. 22.

ODPUST W PROSTYNI

Tydzień po Zielonych Świątkach przypada uroczystość Trójcy Świętej. Tego dnia w Prostyni nad Bugiem (k. Małkini) odbywa się intresujący odpust.

W parafii tej szczególnym kultem darzone są: Trójca Św. i św. Anna. Według tradycji, w XVI w. jednej z mieszkanek Prostyni ukazała się św. Anna, która poleciła wybudować kościół, a na dowód swego objawienia pozostawiła trzy wianki. Na pamiątkę tego wydarzenia, w dni odpustowe w czasie uroczystości religijnych kapłan błogosławi wiernych, dotykając ich głów srebrnym wiankiem.

W dzień Trójcy Św. na straganach przed kościołem kupić można małe, bardzo kolorowe zwierzątka z ciasta zwane *kozami*. Sprzedaż owych figurek wyjaśnia miejscowa legenda mówiąca, że dawno temu, w czasie powodzi, na rogach kozy uratowana została figura Św. Trójcy.

Dawniej w całej Polsce powszechny był zwyczaj wypiekania figurek z ciasta, zwłaszcza zwierząt. Przypisywano im właściwości magiczne, były symbolem płodności, urodzaju, miały zapewniać dostatek, zażegnywać groźbę głodu. W rzeczywistości więc prostyńskie kózki to jedna z wielu zachowanych form pieczywa obrzędowego. Dziś pełnią jedynie funkcje pamiątek z odpustu, rodzice kupują je dzieciom jako zabawki, młodzieńcy zaś lubianym przez siebie dziewczętom.

Literatura: Ambrożewicz T.: *Polskie ozdobne pieczywo ludowe*. PSL 1978 nr 2 s. 8-90; Olędzki J.: *Doroczne pieczywo obrzędowe północno-wschodniej Polski*. PSL 1961 nr 1 s. 3-23.

BOŻE CIAŁO

Drugi czwartek po Zielonych Świątkach to Boże Ciało - specjalne święto ku czci Najświętszego Sakramentu. Zostało ono ustanowione w Kościele katolickim w XIII w. przez papieża Urbana VI. W Polsce zaczęto je obchodzić w diecezji krakowskiej w 1320 r.

Obrzędowość święta jest ściśle związana z uroczystościami kościelnymi. W uroczystość Bożego Ciała i przez całą oktawę odbywają się procesje. Nabożeństwa odprawiane są pod gołym niebem przy czterech ołtarzach przybranych zielenią, gałęziami brzozy, kwiatami. Trasy procesji są udekorowane obrazami, kwiatami.

W Łowickiem (Łowicz, Złaków Kościelny), na Kurpiach (Kadzidło, Myszyniec), na Podhalu uroczystości mają szczególny koloryt, wierni ubrani są w stroje ludowe. W Poznaniu, w dzielnicy Jeżyce w procesji uczestniczy 12 dziewcząt ubranych w stroje bamberskie¹⁵, w Żywcu zaś - cech kupców w strojach żywieckich miejskich.

W oktawę Bożego Ciała w wielu kościołach święci się wianki uwite z różnych ziół i kwiatów. Poświęconym wiankom przypisywane są cudowne właściwości. Jeszcze dziś w wielu wsiach zawiesza się je na zewnętrznej ścianie chałup, by chroniły domostwa od gradobicia, burz, pioruna. Podobne właściwości przypisuje się gałązkom, którymi przybrane były ołtarze w czasie uroczystości. W niektórych parafiach w Boże Ciało odbywa się procesjonalne obchodzenie pól i święcenie zasiewów.

Literatura: *Etnografia Polski*. T. 2. Wrocław 1981; Ferenc-Szydełkowa E.: *Rok kościelny...* Poznań 1988.

¹⁵ Bambrzy - ludność pochodząca z południowych Niemiec, sprowadzona w XVIII w. do podpoznańskich wsi, dziś już spolonizowana.

LAJKONIK

W oktavę Bożego Ciała (następny czwartek) na rynku w Krakowie oglądać można harcującego Lajkonika. Ten rodzaj zabawy ludowej o XVII-wiecznym rodowodzie niegdyś nosił nazwę *Konika Zwierzynieckiego*. Urządzany bowiem był przez cech włóczków, czyli flisaków ze Zwierzyńca.

*Tłum ludu miejskiego pospiesza z procesji w stronę ku ulicy Zwierzynieckiej, w której ukazuje się niebawem w czerwonym stroju i turbanie tatarskim na głowie w żółtych butach, niby siedzący na (drewnianym jaskrawo przystrojonym) koniu, uwijający się zwawo z buławą w ręku włóczek... Obok niego kilku "Tatarów" z proporczykami, a przed nim jeden z chorągwią (sztandarem) stanowią orszak tatarskiego wodza wraz z jego piskliwą muzyką.*¹⁶

Z postacią Lajkonika wiąże się legenda mówiąca, że kiedy w XIII w. podczas procesji Bożego Ciała na Kraków napadli Tatarzy, jeden z włóczków, skrzyknawszy kompanów, odparł najeźdźców. Po zwycięskiej bitwie wrócił do miasta przebrany w strój tatarskiego chana. Legenda ta, choć piękna, rozmija się z prawdą historyczną. W tym bowiem czasie nie było najazdów Tatarów na Kraków, a uroczystość Bożego Ciała została wprowadzona w diecezji krakowskiej w XIV w.

Geneza widowiska nie jest ostatecznie wyjaśniona. Jest to prawdopodobnie pamiątka po średniowiecznych uroczystościach cechowych. Wielu badaczy postać Lajkonika wiąże z prastarymi zwyczajami rolniczymi przebierania się za konia w celach magicznych. Znana jest piosenka

*Hulaj, hulaj koniku
Po zielonym gaiku.
Gdzie nasz konik chodzi,
Tam się żytko rodzi...*

Stylizowany na wschodni ubiór konika Zwierzynieckiego to zapewne wyraz panującej w Polsce XVII i XVIII w. mody na orient. Strój dla współczesnego Lajkonika zaprojektował Stanisław Wyspiański w 1904 r.

Obchód Lajkonika, choć powszechnie znany i wielokrotnie opisywany, stanowi interesującą osobliwość Krakowa. Dobrze więc się dzieje, że o wierne zachowanie tej tradycji dba tamtejsze Muzeum Historyczne. Widowisko to rozpoczyna doroczne Dni Krakowa, obfitujące w wiele interesujących imprez kulturalnych.

Literatura: Bujak J., Pilichowska B.: *Lajkonik w oczach badaczy*. PSL 1980 nr 1 s. 3-14; Seweryn T.: *Tradycje i zwyczaje krakowskie*. Kraków 1961.

¹⁶ Gloger Z. *Rok polski...* s. 267.

ŚWIĘTOJAŃSKIE TRADYCJE

24 czerwca Kościół obchodzi uroczystość narodzenia św. Jana Chrzciciela. Z wigilią tego święta, które zbiega się z momentem letniego przesilenia słonecznego, związana jest bogata obrzędowość świętojańska o prastarym pogańskim rodowodzie. Ślady dawnych słowiańskich kultów wody i ognia przetrwały w obrzędzie palenia ogni świętojańskich - sobótek. Obrzędy świętojańskie, choć odmienne w różnych regionach, miały wiele podobnych elementów, jak: palenie ogni, skakanie przez ogniska, tańce i śpiewy, kąpiel w rzekach, szukanie kwiatu paproci, puszczanie wianków na wodę. Było to święto bardzo radosne, uczestniczyła w nim głównie młodzież, wiele zabaw miało cel matrymonialny.

Obecnie obrzędowość ta jest w zaniku, choć w niektórych okolicach pali się jeszcze ognie sobótkowe. Na Spiszu do dziś można zobaczyć płonące wieczorem na szczytach wzniesień ognie w kształcie krzyży.

23 czerwca w Warszawie i Krakowie podtrzymywana jest tradycja zabaw świętojańskich, tzw. wianków, polegających na rzucaniu wianków z zapaloną pośrodku świecą w wody Wisły. Z tej okazji organizowane są festyny, kiermasze, zabawy taneczne. Imprezy te niewiele mają wspólnego z tradycyjną kulturą ludową.

Na Orawie dzień św. Jana był świętem pasterskim. W wigilię pasterze palili ognie. Do dziś 24 czerwca w kościele św. Jana Chrzciciela w Orawce odbywa się odpust gromadzący tysiące wiernych.

Dawniej było to przede wszystkim święto dzieci - pasterzy, które tego dnia obdarowywane były ciastem, słodyczami. Szalaszy pasterskie były licznie odwiedzane przez gości, rodziny, właścicieli owiec, którzy przynosili poczęstunek. Wiele godzin trwała wspólna zabawa przy dźwiękach kapeli. Niewiele zachowało się z tych zwyczajów.

Gminny Ośrodek Kultury w Jabłonce organizuje co roku w sobotę i niedzielę przed 24 czerwca *Konkurs o zbyrcok pasterski*. Pierwszego dnia w różnych miejscowościach występują zespoły folklorystyczne z Orawy, prezentujące dawne pasterskie tradycje. Drugiego dnia w amfiteatrze w Jabłonce odbywa się koncert laureatów i gościnne występy zespołów spoza regionu.

Literatura: *Etnografia Polski*. T. 2. Wrocław 1981; Jostowa W.: *Pasterstwo na polskiej Orawie*. Wrocław 1972.

MATKI BOSKIEJ ZIELNEJ

15 sierpnia - święto Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, zwane jest w Polsce dniem Matki Boskiej Zielnej. Jest to najstarsze święto maryjne, ustanowione w pierwszych wiekach chrześcijaństwa, zwane dawniej świętem Śmierci, Odpocznienia, Zaśnięcia Matki Bożej.

W tradycji ludowej z datą tą kojarzą się: zakończenie żniw i uroczystości dożynkowe (*Na Wniebowzięcie pokończone żęcie*). Jest to dzień święcenia ziół leczniczych, kłosów, zbóż, kwiatów, gdzieś tam też owoców i warzyw. Zgodnie z pradawnym zwyczajem znanym w całej Polsce, wierni przynoszą barwne, pachnące bukiety do świątyń. Tam w czasie uroczystych nabożeństw kapłan błogosławi je przed wielkim ołtarzem. Nadal żywa jest, zwłaszcza wśród starszego pokolenia, wiara w magiczną moc święconego ziela. Dla ludzi i zwierząt domowych stanowić ma ono lekarstwo, dla zagród - ochronę przed pożarem, uderzeniem pioruna, złymi mocami.

W wielu parafiach 15 sierpnia odbywają się odpusty gromadzące wielotysięczne rzesze wiernych, m.in. w Gietrzwałdzie, Górze Klasztornej, Jarosławiu, Leżajsku, Lipinkach, Ludźmierzu, Miedniewicach, Wambierzycach, Wejherowie.

W Tatrach, w kaplicy na Wiktorówkach, miejscu kultu Matki Bożej Jaworzyńskiej zwanej Królową Tatr, tłumnie gromadzi się ludność Podhala, członkowie Związku Podhalan z kraju i zagranicy, turyści. Po uroczystościach religijnych obok, na Rusinowej Polanie odbywają się występy zespołów góralskich, dzielenie oscypków.

W Puńsku, stolicy polskich Litwinów, święto Wniebowstąpienia przybiera charakter niemal święta narodowego. Wierni w strojach litewskich uczestniczą najpierw w procesji, później zaś udają się na festyn połączony z kiemaszem wyrobów rzemieślniczych, wydawnictw, podziwiają występy zespołów folklorystycznych.

Literatura: *Etnografia Polski*. T. 2. Wrocław 1981; Ferenc-Szydełkowa E.: *Rok kościelny...* Poznań 1988; Zawistowicz K.: *Dzień Wniebowzięcia Matki Boskiej*. Wiedza i Życie 1933 nr 19 s. 661-666.

MISTERIA POGRZEBU I TRIUMFU MATKI BOŻEJ

Ze świętem Wniebowstąpienia wiążą się misteria pogrzebu i triumfu Matki Bożej urządzone corocznie w połowie sierpnia w sanktuariach maryjnych w Kalwarii Zebrzydowskiej, w Kalwarii Pacławskiej, na Górze św. Anny.

W Kalwarii Zebrzydowskiej oprócz Drogi Krzyżowej są tzw. Dróżki Matki Bożej, na które składają się 4 kaplice *Pogrzebu* i 4 *Triumfu Matki Bożej*.

Na dwa dni przed 15 sierpnia¹⁷ odprowadzane jest misterium pogrzebu. Rozpoczyna się ono po południu przy Domku Matki Bożej. Kondukt pogrzebowy, towarzyszące mu tysiące pielgrzymów, liczne asysty - krakowskie, śląskie, góralskie, łowickie - zdążają dróżkami maryjnymi do Kościoła Grobu Matki Bożej. Niesiona jest trumna z figurą Maryi, za nią podąża dwunastu apostołów, tych z misterium Męki Pańskiej. Uroczystość złożenia figury w grobie odbywa się już prawie w nocy, przy świetle tysięcy świec i akompaniamencie orkiestr. Następny dzień to czas wielu nabożeństw, modlitw, odpustów.

Trzeciego dnia zaś odbywa się misterium Wniebowzięcia Matki Bożej. Radosna procesja rozpoczyna się przy Kościele Grobu. Figura Wniebowziętej Maryi Panny w asyście ubranych na białe dziewcząt niesiona jest ponownie ścieżkami maryjnymi do bazyliki głównej, gdzie święto kończy uroczysta Msza św.

W tym samym terminie, choć mniej liczne, mają miejsce procesje upamiętniające Zaśnięcie i Wniebowstąpienie Maryi w Kalwarii Pacławskiej. Przybywają na nie pielgrzymi z Polski południowo-wschodniej. Figura Maryi przez prawie trzy dni spoczywa w głównym kościele na katafalku. Przez cały ten czas czuwają przy niej na zmianę dziewczęta w bieli. W dniu pogrzebu, po nabożeństwie rusza kondukt żałobny. Pielgrzymi wędrując dróżkami maryjnymi muszą przejść przez Cedron, w tym celu ustawiane są w poprzek rzeki długie, drabiniaste wozy.

Ceremonia Triumfu Matki Bożej odbywa się w nocy. Tysiące świec oświetlają drogę Madonny do Kaplicy Wniebowzięcia, gdzie figura, ubrana w piękne szaty, ustawiana jest na ołtarzu.

¹⁷ Zdarza się, że uroczystości przesuwane są na najbliższe właściwemu świętu dni : piątek, sobotę, niedzielę.

Uroczystości na Opolszczyźnie, na górze św. Anny, mają podobny przebieg. I tu figura Maryi procesjonalnie przenoszona jest z Domku do Kaplicy Grobu. Następnego dnia zaś kilkugodzinną procesję kończy nabożeństwo Wniebowzięcia odprawiane w dawnym kamieniołomie przed Grotą z Lourdes. Tam ustawiana jest figura triumfującej Matki Bożej. Pątnicy w ludowych strojach śląskich, asysty górników i hutników, orkiestry grające skoczne śląskie marsze - wszystko to składa się na specyficzny klimat tej ceremonii, odmiennej w swym stylu i nastroju od misterii kalwaryjskich.

Literatura: Bujak A.: *Misteria*. Warszawa 1989; Krzywda-Janicka U.: *Rok karpacki...* Kraków 1988.

ŚW. ROCHA

16 sierpnia przypada dzień św. Rocha, patrona od morowej zarazy, patrona chorych, stolarzy, opiekuna zwierząt domowych. Ten święty darzony był szczególnym kultem w Polsce środkowej i północno-wschodniej. Na tych terenach jest najwięcej kościołów pod jego wezwaniem, m.in. w Białymstoku, Brochowie, Łukowie, Międzyrzeczu Podlaskim, Myszyńcu.

Było to kiedyś święto pasterzy. W dzień św. Rocha rozpalano ogniska i przepędzano przez nie bydło, aby je uchronić od zarazy. Ogień musiał być rozniecany tradycyjnym sposobem, za pomocą krzesiwa i krzemienia. Wrzucano do niego zioła święcone na Matki Boskiej Zielnej. Odbywały się także procesje do kościołów, w czasie uroczystości księża błogosławili bydło.

Do dziś na Kurpiach w wielu kościołach w dzień św. Rocha odbywają się odpusty gromadzące wielotysięczne rzesze wiernych. Zwyczaj przyprowadzania przed kościół i święcenia bydła, a także koni, zachował się m.in. w Lipnikach (k. Łysego), Myszyńcu, Kadzidle.

W Tarnogrodzie (woj. zamojskie) odbywa się uroczysta procesja do kościoła parafialnego oraz poświęcenie pól.

Literatura: *Etnografia Polski*, T. 2. Wrocław 1981; Zalewski W.: *Sanktuaria polskie*. Warszawa 1988.

MATKI BOSKIEJ SIEWNEJ

Zgodnie z kalendarzem kościelnym, 8 września obchodzona jest uroczystość Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. W Polsce, z racji rozpoczynających się siewów ozimych, święto to nosi nazwę Matki Boskiej Siewnej.

Dawniej, jeśli nawet gospodarze nie rozpoczynali jeszcze siewów, to tego dnia wychodzili w pole z garstką ziarna poświęconego w święto Matki Boskiej Zielnej. Wierzono, że gdy obsieje się choć kawałek pola, wówczas Matka Boska zaopiekuje się całymi zasiewami.

Matki Boskiej Siewnej to także tradycyjny termin dożynek parafialnych. Dożynki, święto związane z cyklem pracy na roli, genezą swą sięgają prawdopodobnie czasów przedchrześcijańskich. Są echem magicznych praktyk odprawianych po zakończeniu zniw w celu zapewnienia urodzaju i dostatku. W czasach pańszczyźnianych były okazją do zabaw i poczęstunków.

Po II wojnie światowej dożynki weszły do kalendarza świąt świeckich. Obchodzi się je zwykle na początku września. Niezwykle bogatą oprawę starano się nadać dożyńkom gminnym, wojewódzkim, a szczególnie centralnym, których gospodarzem bywał I sekretarz KC PZPR. Zmieniła się treść dawnego obrzędu, zachowano jedynie dawną formę uroczystości, której głównym punktem było wręczenie chleba gospodarzowi.

Obecnie na Zamojszczyźnie i Rzeszowszczyźnie są parafie, w których każda wieś przygotowuje na uroczystość Matki Boskiej Siewnej własny wieniec. Swoistą formę przybrały obchody dożynek w Krasnobrodzie k. Tomaszowa Lubelskiego. W obecnej postaci jest to święto nowe, wprowadzone w 1957 r. przez miejscowego proboszcza.

Święto rozpoczyna się porannym nabożeństwem w kaplicy *nad wodą* słynącej z cudownego źródła. Kulminacyjnym punktem uroczystości religijnych jest suma odprawiana w kościele. Po jej zakończeniu gospodarze z Krasnobrodu wręczają gospodarzowi dożynek, księdzu proboszczowi, chleb i sól. Potem odbywa się parada dożynkowych wieńców.

Wieńce przygotowują mieszkańcy Krasnobrodu i okolicznych wsi parę tygodni wcześniej. Są to duże przestrzenne kompozycje umieszczone na prostokątnej drewnianej podstawie. Nie przypominają dawnych, klasycznych wieńców. Są to jakby rzeźby oklejone ziarnem, kłosami, suszonymi ziołami. Przedstawiają różne motywy biblijne, wizerunki świętych, naczynia liturgiczne. Twórcy wieńców nie stronią

od tematów świeckich, tworzą swoiste ilustracje czynności gospodarskich, narzędzi pracy, zwierząt. Kiedyś obok monstrancji zrobionej ze słomy i koguta z kłosów prezentowano Stasia i Nel na słoni, wykonanych podobną techniką.

Reprezentujące poszczególne wsie delegacje z wieńcami stają na podium, gdzie recytują teksty i śpiewają pieśni specjalnie na to święto napisane i skomponowane. Delegacje występują w pseudoludowych strojach również przygotowanych specjalnie na ten dzień.

Po skończonych uroczystościach najładniejsze wieńce trafiają do stałej galerii wieńców, którą można oglądać w budynku klasztornym.

Literatura: Ferenc-Szydełkowa E.: *Rok kościelny...* Poznań 1988; Korulska E.: *Krasnobrodzkie wieńce*. PSL 1980 nr 1 s. 21-30; Zaleski W.: *Sanktuaria polskie*. Warszawa 1988.

JARMARK

CHMIELOWO-WIKLINIARSKI

W drugą niedzielę września w Nowym Tomyślu (woj. poznańskie) odbywa się jarmark chmielowo-wikliniarski. Okolice miasta od ponad 100 lat znane są z uprawy wikliny i chmielu, w okresie międzywojennym powstały tu duże zakłady wikliniarsko-koszykarskie, pracujące do dziś.

W dzień jarmarku przez udekorowane miasto przeciąga barwny korowód dożynkowy przy dźwiękach kapeli ludowej. Kramy z wyrobami z wikliny przyciągają różnorodnością oferowanych wyrobów. Dodatkowymi atrakcjami są: występy zespołów folklorystycznych w Parku Kultury i Wypoczynku i wystawa plonów w Bibliotece Publicznej.

W Nowym Tomyślu jest jedyne w Polsce Muzeum Wikliniarstwa i Chmielarstwa powstałe kilka lat temu.

Literatura: Kłosiewicz T.: *Chmiel i wiklina*. Gościniec 1987 nr 1 s. 20-21.

OSADZANIE CHOCHOŁA

Od 1969 r., w sobotę najbliższą dniu 20 listopada w Bronowicach (obecnie część Krakowa) obchodzona jest uroczystość rocznica wesela Lucjana Rydla z Jadwigą Mikołajczykówną. Wydarzenie to, upamiętnione przez Stanisława Wyspiańskiego, obrosło w legendę, na stałe weszło do historii kultury polskiej.

Ślub Rydla odbył się 20 listopada 1900 r. w Kościele Mariackim, wesele zaś, trwające 3 dni, w drewnianym dworku nazwanym później *Rydlówką*. Mieści się tam obecnie Regionalne Muzeum Młodej Polski.

W listopadowe popołudnie zjawia się przed *Rydlówką* kapela krakowska oraz dzieci z pobliskich szkół w regionalnych strojach. Rozpoczyna się uroczystość *osadzania chochoła*. Jej gospodynią jest wnuczka Pana Młodego z *Wesela* - Anna Rydlówna, kustosz Muzeum, stałymi zaś bywalcami potomkowie gości Rydlów, nauczyciele bronowickiej szkoły, przedstawiciele elity intelektualnej Krakowa. Barwny korowód dzieci tańczy na dziedzińcu skoczne krakowiaki. Kulminacyjnym punktem obchodów jest przykrycie słomianym chochołem największego krzaka róży w takt melodii *Miałeś chanie złoty róg...*

Na zakończenie wszyscy goście zapraszani są do wnętrza dworku na poczęstunek i wspólne oglądanie muzealnych eksponatów.

Uroczystość ta w swym charakterze, klimacie, stanowi coś pośredniego między imprezą folklorystyczną a biesiadą literacką.

Literatura: Ławecki T.: 82 lata po "Weselu". IMT "Światowid" luty 1983 s. 14-15.

W e wszystkich kościołach katolickich przynajmniej raz w roku odbywa się uroczystość specjalna zwana odpustem. W teologii rzymskokatolickiej termin *odpust* ma dwa znaczenia: kanoniczne i liturgiczne. Odpust w znaczeniu dogmatycznym jest to *odpuszczenie kar doczesnych należnych za grzechy odpuszczone już co do winy, udzielone przez kompetentną władzę kościelną (odpust zupełny albo częściowy) bezpośrednio jakimś osobom (odpust osobowy) za pośrednictwem jakichś przedmiotów, np. różańca, medalika, krzyżyka (odpust rzeczowy), albo za pośrednictwem określonego miejsca, np. kościoła, kaplicy (odpust miejscowy), w związku z różnymi uroczystościami. Doktryna odpustu, uformowana na soborze trydenckim, 1545-63, była szczególnie ostro zwalczana przez protestantów (Luter, Hus, Wiklef, Waldens)¹. W liturgicznym znaczeniu odpustem nazywa się *doroczne święto w dniu patrona miejscowego kościoła, w którym wówczas można uzyskać odpust zupełny, mające w Polsce charakter lokalnego święta ludowego, głównie w miasteczkach i na wsi*².*

Odpusty są jedną z najstarszych form religijności ludowej. Wprowadził je Kościół. Na skalę masową były propagowane w XVI, a zwłaszcza w XVII w. w dobie kontrreformacji. Miejsca przyciągające szczególnie dużo wiernych stawały się centrami życia religijnego, sanktuariami. Przedmiotami kultu czyniono obrazy, relikwie świętych, figury. W polskiej religijności zdecydowanie dominuje kult obrazów, zwłaszcza maryjnych. Określane są one jako cudowne, łaskawe, łaskami słynące. Zewnętrznym wyrazem szczególnej czci jest przystrajanie wizerunków w korony, sukienki, umieszczanie wotów. Sanktuaria gromadzą pątników z bliższych i dalszych okolic, są celami zorganizowanych pielgrzymek.

¹ W. Kopaliński: *Słownik mitów i tradycji kultury*. Warszawa 1987, s. 774.

² Jw.

W naszym kraju zdecydowaną większość stanowią ośrodki kultu Matki Boskiej. Ma to związek z charakterem polskiego katolicyzmu. W obecnej chwili (tj. lata sześćdziesiąte — przyp. mój) na 332 miejsca odpustowe 249 (75%) jest miejscami "maryjnymi", 55 (16,5%) nosi patronat różnych świętych, a zaledwie 28 (8,4%) posiada patronat Jezusa³. Centra kultu maryjnego zlokalizowane są głównie w Polsce południowej i środkowej. Do rangi narodowego sanktuarium urosła Jasna Góra, miejsce kultu Matki Boskiej Częstochowskiej.

Tradycje pielgrzymkowe Częstochowy sięgają XIV w. Jest to jeden z najważniejszych ośrodków w całym świecie chrześcijańskim. Główne uroczystości ściągają dziesiątki tysięcy wiernych z kraju i zagranicy. Tzw. odpusty wielkie odbywają się 3 maja w święto Matki Bożej Królowej Polski, 15 sierpnia — Wniebowzięcia NMP, 26 sierpnia — Matki Bożej Częstochowskiej, 8 września — Narodzenia NMP, 12 września Najświętszego Imienia Maryi. Ruch pielgrzymkowy trwa cały rok. Przedmiotem kultu w Częstochowie jest cudowny obraz matki Bożej z Dzieciątkiem z XIV w. Był on koronowany diademami papieskimi 8 września 1717 r. Kopie obrazu, umieszczone w licznych kościołach, otoczone zostały równie wielką czcią, jak oryginał. Przyczyniło się to do powstania wielu lokalnych miejsc odpustowych.

Zależnie od skali oddziaływania poszczególnych ośrodków kultu religijnego, wśród sanktuariów wyróżnić można miejsca o znaczeniu regionalnym, lokalnym i parafialnym. Ośrodkami odpustowymi o charakterze regionalnym są w Polsce: Kalwaria Zebrzydowska, Wejherowo, Piekary Śląskie, Gietrzwałd, Góra św. Anny, Licheń. Główne uroczystości odpustowe, których jest zazwyczaj kilka w roku, gromadzą w tych miejscowościach pielgrzymów z całego kraju, choć przede wszystkim z danego regionu, diecezji; np. Wejherowo stanowi centrum kultu na Pomorzu, Gietrzwałd na Warmii, Góra św. Anny na Śląsku Opolskim.

W ośrodkach lokalnych i parafialnych odpusty odbywają się raz, dwa razy do roku z okazji święta patrona oraz świąt kościelnych, takich jak: Matki Boskiej Zielnej, Matki Boskiej Siewnej, Zielone Świątki, Boże Ciało. Polskie miejsca odpustowe mają zróżnicowany patronat, wśród świętych dominują: św. Antoni, św. Stanisław, św. Teresa, św. Anna, św. Piotr i Paweł, św. Michał Anioł, św. Jan, św. Roch.

Religijność odpustowa koncentruje się przede wszystkim w ośrodkach wiejskich. Odpusty wciąż odgrywają znaczącą rolę w życiu wsi.

³ Ciupak E.: *Struktura miejsc odpustowych w Polsce*. Studia Socjologiczne 1964 nr 4 s. 141.

Rola ta była oczywiście nieporównanie większa przed I wojną światową i w okresie międzywojennym. Odpusty, zwłaszcza parafialne i lokalne, przybierają charakter świąt ludowych, w których elementy świeckie i kościelne odgrywają równorzędną rolę. Często towarzyszą im festyny stanowiące manifestacje regionalnej kultury.

Nieodłączną częścią każdego takiego święta jest kiermasz. Wędrowni kramarze znakomicie znają kalendarz odpustów, oferują przybyłym różne towary. Jeszcze na początku naszego wieku dominowały wśród nich wyroby rękodzieła ludowego, przygotowywane z ogólnie dostępnych surowców, jak drewno, glina, skóra, wełna. Sprzedawano garnki, drewniane naczynia, narzędzia, wyroby tkackie. Oprócz przedmiotów użytkowych przydatnych w gospodarstwie, wśród oferowanych towarów znajdowały się elementy dekoracyjne stroju (korale, chustki, pierścionki), dewocjalia, ozdoby wnętrza mieszkalnego (makatki, serwety, gipsowe figurki), zabawki dla dzieci. Wśród pamiątek z odpustu nie brakowało artykułów spożywczych, przede wszystkim ozdobnego pieczywa. Na odpustach można było kupić obwarzanki, kolorowe pierniki, różańce i korale z ciasta. Na odpusty wykonywano również drobne ciastka w kształcie piesków, kogutków, kaczek, figurek ludzkich. Jednymi z ciekawszych były *kozy prostyńskie*, które wypiekane są i sprzedawane na odpuscie w Prostyni po dziś dzień. Obecnie wśród towarów odpustowych dominują tandetne plastikowe zabawki dla dzieci i słodcze z barwionego cukru.

Literatura: Ambroziewicz: *Pieczywo odpustowe*. PSL 1978 nr 2, s. 81-90;
Ciupak E.: *Struktura miejsce odpustowych w Polsce*. Studia Socjologiczne 1964 nr 4 s. 139-164;
Zaleski W.: *Sanktuaria polskie*. Warszawa 1988.

Poniżej przedstawiono wykaz 200 miejsc
odpustowych w Polsce, gromadzących od kilku
do kilkudziesięciu tysięcy wiernych.

W spisie pominięto Częstochowę,
o której była mowa wcześniej.

BARDO (woj. wałbrzyskie, 80 km na pd-wsch. od Wałbrzycha)

kościół Nawiedzenia NMP z XVII w., kaplica górska z XVII w.,
kalwaria, składająca się z 6 kapliczek

Kult MB Bardzkiej trwa od XII w.

Odpusty: Nawiedzenia NMP, Wniebowzięcia NMP, Narodzenia NMP

BĘDZIEMYŚL (woj. rzeszowskie, 6 km na wsch. od Sędziszowa Młp.)

kościół św. Jacka z 1921 r.

Kult św. Jacka pochodzi sprzed XVI w., według legendy Święty miał się
tu zatrzymać na odpoczynek.

Odpusty: św. Jacka, MB Różańcowej

BIAŁYSTOK

kościół św. Rocha z lat 1927-1950

Kult św. Rocha skupia się przy kościele i na cmentarzu.

Odpust: św. Rocha

BIECHOWO (woj. poznańskie, 8 km na pd. od Wrześni)

kościół Narodzenia NMP z XVIII w.

Dawny kult Matki Bożej.

Odpusty: Narodzenia NMP, Zesłania Ducha Św., Niepokalanego
Poczęcia NMP

BIECZ (woj. krośnieńskie, 51 km na pd.-wsch. od Tarnowa)

kościół Reformatów pw. św. Anny

Dawny kult MB Bieckiej.

Odpusty: Zesłania Ducha Św., św. Antoniego, MB Anielskiej, św.
Franciszka Serafickiego, trzy dni przed Środą Popielcową, św. ap.
Piotra i Pawła, MB Różańcowej

BLIZNE (woj. krośnieńskie, 6 km na pn.-zach. od Brzozowa)

kaplica św. Michała Archaniola z XIX w. na górze św. Michała
Dawny kult św. Michała Archaniola.

Odpusty: Wszystkich Świętych, św. Michała Archaniola

BLENNA (woj. wrocławskie, 5 km na pn. od Przedecza)

kościół św. Małgorzaty i św. Michała Archaniola z XIX w.
Dawny kult MB Kujawskiej.

Odpusty: św. Małgorzaty, Narodzenia NMP, Wniebowstąpienia NMP,
św. Antoniego, św. Michała Archaniola

BOCHNIA (woj. tarnowskie, 42 km na zach. od Tarnowa)

kościół św. Mikołaja z XV w.

Dawny kult MB Bocheńskiej.

Odpusty: św. Mikołaja, MB Różańcowej

BOGORIA (woj. tarnobrzskie, 12 km na pn.-wsch. od Staszowa)

kościół Św. Trójcy z XVIII w.

Kult MB Pocieszenia trwa od XVII w.

Odpusty: Zesłania Ducha Św., Trójcy Przenajśw., Narodzenia NMP

BOREK WIELKOPOLSKI (woj. leszczyńskie, 48 km na wsch. od Leszna)

kościół Pocieszenia NMP z XVII w.

Kult MN Boreckiej trwa od średniowiecza.

Odpusty: Nawiedzenia NMP, Narodzenia NMP

BRDÓW (woj. konińskie, 17 km na pn.-wsch. od Koła)

kościół św. Wojciecha z XVIII w.

Dawny kult MB Brdowskiej

Odpusty: Narodzenia NMP, Nawiedzenia NMP, św. Wojciecha
i odpust tzw. izbicki (środa po pierwszej niedzieli października).

BROCHÓW (woj. stoł. warszawskie, 15 km na pn. od Sochaczewa)

kościół św. Rocha i św. Jana Chrzciciela z XVI w.

Dawny kult św. Rocha.

Odpusty: św. Józefa, św. Rocha

BRZEZNA (woj. nowosądeckie, 10 km na pd.-zach. od Nowego Sącza)

kościół Podwyższenia Krzyża Św. z XVII w. na wzgórzu Strzyganiec
Dawne nabożeństwa do Męki Pańskiej.

Odpusty: Podwyższenia Krzyża Św., poniedziałek po Zesłaniu Ducha Świętego

BYCHAWKA (woj. lubelskie, 6 km na pn. od Bychawy)

kościół Wszystkich Świętych z XIX w.

Na terenie parafii, we wsi Jabłonna znajduje się miejsce nazywane w XIX w. Miłosierdziem Bożym, gdzie był krzyż uważany za cudowny. Do krzyża tego pielgrzymowali ludzie w dzień Wniebowstąpienia. Zwyczaj ten zachował się, ale w dzień Zielonych Świąt.

Odpusty: Najśw. Serca Pana Jezusa, Wszystkich Świętych

CHARLUPIA MAŁA (woj. sieradzkie, 4 km na pn.-zach. od Sieradza)

kościół Narodzenia NMP z 1907 r.

Dawny kult MB, Księżnej Sieradzkiej.

Odpusty: Narodzenia NMP, Wniebowstąpienia NMP, MB Różańcowej

CHODEL (woj. lubelskie, 35 km na pd.-zach. od Lublina)

kościół Trójcy Przenajśw. i Narodzenia NMP z XVI w.

Kult MB Chodelskiej.

Odpusty: Trójcy Przenajśw., Nawiedzenia NMP, Narodzenia NMP, św. Barbary

CIEŁĘTNIKI (woj. częstochowskie, 27 km na pd.-wsch. od Radomska)

kościół Przemienienia Pańskiego z XIX w.

Kult Przemienienia Pańskiego. W czasie odpustów zwyczaj obchodzenia ołtarza na kolanach.

Odpusty: św. Józefa Rzemieślnika, Przemienienia Pańskiego

CHELMNO (woj. toruńskie, 42 km na pn. od Torunia)

kościół Wniebowzięcia NMP z XIII w.

Dawny kult św. Walentego.

Odpusty: Nawiedzenia NMP, Wniebowzięcia NMP, św. Walentego

CMOLAS (woj. rzeszowskie, 6 km na pn.-zach. od Kolbuszowej)

kościół Przemienienia Pańskiego z 1961 r.

Dawne nabożeństwo do Przemienienia Pańskiego.

Odpusty: Przemienienia Pańskiego

CZARNY POTOK (woj. nowosądeckie, 6 km na pn.-zach. od Łącka)

kościół św. Marcina z XVIII w.

Dawny kult MB Czarnopotockiej.

Odpusty: piątek przed Niedzielą Palmową, MB Bolesnej, św. Marcina

CZCHÓW (woj. tarnowskie, 18 km na pd. od Brzeska)

kaplica z 1947 r. na wzgórzu Koziniec

Dawne nabożeństwa do Męki Pańskiej.

Odpust: Znalezienia Krzyża Św. (pierwsza niedziela maja)

DĄBRÓWKA KOŚCIELNA (woj. poznańskie, 34 km na zach. od Gniezna)

kościół Wniebowzięcia NMP z 1959 r.

Kult MB notowano tu już w XVI w.

Odpusty: Oczyszczenia, Zwiastowania, Wniebowzięcia, Narodzenia i Niepokalanego Poczęcia NMP

DĘBOWIEC (woj. krośnieńskie, 8 km na pd. od Jasła)

kościół MB Saletyńskiej z 1939 r. Obok Kalwaria Saletyńska - 14 stacji

Drogi Krzyżowej

Kult MB Saletyńskiej.

Odpust: MB Saletyńskiej

DLUGOSIODŁO (woj. ostrołęckie, 35 km na pd.-zach. od Ostrowi Maz.)

kościół św. Rocha z pocz. XX w.

Kult św. Rocha.

Odpusty: Wniebowzięcia NMP, św. Rocha

DOBRA (woj. nowosądeckie, 12 km na pn.-wsch. od Mszany Dolnej)

kościół św. ap. Szymona i Judy z XVII w.

Dawny kult MB Szkaplerznej.

Odpusty: św. ap. Szymona i Judy, MB Szkaplerznej, Przemienienia Pańskiego

DOBRZEŃ WIELKI (woj. opolskie, 15 km na pn.-zach. od Opola)

kościół św. Rocha z XVII w. na cmentarzu

Dawny kult św. Rocha.

Odpusty: św. Katarzyny, św. Rocha, św. Walentego

DOMANIEWICE (woj. skierniewickie, 8 km na pn.-zach. od Głowna)

kaplica Narodzenia NMP z XVII w.

Kult MB od XVII w.

Odpusty: św. Bartłomieja, św. Wojciecha, Narodzenia NMP

DUKLA (woj. krośnieńskie, 18 km na pd. od Krosna)

kościółek bł. Jana z Dukli z 1908 r. "Na Puszczy" (7 km)

Dawny kult bł. Jana z Dukli. Kościółek zbudowany w miejscu groty, w której mieszkał Błogosławiony przed udaniem się do Lwowa.

Odpust: niedz. po oktawie św. ap. Piotra i Pawła

FRYSZTAK (woj. rzeszowskie, 12 km na pd.-zach. od Strzyżowa)

kościół Narodzenia NMP z 1927 r.

Nabożeństwo do Męki Pańskiej trwa od XVII w.

Odpust: Narodzenia NMP

GAJ (woj. krakowskie, 7 km na pd. od Krakowa)

kościół Narodzenia NMP z XV w.

Kult MB Gajowskiej sięga średniowiecza.

Odpusty: Narodzenia NMP, Nawiedzenia NMP, MB Anielskiej, MB Różańcowej

GALEW (woj. konińskie, 7 km na pn.-wsch. od Turka)

kościół Przemienienia Pańskiego i św. Walentego z XIX w.

Dawne nabożeństwo do Przemienienia Pańskiego.

Odpusty: Przemienienia Pańskiego, św. Walentego

GIELNIÓW (woj. radomskie, 13 km na pn.-zach. od Przysuchy)

kaplica bł. Ładysława na Rożku

Dawny kult bł. Ładysława i MB.

Odpusty: bł. Ładysława z Gielniowa (niedziela po uroczystości św. Mateusza), Nawiedzenia NMP

GIETRZWALD (woj. olsztyńskie, 17 km na pd.-zach. od Olsztyna)

kościół Narodzenia NMP z XVI w.

Kult MB. Według tradycji z XIX w. miały tu miejsce objawienia MB.

Miejscem kultu są: kościół, kapliczka i źródelko.

Odpusty: św. app. Piotra i Pawła, Narodzenia, Nawiedzenia, Wniebowzięcia i Niepokalanego Poczęcia NMP

GOLUB-DOBRZYŃ (woj. toruńskie, 39 km na pn.-zach. od Torunia)

kościół św. Katarzyny z XIV w.

Dawny kult MB Bolesnej.

Odpusty: św. Katarzyny, MB Bolesnej, MB Bolesnej - Siedmiu Bolesci Maryi

GOSTYŃ (woj. leszczyńskie, 32 km na wsch. od Leszna)

kościół Niepokalanego Poczęcia NMP i św. Filipa Nereusza z XVII/XVIII w. na Świętej Górze.

Kult MB Gostyńskiej-Świątógórskiej Róży Duchownej trwa od średniowiecza.

Odpusty: Zesłania Ducha Św. (z oktawą), Oczyszczenia NMP, św. Filipa Nereusza, Wniebowzięcia NMP, Narodzenia NMP, MB Bolesnej, MB Różańcowej, Świątógórskiej Róży Duchownej, Niepokalanego Poczęcia NMP

GOŻLIN (woj. siedleckie, 25 km na zach. od Garwolina)

kościół MB Bolesnej z XVIII w.

Dawny kult MB Gozlińskiej.

Odpusty: Wniebowzięcia NMP, MB Bolesnej

GÓRA ŚW. ANNY (woj. opolskie, pd.-zach. od Strzelec Opolskich)

kościół św. Anny z XV w., Kalwaria - Droga Męki Pańskiej i Dróżki Matki Bożej (kapliczki z XVIII i XX w.)

Dawny kult św. Anny, szczególne nabożeństwa do Męki Pańskiej i MB. Główny ośrodek pielgrzymkowy na Opolszczyźnie.

Odpusty: św. Anny, Wniebowzięcia NMP, św. Aniołów Stróżów, Podwyższenia Krzyża Św.

GÓRECKO KOŚCIELNE (woj. zamojskie, 26 km na pd.-wsch. od Bilgoraja)

kościół św. Stanisława z XVIII w., kapliczka drewniana z XIX w.

Według tradycji w 1648 r. miał się tu objawić św. Stanisław. Dało to początek kultowi, trwającemu do dziś.

Odpusty: św. Stanisława BM, św. Antoniego, MB Anielskiej

GÓRKA DUCHOWNA (woj. leszczyńskie, 15 km na pd.-wsch. od Leszna)

kościół MB Pocieszenia i św. Michała Archaniola z XIII/XIV w.

Kult MB Góreckiej - MB Pocieszenia trwa od średniowiecza

Odpusty: MB Pocieszenia, św. Michała Archaniola, Zesłania Ducha Św., Ofiarowania Pana Jezusa, Wniebowzięcia, Nawiedzenia, Narodzenia i Niepokalanego Poczęcia NMP

GÓRKA KLASZTORNA (woj. pilskie, 1 km od Łobżenicy)

kościół NMP Niepokalanie Poczętej z XVII w., kaplica z Cudowną Studzienką z XIX w.

Kult MB Góreckiej trwa od wczesnego średniowiecza.

Odpusty: Dobrego Pasterza, Poniedziałek Zielonych Świąt (główny), MB Anielskiej, Narodzenia, Wniebowzięcia, Niepokalanego Poczęcia NMP, MB Szkaplerznej

GRODZIEC (woj. katowickie, część Będzina na pn. od centrum miasta)

kościół św. Doroty z XVII w. na górze Dorotka

Dawny kult MB. Początek kultu związany jest z cudownym uzdrowieniem dziecka. Ojciec dziecka zakupił kopię obrazu MB Piekarskiej. Umieszczono ją w kościele, obok którego wytrysnęło źródło. Również kult Przemienienia Pańskiego i św. Doroty. "Na Dorotkę" przychodzi wielu ludzi, głównie górników.

Odpusty: św. Doroty, Przemienienia Pańskiego

HODYSZEWO (woj. łomżyńskie, 14 km na pn.-zach. od Brańska)

kościół pw. Wniebowzięcia NMP z poł. XX w.

Kult MB Hodyszewskiej sięga XVII w.

Odpusty: Zesłania Ducha Św., Wniebowzięcia NMP

HOLUBCA (woj. siedleckie, 16 km na pn.-wsch. od Siedlec)

kościół Narodzenia NMP z 1942 r.

Kult MB trwa od XVI w.

Odpusty: niedziela po Narodzeniu NMP, św. Mikołaja

HORODŁO (woj. zamojskie, 17 km na pn.-zach. od Hrubieszowa)

kościół Matki Bożej Różańcowej i św. Jacka z XVIII w.

Dawny kult św. Jacka.

Odpusty: MB Różańcowej, św. Jacka

HYŻNE (woj. rzeszowskie, 21 km na pd.-wsch. od Rzeszowa)

kościół Narodzenia NMP z XVIII w.

Dawny kult MB Łaskawej.

Odpusty: św. Antoniego, Narodzenia NMP

INOWŁÓDZ (woj. piotrkowskie, 13 km na zach. od Tomaszowa Maz.)

kościół św. Michała Archaniola z XVI w.

Dawny kult MB.

Odpusty: MB Bolesnej, MB Częstochowskiej, św. Michała Archaniola, św. Idziego

JANKOWICE RYBNICKIE (woj. katowickie, 7 km na pd. od Rybnika)

kościół Bożego Ciała z XVII w., kapliczka w lesie "przy studziencie" (w odległości 2 km)

Dawne, sięgające według tradycji XV w., szczególne nabożeństwo do Bożego Ciała.

Odpust: uroczystość Bożego Ciała

JAROSŁAW (woj. przemyskie)

kościół Dominikanów pw. NMP z XVIII w.

Odpusty: Wniebowzięcia NMP, MB Różańcowej

JASIEŃ (woj. krośnieńskie, 4 km na pd.-wsch. od Ustrzyk Dolnych)

kościół Wniebowzięcia NMP z XVIII w.

Kult Matki Bożej Królowej Bieszczad (obraz z Rudek k. Lwowa).

Odpusty: Pierwsza niedziela lipca, Wniebowzięcia i Narodzenia NMP

JODŁOWA (woj. tarnowskie, 14 km na pd. od Pilzna)

kościół św. Stanisława BM z XVII w.

Nabożeństwo do Dzieciątka Jezus trwa od XIX w.

Odpusty: Dzieciątka Jezus, św. Stanisława BM, MB Bolesnej

KALWARIA PACŁAWSKA (woj. przemyskie, 23 km na pd. od Przemyśla)

kościół Znalezienia Krzyża Św. z XVIII w., kalwaria - 44 kaplice z XVIII-XIX w.

Szczególne nabożeństwo do Męki Pańskiej i kult Matki Bożej trwają od XVII w.

Odpusty: Znalezienia Krzyża Św., Zesłania Ducha Św., św. Antoniego, MB Anielskiej, Wniebowzięcia NMP (główny odpust), Podwyższenia Krzyża Św.

KALWARIA ZEBRZYDOWSKA (woj. bielskie, 62 km na wsch. od Bielska)

bazylika MB Anielskiej z XVII w., kalwaria - 42 kościoły i kaplice
Szczególne nabożeństwo do Męki Pańskiej i kult Matki Bożej trwają
od XVII w. Pielgrzymi modlą się na "Drózkach Pana Jezusa",
"Drózkach Maryjnych" i "Drózkach za zmarłych".

Odpusty: Zesłania Ducha Św., MB Anielskiej, Wniebowzięcia NMP
(3 dni), Narodzenia i Niepokalanego Poczęcia NMP

KARCZMISKA (woj. lubelskie, 10 km na pn. od Opola Lubelskiego)

kościół św. Wawrzyńca z XIX w.

Kult MB Szkaplerznej i św. Wawrzyńca.

Odpusty: MB Szkaplerznej, św. Wawrzyńca, św. Stanisława Kostki

KATOWICE - PANEWNIKI

kościół św. Ludwika i Wniebowzięcia NMP z pocz. XX w., bazylika
Mniejsza Grotą wzorowana na grocie z Lourdes z 1905 r., kalwaria - 14
kaplic z 1937-1958 r., 15 kaplic różańcowych z 1963 r.

Szczególne nabożeństwo do Męki Pańskiej, nabożeństwa pasyjne
gromadzą dziesiątki tysięcy wiernych.

Kult MB i św. Ludwika

Odpusty: św. Ludwika, św. Franciszka

KAWNICE (woj. konińskie, 8 km na zach. od Konina)

kościół MB Pocieszenia z 1951 r.

Kult MB Pocieszenia trwa od XVII w.

Odpusty: MB Pocieszenia, MB Nieustającej Pomocy

KAZIMIERZ DOLNY (woj. lubelskie, 44 km na zach. od Lublina)

kościół Reformatów pw. Zwiastowania i Wniebowzięcia NMP
z XVII w.

Dawny kult MB.

Odpusty: Zwiastowania NMP, Niepokalanego Poczęcia NMP

KCYNIA (woj. bydgoskie, 41 km na pd.-zach. od Bydgoszczy)

kościół Wniebowzięcia NMP z XVIII w.

Dawne szczególne nabożeństwo do Męki Pańskiej.

Odpusty: Znalezienia, Podwyższenia Krzyża Św., MB Szkaplerznej,
św. Józefa

KIERPIEŃ (woj. opolskie, 6 km na pn.-wsch. od Głogówka)

kościół Narodzenia NMP z XIV w.

Dawny kult św. Walentego. Zachowane zwyczaje związane z kultem Świętego.

Odpusty: Narodzenia NMP, św. Walentego

KIJANY (woj. lubelskie, 14 km na pn.-wsch. od Lublina)

kościół św. Anny z XVII w.

Kult MB i św. Kajetana.

Odpusty: MB Szkaplerznej, św. Anny, św. Kajetana

KLIMÓWKA (woj. krośnieńskie, 4 km na zach. od Rymanowa)

kościółek Świętego Krzyża z XIX w.

Dawne nabożeństwo do Męki Pańskiej.

Odpusty: św. Michała Archanioła, Znalezienia Krzyża Św.

KOBYLANKA (woj. nowosądeckie, 7 km na wsch. od Gorlic)

kościół św. Jana Chrzciciela z XVIII w.

Dawne nabożeństwo do Męki Pańskiej.

Odpusty: św. Jana Chrzciciela, Zesłania Ducha Św., Podwyższenia Krzyża Św.

KODEŃ (woj. białkopodlaskie, 18 km na pd. od Terespolu)

kościół św. Anny z XVII w.

Kult MB Kodeńskiej.

Odpusty: Wniebowzięcia i Narodzenia NMP, Zesłania Ducha Św.

KOŁO (woj. konińskie, 29 km na wsch. od Konina)

kościół cmentarny Przemienienia Pańskiego z 1905 r.

Dawne nabożeństwo do Przemienienia Pańskiego.

Odpusty: Przemienienia Pańskiego, Podwyższenia Krzyża Św., MB Różańcowej

KOZIEGLÓWKI (woj. częstochowskie, 29 km na pd. od Częstochowy)

kościół MB Szkaplerznej i św. Antoniego z 1903-1908 r.

Kult św. Antoniego trwa od XVII w.

Odpusty: św. Antoniego Padewskiego i w następną niedzielę po 13.06.

KRASNOBRÓD (woj. zamojskie, 19 km na pd. od Zamościa)

kościół Nawiedzenia NMP z XVII w., kaplica św. Rocha

Dawny kult MB (od XVII w.) i św. Rocha.

Odpusty: Nawiedzenia NMP, Wniebowzięcia NMP, Narodzenia NMP, Matki Bożej Różańcowej, św. Rocha

KROSNO (woj. elbląskie, 3 km na pn.-wsch. od Ornety)

kościół Nawiedzenia NMP z XVIII w.

Kult MB w XVII w., według tradycji dzieci znalazły w Drwęcy figurkę Matki Bożej. W miejscu znalezienia postawiono kapliczkę.

Odpust: MB Częstochowskiej

KRUŻLOWA WYŻNA (woj. nowosądeckie, 6 km na pn.-zach. od Grybowa)

kościół Narodzenia NMP z XVI w.

Dawne nabożeństwo do Przemienienia Pańskiego.

Odpusty: Narodzenia NMP, Przemienienia Pańskiego

KRYPNO (woj. białostockie, 6 km na pd.-zach. od Knyszyna)

kościół Narodzenia NMP z XIX w.

Dawny kult Matki Bożej. W czasie odpustów zachowany zwyczaj obchodzenia ołtarza z zapalonymi świecami i wotami woskowymi w rękach.

Odpusty: Przemienienia Pańskiego, Narodzenia NMP (główny), św. Katarzyny

KRZEMIENICA (woj. rzeszowskie, 4 km na pn.-zach. od Łańcuta)

kościół MB Pocieszenia z 1975 r.

Kult MB Pocieszenia trwa od XVIII w.

Odpusty: św. Jakuba Ap., MB Pocieszenia

KRZESZÓW (woj. jeleniogórskie, 7 km na pd.-wsch. od Kamiennej Góry)

kościół św. Józefa Oblubieńca NMP z XVII w., kościół górski św. Anny z XVII w., kaplica Betlejem, Kalwaria Krzeszowska z XVII-XVIII w. - 32 kaplice.

Odpusty: Wniebowzięcia NMP, św. Józefa Robotnika, św. Anny, Podwyższenia Krzyża Św.

KRZYNOWŁOGA WIELKA (woj. ostrołęckie, 24 km na pn. od Przasnysza)

kościół Wszystkich Świętych z XIX w.

Dawny kult Przemienienia Pańskiego. Zachowany zwyczaj ofiarowania wotów z wosku.

Odpusty: Przemienienia Pańskiego, Wszystkich Świętych

KSIĘŻOMIERZ (woj. tarnobrzskie, 19 km na zach. od Kraśnika)

kościół Narodzenia NMP z XVIII w.

Kult MB Księżomierskiej - Opiekunki Ludu Wieśniaczego datuje się od pocz. XVII w. Związany jest, wg tradycji, z objawieniem się Matki Bożej Płaczącej.

Odpusty: Nawiedzenia NMP, Narodzenia NMP

LEŚNA PODLASKA (woj. białkopodlaskie, 15 km na pn.-zach. od Białej Podlaskiej)

kościół św. ap. Piotra i Pawła i Narodzenia NMP z XVIII w. Obraz Matki Bożej, wg tradycji, w XVII w. został znaleziony na drzewie przez dwóch chłopców.

Odpusty: Zesłania Ducha Św., Narodzenia NMP, MB Leśniańskiej

LEŚNIÓW (woj. częstochowskie, 21 km na pn. od Zawiercia)

kościół OO. Paulinów pw. Nawiedzenia NMP

Kult MB trwa od XVII w.

Odpusty: MB Leśniańskiej - 2 lipca i najbliższa niedziela

LEŻAJSK (woj. rzeszowskie, 47 km na pn.-wsch. od Rzeszowa)

kościół Trójcy Przenajświętszej i Wszystkich Świętych z XVII w.

Kult MB Pocieszenia trwa od XVI w.

Odpusty: Zesłania Ducha Św., Wniebowzięcia, Narodzenia NMP (odpusty główne), Zwiastowania Niepokalanego Poczęcia NMP, MB Anielskiej

LICHEN (woj. konińskie, 19 km na pn.-wsch. od Konina)

kościół św. Doroty z XIX w., kaplica ku czci św. Maksymiliana Kolbe, Grób Nieznanego Żołnierza, Droga Krzyżowa z XX w.

Kult MB trwa od XIX w.

Odpusty: św. Doroty, Wniebowzięcia NMP

LIMANOWA (woj. nowosądeckie, 25 km na pn.-zach. od Nowego Sącza)

kościół MB Bolesnej z 1918 r.

Dawny kult MB Bolesnej.

Odpusty: MB Bolesnej (trzydniowy), Trójcy Przenajśw.

LIPINKI (woj. krośnieńskie, 11 km na wsch. od Gorlic)

kościół NMP Wniebowziętej z końca XVIII w.

Dawny kult MB.

Odpust: Wniebowzięcia NMP (trzydniowy)

LIPNIKI (woj. ostrołęckie, 23 km na pd.-wsch. od Myszyńca)

kościół Najśw. Serca Jezusowego z XIX w.

Kult św. Rocha od XIX w. Zachowane obrzędy ku czci Świętego.

Odpusty: Najśw. Serca Jezusowego, św. Mikołaja, św. Rocha

LUBASZ (woj. pilskie, 7 km na pd.-zach. od Czarnkowa)

kościół Narodzenia NMP z XVIII w.

Kult MB Lubaskiej trwa od XVII w.

Odpusty: Zesłania Ducha Św., Narodzenia, Niepokalanego Poczęcia, Wniebowzięcia NMP, św. Wawrzyńca

LUBAWA (woj. olsztyńskie, 72 km na pd.-zach. od Olsztyna)

kościół Nawiedzenia NMP i św. Anny z XIV w.

Wg podania figura MB miała się pojawić we wsi Lipy (2 km od Lubawy) w średniowieczu. Wizerunek został otoczony wielką czcią, umieszczono go w kaplicy w Lipach, a następnie w kościele w Lubawie. Kult zachował się do dziś.

Odpusty: Nawiedzenia NMP (trzydniowy), Aniołów Stróżów

LUBLIN

kaplica Św. Trójcy na Zamku z XV w.

Dawny kult Św. Trójcy, istniało tu Bractwo Św. Trójcy.

Odpust: Św. Trójcy

LUDŹMIERZ (woj. nowosądeckie, 5 km na wsch. od Nowego Targu)

kościół Wniebowzięcia NMP z XIX w.

Kult MB Ludźmierskiej sięga XVI w. Odpusty gromadzą kilkadziesiąt tysięcy wiernych z całego Podhala.

Odpusty: Oczyszczenia, Zwiastowania, Nawiedzenia, Wniebowzięcia (główny), Narodzenia, Niepokalanego Poczęcia NMP, MB Szkaplerznej

ŁĄG (woj. bydgoskie, 7 km na pn.-wsch. od Czerska)

kościół Narodzenia NMP z XIX w.

Dawny kult MB, początek związany z podaniem o znalezieniu obrazu na drzewie.

Odpusty: Przemienienia Pańskiego, Narodzenia NMP

ŁĘGONICE DUŻE (woj. radomskie, 4 km na zach. od Nowego Miasta n. Pilicą)

kościół św. Rocha na "Górze Zgody" z 1947 r.

Dawny kult św. Rocha.

Odpust: św. Rocha

ŁĘTOWNIA (woj. nowosądeckie, 9 km na pn. od Jordanowa)

kościół św. ap. Szymona i Judy Tadeusza z XVIII w.

Kult św. Walentego sięga XVIII w.

Odpusty: św. ap. Szymona i Judy Tadeusza, św. Walentego, MB Szkaplerznej

ŁOPACIN (woj. ciechanowskie, 22 km na pd. od Ciechanowa)

kościół Narodzenia NMP z 1953 r.

Kult MB Łopacińskiej sięga XVII w.

Odpusty: Zesłania Ducha Św., Narodzenia NMP

ŁOPIENNO (woj. poznańskie, 4 km na pd. od Janowca Wlkp.)

kościół Wniebowzięcia NMP z XVII w.

Nabożeństwo do Męki Pańskiej. Kalwaria Męki Pańskiej z 1972 r.

Odpusty: Wniebowzięcia NMP, MB Różańcowej

ŁÓDŹ - ŁAGIEWNIKI

kościół św. Antoniego z XVIII w., kaplica św. Antoniego z XVIII w.

Kult św. Antoniego sięga XVII w. Według tradycji związany jest z podaniem o jego objawieniu się w tym miejscu.

Odpust: św. Antoniego

LUKÓW (woj. siedleckie, 28 km na pd.-wsch. od Siedlec)

kościół cmentarny św. Rocha

Kult św. Rocha.

Odpust: św. Rocha

MAKÓW PODHALAŃSKI (woj. bielskie, 58 km na wsch. od Bielska)
kościół Przemienienia Pańskiego z XVIII w.
Dawny kult MB Makowskiej.
Odpusty: Przemienienia Pańskiego, Niepokalanego Poczęcia NMP

MAŁY PŁOCK (woj. łomżyńskie, 19 km na pn.-zach. od Łomży)
kościół Znalezienia Krzyża Św.
Szczególne nabożeństwo do Przemienienia Pańskiego. Zachował się
zwyczaj obchodzenia ołtarza na kolanach, ze świecami.
Odpusty: Przemienienia Pańskiego i Podwyższenia Krzyża Św.

MARKOWICE (woj. bydgoskie, 10 km na pd.-zach. od Inowrocławia)
kościół Nawiedzenia NMP z XVIII w.
Dawny kult MB Markowickiej.
Odpusty: Zwiastowania, Narodzenia, Nawiedzenia, Wniebowzięcia
NMP, MB Szkaplerznej, św. Józefa

MIECHÓW (woj. kieleckie, 78 km na pd.-zach. od Kielc)
kościół Grobu Bożego z XIV-XV w., kaplica Grobu Pańskiego z 1 poł.
XVI w. Grób Chrystusa drewniany w postaci budyneczku o dwóch
kondygnacjach. W XV w. kościół należał do 5 najświętszych miejsc
pielgrzymkowych w kraju.
Dawne nabożeństwo do Męki Pańskiej. Nabożeństwa wielkopiątkowe
gromadzą tysiące ludzi.
Odpust: uroczystość Grobu Pańskiego - druga niedziela po Wielkanocy

MIEDNIEWICE (woj. skierniewickie, 14 km na pn.-zach. od Żyrardowa)
kościół Nawiedzenia MB z XVIII w.
Nabożeństwo do Świętej Rodziny od XVII w. Obraz koronowany
w XVIII w. przez bpa Ignacego Krasickiego. Jest to największe miejsce
pielgrzymkowe archidiecezji warszawskiej.
Odpusty: Imienia Jezus, Oczyszczenia, Zwiastowania NMP, Św. Trójcy,
św. Antoniego Padewskiego, Nawiedzenia NMP, MB Anielskiej,
Wniebowzięcia NMP, Narodzenia NMP, św. Franciszka Serafickiego,
MB Różańcowej, Niepokalanego Poczęcia NMP

MIĘDZYRZEC PODLASKI (woj. białkopodlaskie, 24 km na zach. od Białej
Podlaskiej)
kaplica na cmentarzu św. Rocha z XIX w.
Kult św. Rocha.
Odpust: św. Rocha

MIEDŹNA (woj. siedleckie, 10 km na pn.-wsch. od Węgrowa)

kościół Zwiastowania NMP z XIX w.

Kult MB od XVIII w.

Odpusty: Wniebowzięcia, Oczyszczenia, Zwiastowania i Niepokalanego Poczęcia NMP, św. Stanisława BM, MB Szkaplerznej

MIKORZYN (woj. kaliskie, 11 km na pn. od Kępna)

kościół św. Idziego z 1933 r.

Dawny kult św. Idziego.

Odpusty: św. Idziego, Zwiastowania NMP, MB Różańcowej

MILKOWICE MAĆKI (woj. białostockie, 8 km na pn. od Drohiczyzna)

kościół św. Rocha z XIX w.

Kult św. Rocha. Według podania, w XVIII w. święty miał się pojawić w miejscu obecnego ołtarza głównego.

Odpust: św. Rocha

MŁAWA (woj. ciechanowskie, 36 km na pn.-zach. od Ciechanowa)

kościół Przemienienia Pańskiego i św. Jana Kantego z 1945 r.

Dawne nabożeństwo do Przemienienia Pańskiego.

Odpusty: Przemienienia Pańskiego, św. Jana Kantego

MOKOBODY (woj. siedleckie, 16 km na pn.-wsch. od Siedlec)

kościół św. Jadwigi z XVIII-XIX w.

Dawny kult MB.

Odpusty: św. Jadwigi, Przemienienia Pańskiego, Narodzenia NMP

MRUKOWA (woj. krośnieńskie, 18 km na pd. od Jasła)

kaplica NMP Wspomożenia Wiernych z 1906 r.

Dawny kult MB. Kaplica zbudowana w miejscu, gdzie, wg tradycji, mieli się zatrzymać wierni niosący cudowną figurę MB z Węgier do Tarnowca. Obecna kaplica zbudowana jako wotum.

Odpusty: Zesłania Ducha Św., Narodzenia NMP

MYSZYNIEC (woj. ostrołęckie, 39 km na pn.-zach. od Ostrołęki)

kościół Trójcy Przenajśw. z pocz. XX w.

Kult św. Rocha. Zachował się zwyczaj przyprowadzania przed kościół bydła.

Odpusty: Trójcy Przenajśw., św. Rocha, Przemienienia Pańskiego, św. Marcina

NIEWODNICA (woj. białostockie, 10 km na pd.-zach. od Białegostoku)

kościół św. Antoniego Padewskiego z XIX w.

W czasie odpustów zachowany zwyczaj obchodzenia ołtarza z zapalonymi świecami na kolanach oraz ofiarowywania kawałków płótna. Udzielanie błogosławieństwa relikwiami Świętego.

Odpust: św. Antoniego

NOWA RUDA (woj. wałbrzyskie, 32 km na pd.-wsch. od Wałbrzycha)

kaplica św. Anny z XVII w. na Górze św. Anny

Dawny kult św. Anny.

Odpusty: św. Anny, św. Mikołaja

NOWE MIASTO N. PILICĄ (woj. radomskie, 56 km na pn.-zach. od Radomia)

kościół OO. Kapucynów pw. św. Kazimierza z XVIII w.

Kult MB.

Odpust: MB Częstochowskiej

NOWINY (woj. przemyskie, 24 km na wsch. od Lubaczowa)

kaplica św. Antoniego z XIX w.

Kult św. Antoniego. Coroczna procesja z Horyńca.

Odpust: św. Antoniego

NOWY SĄCZ

kościół św. Małgorzaty z XV w.

Dawne nabożeństwo do Przemienienia Pańskiego.

Odpusty: Przemienienia Pańskiego (tygodniowy), św. Małgorzaty

OBORY (woj. włocławskie, 18 km na pd.-zach. od Rypina)

kościół Nawiedzenia NMP z XVII w.

Kult MB Oborskiej.

Odpusty: MB Szkaplerznej, Wniebowzięcia NMP, MB Bolesnej

ODPORYSZÓW (woj. tarnowskie, 7 km na pd.-zach. od Dąbrowy Tarnowskiej)

kościół Oczyszczenia NMP z pocz. XVIII w.

Dawny kult MB Odporyszowskiej.

Odpusty: Narodzenia NMP (tygodniowy), Zesłania Ducha Św.

ODROWAŻ (woj. kieleckie, 18 km na pd.-wsch. od Końskich)

kościół św. Jacka i św. Katarzyny z XVI w.

Dawny kult św. Jacka Odrowąża.

Odpusty: MB Szkaplerznej, św. Jacka, św. Katarzyny

OKULICE (woj. tarnowskie, 11 km na pn.-zach. od Brzeska)

kościół Narodzenia NMP z 1959 r.

Dawny kult MB.

Odpusty: Narodzenia NMP, św. Józefa, Zesłania Ducha Św. (tygodniowy)

OLEŚNO (woj. częstochowskie, 51 km na zach. od Częstochowy)

kościół św. Anny z XVI w.

Dawny kult św. Anny.

Odpust: św. Anny

kościół św. Rocha z XVIII w.

Dawny kult św. Rocha.

Odpusty: Bożego Ciała, św. Anny, św. Rocha, św. Michała Archaniola

ORAWKA (woj. nowosądeckie, 21 km na pd.-zach. od Chabówki)

kościół św. Jana Chrzciciela z XVII w.

Dawny kult św. Jana Chrzciciela. Odpusty gromadzą pasterzy z Orawy.

Odpust: św. Jana Chrzciciela

ORCHÓWEK (woj. chełmskie, dzielnica Włodawy)

kościół św. Jana Jałmużnika z XVIII/XIX w.

Dawny kult MB i św. Antoniego.

Odpusty: św. Antoniego, św. Jana Jałmużnika, MB Pocieszenia

OSIECZNA (woj. leszczyńskie, 10 km na pn.-wsch. od Leszna)

kościół św. Walentego z XVIII w.

Dawny kult MB Osieckiej i św. Walentego.

Odpusty: MB Anielskiej, św. Walentego

OSIEK JASIELSKI (woj. krośnieńskie, 13 km na pd. od Jasła)

kościół Przemienienia Pańskiego z XV w.

Dawne nabożeństwo do Przemienienia Pańskiego.

Odpust: Przemienienia Pańskiego

OSTROWAŚ (woj. wrocławskie, 7 km na pd.-zach. od Aleksandrowa Kuj.)

kościół Narodzenia NMP z 1921 r.

Dawny kult MB.

Odpusty: Narodzenia NMP, Nawiedzenia NMP

PAJĘCZNO (woj. częstochowskie, 39 km na pd.-zach. od Wielunia)

kościół Wniebowzięcia NMP z XVIII w.

Dawny kult MB.

Odpusty: Wniebowzięcia, Narodzenia NMP (MB Pajęckiej), św. Leonarda

PAKOŚĆ (woj. bydgoskie, 39 km na pd. od Bydgoszczy)

kościół św. Bonawentury z XVIII w.

Dawny kult MB Pakoskiej.

Odpusty: Niepokalanego Poczęcia NMP, św. Bonawentury, św. Anny Kalwaria - 25 kaplic z XVII-XIX w.

Dawne szczególne nabożeństwo do Męki Pańskiej. "Kujawska Jerozolima" gromadzi tysiące pielgrzymów, zwłaszcza na nabożeństwach wielkopostnych.

Odpusty: niedziela po 3 maja, niedziela po 14 września

PASIERBIEC (woj. nowosądeckie, 7 km na pn. od Limanowej)

kościół MB Pocieszenia z 1978 r.

Kult MB od XIX w.

Odpusty: MB Pocieszenia, Niepokalanego Poczęcia NMP

PĄTNÓW (woj. sieradzkie, 9 km na pd. od Wielunia)

kościół św. Jana Ap. Ew. z 1927 r.

Kult św. Rocha związany z ocaleniem od zarazy. W sąsiedztwie kościoła jest studzienka, przy której, według legendy, miał się objawić św. Roch.

Odpusty: św. Jana, św. Rocha

PIASECZNO (woj. gdańskie, 4 km na pd.-zach. od Gniewa)

kościół Narodzenia NMP z XIV w.

Kult MB Piaseckiej rozwinął się przed XVI w. Na odpusty ściągali pątnicy z Wielkopolski, Warmii, Litwy i Żmudzi. Obecnie odpust trwa tydzień.

Odpust: Narodzenia NMP (niedziela po 8 września i przez tydzień)

PIĄTEK WIELKI (woj. kaliskie, 18 km na pn. od Kalisza)

kościół św. Marcina z XVIII w.

Dawny kult MB.

Odpusty: MB Królowej Polski, św. Marcina

PIĄTNICA PODUCHOWNA (woj. łomżyńskie, 2 km na pn.-zach. od Łomży)

kościół Przemienienia Pańskiego z poł. XX w.

Dawny kult Przemienienia Pańskiego. Zachowany zwyczaj obchodzenia ołtarza ze świecami. Tradycyjny obrzęd błogosławienia dzieci.

Odpusty: Przemienienia Pańskiego, św. Bartłomieja

PIECZYSKA (woj. radomskie, 16 km na pn.-wsch. od Grójca)

kościół Narodzenia NMP z 1906 r.

Kult MB od XVI w.

Odpusty: Oczyszczenia, Nawiedzenia, Wniebowzięcia i Narodzenia NMP, św. Marii Magdaleny, MB Różańcowej

PIEKARY ŚLĄSKIE (woj. katowickie, 17 km na pn. od Katowic)

kościół Imienia NMP i św. Bartłomieja z XIX w.

Na wzgórzu Cerekwica - Kalwaria Piekarska - 39 kaplic, kościół Przemienienia Pańskiego z XIX w.

Kult MB sięga XV w., kult Męki Pańskiej.

Odpusty: Imienia NMP, św. Bartłomieja, Podwyższenia Krzyża Św.

PIETROWICE WIELKIE (woj. katowickie, 10 km na zach. od Raciborza)

kościół Krzyża Świętego z XVII w.

Szczególne nabożeństwo do Męki Pańskiej.

Odpusty: Znalezienie Krzyża Św., Podwyższenie Krzyża Św.

PIOTRAWIN (woj. lubelskie, 16 km na pd.-zach. od Opola Lub.)

kościół św. Tomasza Ap. i św. Stanisława BM z XV w., kaplica św. Stanisława z XV w.

Dawny kult św. Stanisława. Legenda o wskrzeszeniu Piotra Strzemińczyka.

Odpusty: św. Stanisława, Przeniesienie relikwii św. Stanisława (27 września), św. Tomasza

PROSTYŃ (woj. ostrołęckie, 17 km na pd.-wsch. od Broku)

kościół Trójcy Przenajśw. z 1954 r.

Kult św. Anny od XVI w.

Odpusty: Trójcy Przenajśw., św. Anny

PRZEGINIA (woj. krakowskie, 11 km na pd.-zach. od Olkusza)

kościół Najświętszego Zbawiciela z XVII w.

Dawne nabożeństwo do Męki Pańskiej.

Odpusty: Kościoła Najświętszego Zbawiciela, św. Jana Nepomucena

PRZYDROŻE MAŁE (woj. opolskie, 17 km na pn. od Prudnika)

kaplica MB Bolesnej na "Szwedzkiej Górze" z XIX w. W otoczeniu stacje Drogi Krzyżowej i kapliczki z XIX w.

Dawny kult MB.

Odpust: Wniebowzięcia NMP

PURDA (woj. olsztyńskie, 24 km na pd.-wsch. od Olsztyna)

kościół św. Michała Archaniola z XVI w.

Kult Przemienienia Pańskiego.

Odpusty: św. Michała Archaniola, Przemienienia Pańskiego, św. Rozalii

RADOMYŚL (woj. tarnobrzeskie, 18 km na wsch. od Sandomierza)

kościół MB Bolesnej "Na Zjawieniu" (na cmentarzu) z 1959 r.

Dawny kult MB Bolesnej.

Odpusty: MB Pocieszenia, MB Bolesnej

ROKITNO (woj. warszawskie, 3 km na pd.-wsch. od Blonia)

kościół św. Jakuba Ap. z XVIII w.

Kult MB trwa od XVII w.

Odpusty: Wniebowzięcia i Narodzenia NMP

ROSTKOWO (woj. ciechanowskie, 6 km na zach. od Przasnysza)

kościół św. Stanisława Kostki z XIX w. Miejsce rodzinne św. Stanisława Kostki.

Odpusty: Wniebowzięcia NMP, św. Stanisława Kostki

ROŻNÓW (woj. nowosądeckie, 32 km na pn. od Nowego Sącza)

kościół św. Wojciecha z XVII w.

Dawny kult MB Bolesnej z XVII w.

Odpusty: św. Wojciecha, MB Bolesnej

RÓŻANYSTOK (woj. białostockie, 5 km na pd.-wsch. od Dąbrowy Białostockiej)

kościół Ofiarowania NMP z XVIII w.

Dawny kult MB.

Odpusty: Ofiarowania (główny), Wniebowzięcia i Narodzenia NMP

RYCHWALD (woj. bielskie, 7 km na wsch. od Żywca)

kościół św. Mikołaja z XVIII w.

Kult MB sięga XVII w.

Odpusty: św. Mikołaja, Trójcy Przenajśw., MB Szkaplerznej (odpust główny), MB Anielskiej, Wniebowstąpienia i Niepokalanego Poczęcia NMP

RYMANÓW (woj. krośnieńskie, 15 km na pd.-wsch. od Krosna)

kościół św. Wawrzyńca z XVIII w.

Dawny kult MB Rymanowskiej.

Odpusty: św. Wawrzyńca, MB Bolesnej, MB Różańcowej

RYWAŁD (woj. toruńskie, 5 km na wsch. od Radzyna Chełmińskiego)

kościół św. Sebastiana z XVII/XVIII w.

Kult MB Rywałdzkiej rozwinął się w XVII w. Rywałd jest miejscem szczególnej czci MB oddawanej przez Cyganów.

Odpusty: św. Sebastiana, MB Anielskiej, Narodzenia NMP, św. Franciszka

SADYKIERZ (woj. ostrołęckie, 21 km na zach. od Pułtuska)

kościół św. Rocha z XVIII w.

Dawny kult św. Rocha.

Odpust: św. Rocha

SANOK (woj. krośnieńskie)

kościół Podwyższenia Krzyża Św. z XVII w.

Kult MB Pocieszenia trwa od XVII w., dawny kult św. Antoniego.

Odpusty: Podwyższenia Krzyża Św., MB Pocieszenia (druga niedziela maja), św. Antoniego

SEJNY (woj. suwalskie, 30 km na wsch. od Suwałk)

kościół Nawiedzenia NMP z XVII w.

Kult MB sięga XVII w. Patronką Sejn jest św. Agata. Jest tu kaplica z figurą św. Agaty na szczycie i jej obrazami wewnątrz. Corocznie urządzone są uroczyste procesje dożynkowe.

Odpusty: Nawiedzenia NMP, MB Różańcowej

SIANOWO (woj. gdańskie, 10 km na pn.-zach. od Kartuz)

kościół Narodzenia NMP z XIX w.

Kult MB Sianowskiej sięga XV w.

Odpusty: MB Szkaplerznej, Narodzenia NMP

SIDZINA (woj. nowosądeckie, 8 km na pd.-zach. od Jordanowa)

kościół św. Mikołaja z XIX w.

Kult MB Szkaplerznej trwa od XV w. Odpusty gromadzą wielotysięczne rzesze z Orawy.

Odpusty: św. Mikołaja, MB Szkaplerznej

SKALMIERZYCE (woj. kaliskie, 10 km na pd.-zach. od Kalisza)

kościół św. Katarzyny z XVIII w.

Kult MB Skalmierzyckiej trwa od średniowiecza.

Odpusty: św. Katarzyny, Oczyszczenia, Zwiastowania, Wniebowzięcia, Narodzenia, Niepokalanego Poczęcia NMP, MB Różańcowej

SKĘPE (woj. wrocławskie, 18 km na wsch. od Lipna)

kościół Bernardynów pw. Zwiastowania NMP z XVI w. (w Wymyślinie)

Kult MB Skępskiej.

Odpusty: Zesłania Ducha Św., Zwiastowania NMP, Narodzenia NMP

SKOMIELNA CZARNA (woj. krakowskie, 13 km na pd.-zach. od Pcimia)

kościół Nawiedzenia NMP z 1961 r.

Dawny kult MB.

Odpusty: Nawiedzenia NMP, św. Jana Chrzciciela

SKRZYŃSKO (woj. radomskie, 2 km na wsch. od Przysuchy)

kościół św. Wojciecha z XVIII w.

Dawny kult MB Staroskrzyńskiej.

Odpusty: św. Wojciecha, Trójcy Przenajśw., MB Szkaplerznej, Narodzenia NMP

SŁOCINA (woj. rzeszowskie, 4 km na pd.-wsch. od Rzeszowa)

kościół św. Rocha z 1916 r., kapliczka polna z figurą św. Rocha.

Dawny kult św. Rocha.

Odpusty: św. Rocha, św. Marcina, MB Szkaplerznej

SŁOJKI (woj. ostrołęckie, 17 km na pd.-zach. od Różana)

kościół św. Rozalii z 1944 r.

Dawny kult św. Rozalii. Według legendy św. Rozalia wędrowała ze św. Rochem, który udał się do Sadykierza, gdy ona została w Słojkach.

Odpust: św. Rozalii

SOBOTA (woj. skierniewickie, 23 km na zach. od Łowicza)

kościół św. ap. Piotra i Pawła z XVI w., kościół cmentarny Przemienienia Pańskiego z XVII w.

Dawne nabożeństwo do Przemienienia Pańskiego.

Odpusty: św. ap. Piotra i Pawła, Przemienienia Pańskiego

SOMPOLNO (woj. konińskie, 28 km na pn.-wsch. od Konina)

kaplica cmentarna św. Hieronima z XVIII w.

Dawny kult św. Hieronima.

Odpust: św. Hieronima

STARA WIEŚ (woj. krośnieńskie, 2 km na pn. od Brzozowa)

kościół Wniebowzięcia NMP z poł. XVIII w.

Kult MB Starowiejskiej sięga średniowiecza. Obraz, wg legendy, przywieziono ze Słowacji.

Odpusty: Wniebowstąpienia, Narodzenia NMP

STARY BOREK (woj. rzeszowskie, 15 km na pd.-zach. od Rzeszowa)

kościół Dominikanów pw. Wniebowstąpienia NMP z XVII/XVIII w.

Dawne nabożeństwo do MB na Jasnej Górze Boreckiej.

Odpusty: Wniebowzięcia NMP, MB Różańcowej

STARY GOSTYŃ (woj. leszczyńskie, 3 km na zach. od Gostynia)

kościół św. Marcina z XIV w.

Dawny kult MB Starogostyńskiej, św. Rocha.

Odpusty: św. Rocha, św. Marcina

STOCZEK (woj. olsztyńskie, 14 km na zach. od Lidzbarka Warm.)

kościół Nawiedzenia NMP z XVII w.

Początki kultu MB sięgają XVI w., kiedy, według podania, znaleziono na łące figurkę Matki Bożej. W latach 1953-54 w klasztorze w Stoczku więziony był Prymas Polski kardynał Stefan Wyszyński.

Odpusty: św. Antoniego, Nawiedzenia i Niepokalanego Poczęcia NMP, św. Anny, św. Franciszka

STUDZIANNA (woj. piotrkowskie, 25 km na pd.-zach. od Nowego Miasta nad Pilicą)

kościół św. Filipa Nereusza i św. Jana Chrzciciela z XVIII w.

Kult MB Studziańskiej trwa od XVII w.

Odpusty: Najśw. Imienia Jezus, św. Rodziny, Oczyszczenia NMP, św. Józefa, Zwiastowania NMP, św. Filipa, Zesłania Ducha Św., św. Jana Chrzciciela, Wniebowzięcia, Narodzenia, Niepokalanego Poczęcia NMP, św. Michała Archaniola

STUDZIENICZNA (woj. suwalskie, część Augustowa)

kaplica Matki Bożej Szkaplerznej z XIX w. na wysepce na jeziorze
Kult MB sięga XVIII w.

Odpusty: Zesłania Ducha Św., św. Anny, św. Tekli

SULISŁAWICE (woj. tarnobrzskie, 26 km na pd.-zach. od Sandomierza)

kościół Narodzenia NMP z XIX w.

Kult MB Bolesnej Sulisławickiej trwa od XVII w.

Odpusty: Zesłania Ducha Św., Narodzenia NMP

SWARZEWO (woj. gdańskie, 5 km na pn. od Pucka)

kościół Narodzenia NMP z XIX w.

Kult MB Swarzewskiej powstał na Helu w XV w. Figura MB otoczona
szczególną czcią przez rybaków.

Odpusty: MB Szkaplerznej, Narodzenia NMP

SZCZEPANÓW (woj. tarnowskie, 8 km na pn.-wsch. od Brzeska)

kościół św. Stanisława z XVIII w., kaplica św. Stanisława w miejscu,
gdzie, wg tradycji, urodził się Święty.

Odpusty: św. Stanisława (tygodniowy), św. Marii Magdaleny

SZCZYRK (woj. bielskie, 30 km na pd. od Bielska)

kościół Salezjanów "Górka" na południowym stoku Klimczoka pw.
Matki Bożej Królowej Polski z 1954 r.

Kult MB od końca XIX w.

Odpusty: MB Królowej Polski, Wniebowzięcia NMP

ŚLEMIEN (woj. bielskie, 20 km na pn.-wsch. od Żywca)

kościół na "Jasnej Górze", na "Groniu Komorkowym" pw. Narodzenia
NMP z XIX w.

Dawny kult MB.

Odpusty: Narodzenia NMP, Najśw. Imienia Maryi, św. Anny

ŚWIĘCIECHOWA (woj. leszczyńskie, 15 km na zach. od Leszna)

kościół św. Jakuba Większego Ap. z XV w.

Dawny kult MB Szkaplerznej.

Odpusty: MB Szkaplerznej, św. Jakuba Ap., MB Różańcowej

ŚWIĘTA ANNA (woj. częstochowskie, 12 km na zach. od Koniecpola)

kościół św. Anny z XVII w.

Kult św. Anny trwa od XV w.

Odpusty: św. Anny, św. Antoniego, św. Dominika, Wniebowzięcia i Narodzenia NMP, MB Różańcowej

ŚWIĘTA LIPKA (woj. olsztyńskie, 6 km na pd.-wsch. od Reszla)

kościół Nawiedzenia NMP z XVII w.

Kult MB od XIII w.

Odpusty: Nawiedzenia, Wniebowzięcia, Narodzenia NMP

ŚWIĘTE MIEJSCE (woj. ostrołęckie, 5 km na pn.-wsch. od Przasnysza)

kościół Narodzenia NMP z 1900 r.

Dawny kult MB.

Odpusty: Zesłania Ducha Św., Narodzenia NMP

ŚWIĘTY KRZYŻ (woj. kieleckie, szczyt w Górach Świętokrzyskich)

kościół Św. Krzyża z XVIII w.

Relikwie Św. Krzyża prawdopodobnie przywieźli Benedyktyni, którzy w XII w. przybyli tu z Węgier.

Odpusty: Krzyża Świętego, MB Bolesnej

TARNOBRZEG

kościół Dominikanów pw. Wniebowzięcia NMP z XVIII w.

Dawny kult MB Dzikowskiej.

Odpusty: Zesłania Ducha Św., Wniebowzięcia, Narodzenia NMP

TARNOGRÓD (woj. zamojskie, 13 km na pd. od Biłgoraja)

kościół św. Rocha z XVII w.

Kult św. Rocha trwa od XVII w. Do czasów obecnych odbywa się w dniu odpustu uroczysta procesja do kościoła parafialnego oraz poświęcenie pól.

Odpust: św. Rocha

TARNOWIEC (woj. krośnieńskie, 12 km na wsch. od Jasła)

kościół Narodzenia NMP z 1939 r.

Dawny kult MB Jasielskiej, obecnie MB Tarnowieckiej. Figurę przywieziono ze Słowacji.

Odpusty: Nawiedzenia, Narodzenia NMP, MB Szkaplerznej

TARNÓW

kościół NMP Wniebowziętej z XV w.

Dawny kult MB Szkaplerznej.

Odpust: MB Szkaplerznej (tygodniowy)

kościół św. Józefa i MB Fatimskiej z 1960 r.

Kult MB Fatimskiej.

Odpusty: Św. Józefa, MB Fatimskiej (13 maja, 13 października)

TOKARNIA (woj. krakowskie, 8 km na pd.-zach. od Pcimia)

kościół MB Śnieżnej z XVI w.

Dawny kult MB Tokarskiej.

Odpusty: MB Śnieżnej, MB Różańcowej

TROPIE (woj. nowosądeckie, 32 km na pn. od Nowego Sącza)

kościół św. Andrzeja Świerada i św. Benedykta Pustelników z XIII w.,

kaplica św. Andrzeja Świerada z XVIII w.

Dawny kult św. Andrzeja Świerada i św. Benedykta.

Odpust: św. Andrzeja Świerada i św. Benedykta

TULIGŁOWY (woj. przemyskie, 15 km na pd.-zach. od Jarosławia)

kościół św. Mikołaja z XVIII w.

Dawny kult MB Tuligłowskiej. Obraz przywieziony z Wołynia.

Odpusty: Nawiedzenia, Wniebowzięcia, Narodzenia NMP

TURZA (woj. katowickie, 4 km na pd. od Wodzisławia Śl.)

kościół Matki Bożej Fatimskiej z poł. XX w. Przybywają wierni także z Czechosłowacji.

Kult MB Fatimskiej.

Odpusty: niedziele od 13 maja do października włącznie

TYSZOWCE (woj. zamojskie, 27 km na pd.-zach. od Hrubieszowa)

kościół św. Leonarda Op. z XIX w.

Dawny kult św. Leonarda.

Odpusty: św. Leonarda, św. Andrzeja (16 maja)

UCHANIE (woj. zamojskie, 25 km na pn.-zach. od Hrubieszowa)

kościół Wniebowzięcia NMP z XVI w.

Kult św. Antoniego trwa od XVII w., dawny kult św. Walentego.

Zachował się obrzęd błogosławienia dzieci przy ołtarzu św. Walentego w czasie odpustu.

Odpusty: św. Antoniego, św. Anny, św. Walentego

UJŚCIE (woj. piłskie, 12 km na pd. od Piły)

kalwaria założona w 1976 r. - Grota Chrystusa Osądzanego, 14 stacji i kaplica Świętego Grobu Chrystusa z 1913 r.

Szczególne nabożeństwo do Męki Pańskiej, do Najdroższej Krwi Pana Jezusa.

Odpust: Najdroższej Krwi Pana Jezusa

URZĘDÓW (woj. lubelskie, 10 km na pn.-zach. od Kraśnika)

kościół św. Mikołaja z XVIII w., kaplica św. Otylii z XIX w.

Odpusty: św. Mikołaja, Poniedziałek Zielonych Świąt (św. Otylii)

WAMBIERZYCE (woj. wałbrzyskie, 20 km na pn.-zach. od Kłodzka)

kościół Nawiedzenia NMP z XVII/XVIII w.

Kult MB trwa od XII w. Kalwaria - 72 kaplice z XVIII w.

Odpusty: Nawiedzenia, Narodzenia, Wniebowzięcia NMP

WARDEGOWO (woj. toruńskie, 17 km na pn.-wsch. od Jabłonowa Pom.)

kaplica Niepokalanego Serca NMP z XX w.

Kult MB Wardęgowskiej pochodzi z XVIII w., kiedy miała się tu objawić MB.

Odpust: Święto Matki Kościoła

WASILKÓW (woj. białostockie, 9 km na pn. od Białegostoku)

kaplica w Świętej Wodzie, dawna kaplica unicka, odbudowana w 1950 r.

Według legendy miało tu za sprawą MB wytrysnąć źródło dla spragnionego wędrowca. Początki kultu sięgają XVIII w., gdy dzięki wodzie ze źródła cudownie odzyskał wzrok mieszkaniec Wasilkowa.

Wystawił kapliczkę, do której zaczęli przybywać wierni.

Odpusty: 10 niedziela po Wielkanocy (główny), niedziela po 15 września

WĄCHOCK (woj. kieleckie, 5 km na pn.-zach. od Starachowic)

kaplica św. Rocha z XIX w.

Dawny kult św. Rocha.

Odpust: św. Rocha

WĄWOLNICA (woj. lubelskie, 4 km na zach. od Nałęczowa)

kaplica pw. Najśw. Maryi Panny z XIV w.

Kult MB. Jego początki związane są z profanacją figury przez Tatarów w XIII w.

Odpusty: św. Wojciecha, Narodzenia NMP

WEJHEROWO (woj. gdańskie, 45 km na pn.-zach. od Gdańska)

kościół Reformatów św. Anny z XVII w. Kalwaria Wejherowska z XVII w. liczy 14 kaplic poświęconych Męce Pańskiej i 12 - Matce Bożej.

Kult MB i nabożeństwo do Męki Pańskiej trwają od XVII w.

Odpusty: Wniebowstąpienia Pańskiego, Trójcy Św., Krwi Przenajśw., św. Anny, MB Anielskiej, Wniebowzięcia NMP, Podwyższenia Krzyża Św., św. Franciszka z Asyżu

WIELE (woj. gdańskie, 50 km na pn.-wsch. od Chojnic)

kościół św. Mikołaja z 1905 r., kalwaria z lat 1916-1923 - 16 kaplic Drogi Krzyżowej.

Odpusty: Wniebowstąpienia Pana Jezusa, MB Pocieszenia, św. Mikołaja

WIELEŃ ZAOPRZAŃSKI (woj. leszczyńskie, 20 km na pd. od Wolsztyna)

kościół Nawiedzenia NMP z XVIII w.

Kult MB Wieleńskiej trwa od średniowiecza.

Odpusty: Oczyszczenia, Zwiastowania, Nawiedzenia (główny), Wniebowzięcia, Narodzenia, Niepokalanego Poczęcia NMP, Królowej Korony Polskiej, MB Szkaplerznej, MB Różańcowej

WIKTORÓWKI (woj. nowosądeckie, obok Rusinowej Polany w Tatrach)

kaplica z 1937 r.

Kult MB Jaworzyńskiej od poł. XIX w.

Odpusty: Nawiedzenia, Wniebowstąpienia, Niepokalanego Poczęcia NMP, MB Szkaplerznej

WOLA GUŁOWSKA (woj. siedleckie, 18 km na pn.-zach. od Kocka)

kościół Nawiedzenia NMP z XVIII w.

Dawny kult MB. W czasie uroczystości zachowany zwyczaj obchodzenia ołtarza na kolanach.

Odpusty: Zesłania Ducha Św., Nawiedzenia i Narodzenia NMP, MB Szkaplerznej

WYSOKA CERKIEW (woj. legnickie, 18 km na pn. od Lublina)

kościół św. Jana Chrzciciela z XVII w., kalwaria - 14 kaplic poświęconych Męce Pańskiej oraz 15 - Matce Bożej

Odpusty: św. Jana Chrzciciela, Wniebowzięcia, Narodzenia i Niepokalanego Poczęcia NMP

ZIELONKI (wieś na pn. granicy Krakowa)

kościół Narodzenia NMP z XVI w.

Kult MB od poł. XX w.

Odpusty: Narodzenia NMP, św. Anny, MB Częstochowskiej

ZŁOTNIKI (woj. kaliskie, 25 km na pn.-wsch. od Kalisza)

kościół NMP z XVIII w.

Kult MB Złotnickiej trwa od XVIII w.

Odpust: Najśw. Imienia Maryi Panny

ZREBICE (woj. częstochowskie, 18 km na pd.-wsch. od Częstochowy)

kościół Wszystkich Świętych z XVIII w.

Żywy kult św. Idziego od XVII w. W czasie uroczystości odpustowych błogosławienie dzieci, całowanie relikwii św. Idziego.

Odpust: św. Idziego

ZYGRY (woj. sieradzkie, 8 km na pn.-zach. od Szadku)

kościół św. Rocha z XIX w.

Dawny kult św. Rocha.

Odpusty: św. Rocha, św. Wojciecha

ŻURAWIN (woj. płockie, 10 km na pd.-zach. od Sierpca)

kościół Przemienienia Pańskiego z 1903 r.

Kult MB Żurawińskiej trwa od XVI w.

Odpust: niedziela po 6 sierpnia

ŻUROMIN (woj. ciechanowskie, 81 km na pn.-zach. od Ciechanowa)

kościół św. Antoniego z XVII w.

Kult MB Żuromińskiej trwa od XVII w.

Odpusty: Narodzenia NMP, NMP Matki Kościoła

ŻYWIEC (woj. bielskie, 23 km na pd.-wsch. od Bielska)

kościół cmentarny Przemienienia Pańskiego z XIX w.

Szczególne nabożeństwo do Przemienienia Pańskiego.

Odpust: Przemienienia Pańskiego

Wykaz opracowano na podstawie książki
ks. Wincentego Zaleskiego *Sanktuaria polskie* (Warszawa 1988).

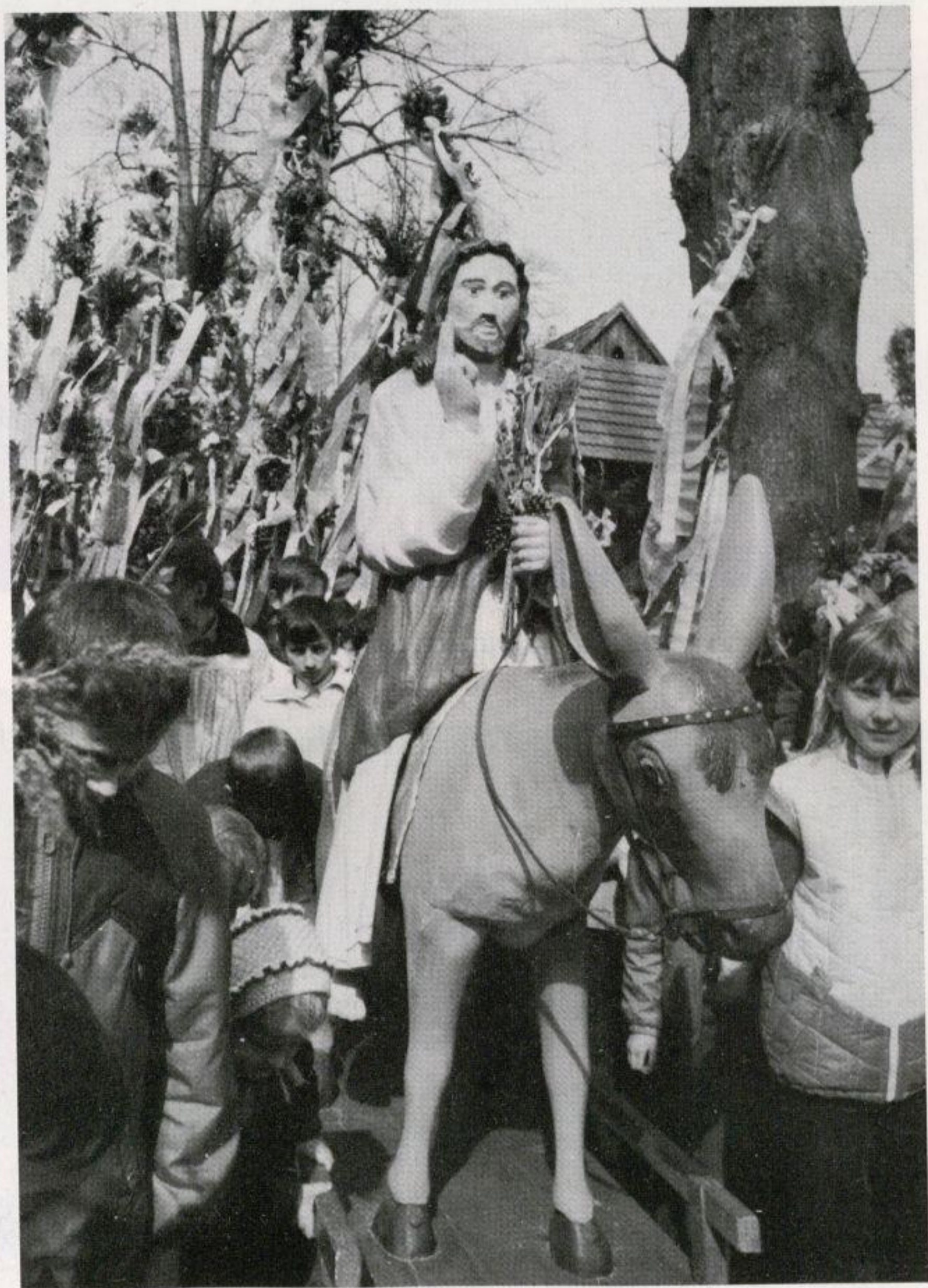
1. Dziady noworoczne z Beskidu Żywieckiego

2. Bożonarodzeniowa szopka

3. Wodzenie niedźwiedzia na Śląsku Opolskim

4. Niedziela Palmowa w Tokarni

5. Misterium pasyjne w Górze Klasztornej

6. Kawalkada wielkanocna w Pietrowicach

7. Turki z Majdanu Zbydniowskiego

8. Siuda-Baba

9. Emaus

10. Kurban-bajram

11. Procesja Bożego Ciała w Łowickiem

12. Procesja w dzień św. Onufrego w Jablecznej

13.
Konkurs
grania
na ligawkach

14.
Święto
Jordanu
w Drohiczynie

ŚWIĘTA WSCHODNIEJ TRADYCJI CHRZEŚCJAŃSTWA

Cykl świętowania prawosławnych i grekokatolików zamieszkujących Polskę wyznacza przyjęty w Kościołach wschodnich roczny porządek liturgiczny. Stanowi on odwzorowanie następstwa zdarzeń w życiu Chrystusa. Rok cerkiewny rozpoczyna się 1 września.

Daty świąt i uroczystości wyznaczone są pod dziś dzień zgodnie z kalendarzem juliańskim. Ten sposób datowania nosi nazwę starego stylu. Kalendarz juliański został wprowadzony w r. 46 p.n.e. przez Juliusza Cezara. Ze względu na jego niezgodność z czasem astronomicznym w 1582 r. przyjęto na mocy bulli papieża Grzegorza XIII kalendarz gregoriański, obecnie powszechnie obowiązujący. Od początku wieku XX różnica między starym a nowym stylem wynosi 13 dni. Oznacza to, że np. Boże Narodzenie Cerkiew obchodzi zgodnie z kalendarzem juliańskim 25 grudnia, czyli według kalendarza gregoriańskiego 7 stycznia.

W Kościołach wschodnich święta dzieli się na wielkie, średnie i małe. Do wielkich zalicza się Wielkanoc oraz 12 świąt zwanych *dwunadiesiątymi prazdnikami*. Charakteryzują się one nie tylko uroczystą liturgią, lecz mają także dni przed i poświęteczne.

Święta wielkie to:

1. Wielkanoc — największe święto chrześcijańskie, *święto świąt i uroczystość nad uroczystościami*, święto ruchome przypadające między 22 marca a 25 kwietnia według starego stylu.

2. Narodzenie NMP (*Roźdiestwo Preswiatyja Bohorodicy*) — obchodzone 8/21 września.

3. Podwyższenie Krzyża Pańskiego (*Wozdwiżenije Czestnaho i Żiwot-woriaszczeho Kriesta*) — 14/27 września.

4. Ofiarowanie NMP (*Wwiedienije wo chram Preswiatyja Bohorodicy*) — 21 listopada/4 grudnia.

5. Boże Narodzenie (*Rozdiestwo Christowo*) — 25 grudnia/7 stycznia.

6. Chrzest Pański (*Bohojawlenije*) — 6/19 stycznia.

7. Spotkanie Pańskie (*Sretienije Hospodnie*) — święto maryjne, 2/15 lutego (odpowiednik MB Gromnicznej).

8. Zwiastowanie NMP (*Błahowieszczenie Preswiatyja Bohorodicy*) — 25 marca/7 kwietnia.

9. Wjazd Chrystusa do Jerozolimy — Niedziela Palmowa (*Wierbnoje Woskriesienije*) — święto ruchome, obchodzone tydzień przed Wielkanocą.

10. Wniebowstąpienie Pańskie (*Wozniesienije Hospodnie*) — święto ruchome obchodzone w 40-ty dzień po Wielkanocy.

11. Zesłanie Ducha Św. (*Soszestwije Swiataho Ducha*) — święto ruchome obchodzone w 50-ty dzień po Wielkanocy.

12. Przemienienie Pańskie (*Preobrażenie Hospodnie*) — 6/19 sierpnia.

13. Zaśnięcie NMP (*Uspienije Preswiatyja Bohorodicy*) — 15/28 sierpnia.

Średnia kategoria to święta ku czci św. Apostoła i Ewangelisty Jana Teologa, św. Mikołaja Cudotwórcy, *Pokrowa* i inne. Są one obchodzone mniej uroczyście niż święta wielkie.

Wszystkie święta dzieli się ponadto na: powszechne (obchodzone przez całą Cerkiew), lokalne (obchodzone przez dany Kościół autokefaliczny) oraz parafialne zwane chramowymi (najczęściej ku czci patrona świątyni lub szczególnie czczonego świętego).

Od rangi święta zależy rodzaj odprawianych liturgii. W przypadku dużych uroczystości pełny cykl składa się z następujących nabożeństw:

— dziewiątego czasu (dziewiątej godziny) — nabożeństwo odpawiane o 16.00 godz.

— wieczerni — odprawianej wieczorem,

— powieczerija — odprawianego po wieczerni,

— połunoszcznicy — odprawianej o północy,

— utreni — jutrzni, odprawianej rano,

— pierwszego czasu — odprawianego o godz. 8.00,

- trzeciego czasu — odprawianego o godz. 10.00,
- szóstego czasu — odprawianego o godz. 13.00,
- świętej liturgii.

Cykl rozpoczyna się wieczorem zgodnie z tradycją starotestamentową, według której doba rozpoczynała się od zachodu słońca. Wszelki początek jest bowiem przypomnieniem początku świata, który Bóg zaczął tworzyć po zachodzie słońca. Nazwy nabożeństw wskazują na porę odprawiania każdego z nich. Pory rozpoczynania nabożeństw zwanych czasami mają związek z tradycją apostolską. W noc poprzedzającą większe święta odprawiane jest nabożeństwo zwane wsienoszcznoje bdienije, czyli całonocne czuwanie. W jego skład wchodzi: wieczernia, utrenia oraz "pierwszy czas". Na zakończenie całego cyklu odprawiana jest święta liturgia wieńcząca pozostałe nabożeństwa. Warto zatem pamiętać, że na ważniejsze cerkiewne święta należy przyjeżdżać dzień wcześniej.

Obrządek greckokatolicki różni się nieco od prawosławnego. W liturgii greckokatolickiej widoczne są wpływy łacińskie. Odprawiane są np. nabożeństwa majowe do Matki Bożej, Droga Krzyżowa, wprowadzono do kalendarza świąt Boże Ciało.

Wszystkie parafie obrządków wschodnich, podobnie jak rzymskokatolickie, organizują przynajmniej raz w roku uroczystości z okazji święta patrona świątyni. Określa się je mianem odpustów. Należy podkreślić, że odpustów jako formy darowania kary za grzechy kościoły prawosławny i greckokatolicki nie uznają. Uroczystości liturgiczne święta parafialnego sprowadzają się zazwyczaj do jednego nabożeństwa i procesji wokół cerkwi. Towarzyszy im zwykle kiermasz słodczy i zabawek, niekiedy też wiejskie festyny i zabawy.

Obrzędowość ludowa Białorusinów i Ukraińców mieszkających w Polsce, nie związana bezpośrednio z ceremoniami religijnymi, jest w zaniku. Gdzieniegdzie chodzą po wsiach w okresie Bożego Narodzenia grupy kołędników, złożone głównie z dzieci.

Literatura: Bondaruk K.: *Nauka o nabożeństwach prawosławnych*. Białystok 1987; Laskowski J.: *O liturgii greckokatolickiej*. Magury 1984, s. 71-80; Ziolkowski M.: *Szkice o kościołach obrządków wschodnich w Polsce północno-wschodniej*. Warszawa 1985.

ŚWIĘTA I OBRZĘDY

ŚWIĘTO JORDANU

Z prawosławnej cerkwi św. Mikołaja w Drohiczynie co roku 19 stycznia (czyli 6 I według starego stylu) wyrusza procesja nad Bug. Blisko brzegu, na zamarznętej rzece stoi krzyż, obok niego niewielki ołtarz. Krzyż został ustawiony w wigilię święta. Wyciosano go z lodu siekierami. Gdy zima nie dopisuje, na zbitym z desek pomoście umieszcza się krzyż drewniany. Zasadniczą częścią uroczystości jest blisko godzinna liturgia, której kulminację stanowi poświęcenie wody. Dokonuje tego kapłan przez trzykrotne zanurzenie złożonego krzyża w przerębli. W tym czasie stojący blisko ołtarza chłopcy wypuszczają z toreb gołębie. Ptaki te to biblijny symbol pokoju, znak Ducha Świętego. Gdy przebrzmia już śpiewy i ostatnie modlitwy, wierni nabierają wody w naczynia i zanoszą ją do domów. Tę uroczystość zwie się świętem Jordanu.

Zostało ono ustanowione w Kościele wschodnim w IV w. na pamiątkę chrztu Chrystusa¹. Zgodnie z przekazem biblijnym chrzest ów miał miejsce w Jordanie — świętej rzece Izraelitów, stąd wzięła się nazwa uroczystości.

Święto Chrztu Pańskiego, zwane z grecka Teofanią lub Epifanią, obchodzone jest we wszystkich parafiach obrządków wschodnich. Ma bardzo uroczysty charakter. Obrzęd święcenia wody odbywa się dwukrotnie, w wigilię święta — w świątyni, w samo święto — na rzece, jeziorze lub przy studni. Ceremonii przydaje się niezwykle malowniczą oprawę. Lodowe krzyże, niekiedy bardzo ozdobne, farbowane są na niebiesko, czerwono, czasem na żółto. Przystraja się je świerczyną.

Święto Jordanu w szczególnie malowniczej scenerii odbywa się właśnie w Drohiczynie i także w Grabarce, w parafiach greckokatolic-

¹ Mt 3, 13-17; Mr 1, 9-11; Łk 3, 21-22.

kich w Węgorzewie, Baniach Mazurskich. W Polsce południowo-wschodniej ma swój lokalny koloryt. W wodzie zanurza się nie tylko krzyż, gasi się też trójramienne świeczniki, np. w Sanoku nad Sanem.

W neounickiej parafii w Kostomłotach (13 km na płd. od Terespoła) Bohojawlenije obchodzone jest 6 stycznia. W Bugu wykuwa się przerębel w kształcie krzyża greckiego. Po Słudźbie Bożej, w czasie której święci się wodę z rzeki, odbywa się procesja, po południu zaś kapłan chodzi po domach z kolędą.

Tradycyjnie w okresie od Święta Chrztu Pańskiego do Spotkania Pańskiego (40 dni po Bożym Narodzeniu) prawosławni kapłani odwiedzają domy wiernych. Jest to nawiązanie do rozpoczęcia przez Chrystusa publicznej działalności po swym Chrzcie. Zwyczaj nakazuje, aby w każdym domu w czasie kolędy była *jordańska woda*, na stole chleb i sól, zapalona świeca oraz ikona.

W tradycji ludowej święto Jordanu sprzęgło się z szeregiem wierzeń i zwyczajów. Dawniej w wigilię uroczystości spożywano wieczerzę tak, jak w dzień przed Bożym Narodzeniem. Po zakończeniu ceremonii, gdy ksiądz wracał do cerkwi, gromadziły się wokół niej młode dziewczęta. Wierzono, iż ta, która pierwsza dotknęła ornatu, najwcześniej wyjdzie za mąż. Poświęconą wodą kropiono cerkwie i domy. Dawano pić bydłu, skrapiano nią pola, *ażeby od nich odwrócić grad i burzę*, bydło, *ażeby tak ostre było jak ta woda*, i pszczoły, *ażeby roje nie uciekały*. Resztę wody przechowywano w szczelnie zatkanych buteleczkach, używając jej np. przy chrzcinach, do sporządzania leków z ziół.

Literatura: Bujak A.: *Misteria*. Warszawa 1989; Kossak Z.: *Rok polski*. Warszawa 1974; Ziółkowska E.: *Święto Jordanu*. Gościniec 1986 nr 1, s. 16-17.

KRYNOCZKA

W Zielone Świątki w uroczysku leśnym Krynica (Krynoczek) koło Hajnówki, na skraju Puszczy Białowieskiej, odbywa się niezwykła uroczystość. Co roku w wieczór i noc poprzedzające święto drewniana cerkiew i źródelko przykryte niewielką kopułą oświetlone są setkami świec zapalonych przez przybywających tu pielgrzymów — mieszkańców okolicznych miejscowości. Wielogodzinnej liturgii i modłom

w cerkwi towarzyszy rytuał obmywania chorych części ciała wodą ze świętego źródła. Używane do tego chusteczki zawiesza się na gałęziach lub ogrodzeniu.

Żywa jest wiara, że dzięki szczególnej obecności Ducha Św. w dni Zielonych Świątek poświęcona woda nabiera szczególnej mocy. Ma własności uzdrawiające, oczyszczające duszę i ciało. Jest to ślad przedchrześcijańskich praktyk związanych z magią wody. Wodę ze źródła pije się, zabiera do domów, zanoszą tym, którzy nie mogli przybyć na odpust. W dni święta przy drodze do świątyni, będącej filią parafii Zaśnięcia NMP w Dubinach, ustawione są odpustowe stragany.

Literatura: Ziolkowski M.: *Szkice o kościołach...* Warszawa 1985.

PIACIENKA

W dziesiąty piątek po Wielkanocy w Folwarkach Tylwických koło Zabłudowa, na skraju Puszczy Knyszyńskiej, i w Knorydach koło Bielska Podlaskiego odbywają się odpusty, które nazywane są *piacienka* od słowa *piatnica* (piątek).

W Knorydach wśród pól przy świętym źródle zbudowano kapliczkę na miejscu, gdzie, według tradycji, ukazała się Matka Boża.

Folwarki Tylwické to także miejsce kultu Matki Boskiej, którego geneza wiązana jest z objawieniem. Po porannym nabożeństwie (utreni) z cerkwi wyrusza procesja do kapliczki ze świętym źródłem. Obraz Maryi niesiony jest na czele procesji przez cztery dziewczynki w bieli. Alejka prowadząca z cerkwi do kapliczki jest wypełniona klęczącymi wiernymi, którzy pragną, aby obraz został przeniesiony nad ich głowami. W kapliczce po krótkiej modlitwie kapłan dokonuje poświęcenia wody, którą pielgrzymi piją, nalewają do naczyń.

Piacienka jest licznie odwiedzana. W obu miejscowościach uroczystościom liturgicznym, podobnie jak w Krynocze, towarzyszy obmywanie się wodą, której przypisywane są własności lecznicze.

Literatura: Mironowicz E.: *Piacienka*. Tygodnik Polski 1985 nr 33, s. 12.

ODPUST ŚW. ONUFREGO

25 czerwca przypada święto patrona cerkwi i klasztoru prawosławnego w Jablecznej nad Bugiem (k. Kodnia). Na uroczystości rozpoczynające się poprzedniego dnia ściągają wierni z całej Polski. Na nadbużańskich łąkach ustawiają się dziesiątki autokarów, setki samochodów osobowych i nieliczne już furmanki. Teren przyklasztorny zamienia się w obozowisko. Kulminacją wieczornego i nocnego czuwania w cerkwi przy obrazie świętego są cztery kilkugodzinne nabożeństwa. O trzeciej nad ranem rozpoczyna się blisko trzygodzinna jutrznia odprawiana w kaplicy Św. Ducha wzniesionej tuż nad brzegiem Bugu. Kolejne nabożeństwo grupuje wiernych przy kaplicy Zaśnięcia Matki Boskiej nie opodal klasztoru. Ceremonię kończy przedpołudniowa święta liturgia celebrowana przez metropolitę. Na zakończenie nabożeństwa procesja okrąża trzykrotnie cerkiew (krestnyj chod). Po południu 25 czerwca klasztor i nadbużańskie łąki pustoszeją. Zwijają też swe kramy jarmarczni handlarze.

Literatura: Jadczyk S.: Klasztor w Jablecznej. Lublin br.; Olchowik L.: Święty egipski nad Bugiem. IMT Światowid luty 1985 s. 16-18; Ziółkowski M.: Szkice o kościołach...

ŚWIĘTO NA GÓRZE JAWOR

12 lipca w drewnianej kaplicy na górze Jawor (na południe od Wysowej, na granicy) odbywa się uroczyste nabożeństwo. Kaplicę, konsekrowaną w 1929 r., wybudowano w pobliżu szczytu, w lesie, gdzie, według lokalnej tradycji, objawiła się Matka Boska i miały miejsce inne cudowne wydarzenia. Obecnie kaplica, a także cerkiew w Wysowej należą do prawosławnej parafii w Hańczowej.

Na górze Jawor nabożeństwa odprawiane są dwa razy w roku: 12 lipca i 14 października. Lipcowe uroczystości gromadzą wielu wiernych. Miejsce to jest otaczane szczególnym kultem przez ludność łemkowską.

Literatura: Mościcki B.: Cud na górze Jawor, Gościniec 1983 nr 11, s. 12-13.

SPAS

Grabarka (koło Siemiatycz) — największy i najważniejszy prawosławny ośrodek pielgrzymkowy w Polsce, co roku 19 sierpnia przyciąga kilkanaście tysięcy wiernych z całego kraju. Przybywają oni na święto Przemienienia Pańskiego zwane, jak kaže lokalna tradycja, Spasem.

Pielgrzymi przychodzący na Świętą Górę kierują się najpierw do cudownego źródła. Tu piją wodę, obmywają się. Często tym czynnościom towarzyszy modlitwa. Następnie udają się, niektórzy na kolanach, na wzgórze w kierunku cerkwi. Wielu przynosi krzyże, które poświęcone przez księdza wbija się w ziemię lub przybija do pni potężnych sosen okalających świątynię. Krzyże te mają charakter wotywny. Ich wielkość odpowiadać ma ciężarowi grzechów fundatora.

Uroczystości religijne rozpoczynają się w wigilię święta o godz. 18.00 wieczernią trwającą blisko 2 godziny. Z racji szczupłości wnętrza cerkwi odprawiana jest na zewnątrz, podobnie jak pozostałe nabożeństwa. W nocy odbywają się modły poświęcone zmarłym tzw. panichidy, o świcie zaś utrzenia.

W przerwach między uroczystościami pątnicy siadają przy cerkwi, między krzyżami, wspólnie śpiewają pieśni religijne, przystępują do spowiedzi, oddają się modlitewnemu skupieniu.

Uwieńczeniem święta Przemienienia Pańskiego jest rozpoczynająca się o godz. 10.00 Święta Liturgia. Uczestniczą w niej metropolita i członkowie Świętego Synodu Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Uroczystą ceremonię z procesją kończy kazanie wygłoszone przez metropolitę oraz udzielenie błogosławieństwa wszystkim przybyłym. W czasie tego nabożeństwa święci się owoce i kłosa zboża przyniesione przez wiernych. Jest to pradawny zwyczaj, mający swój odpowiednik w uroczystościach Matki Boskiej Zielnej w kościele katolickim.

Święto Przemienienia Pańskiego to nie tylko uroczystości religijne. To także, jak przystało na odpust, kiernasz zabawek i słodyczy. A również dla wielu pątników okazja do zabawy, spotkań towarzyskich, pewnej swobody obyczajowej. Jest święto Spasa swoistym fenomenem ludowej religijności, w której z równą siłą współistnieją sfery *sacrum* i *profanum*.

Literatura: Giedz M.: *Grabarka*. Warszawa 1987; Paszkiewicz P.: *Grabarka*. Warszawa 1990; Ziółkowski M.: *Szkice o kościołach...*

ODPUST W NOWICY

28 sierpnia w Nowicy, wsi leżącej u podnóża Magury Małastowskiej w Beskidzie Niskim, w kaplicy pod wezwaniem Zaśnięcia Najświętszej Maryi Panny odbywa się lemkowski odpust. Kaplica, podobnie jak cerkiew w Nowicy, należy do greckokatolickiej parafii w Uściu Gorlickim.

Na odpust przybywa wielu wiernych z okolicznych miejscowości. W trakcie świętej liturgii święci się zioła, wieniec dożynkowy, a także wodę przez trzykrotne zanurzenie krzyża w źródle obok kaplicy. W uroczystościach bierze udział proboszcz parafii rzymskokatolickiej w Uściu, który również błogosławi plony, ziele i wodę. Nabożeństwo odprawiane jest w języku starocerkiewnosłowiańskim, kazanie wygłasza ksiądz po lemkowski.

Po zakończeniu uroczystości wierni piją poświęconą wodę, zabierają ją do domów. Później wzajemnie się odwiedzają, częstują, wieczorem w szkole urządzana jest zabawa.

Literatura: Mościcki B.: *Lemkowski odpust*. Gościniec 1983 nr 8, s. 21.

4

ŚWIĘTA MUZUŁMAŃSKIE

Tatarzy zamieszkujący wsie Bohoniki i Kruszyniany, leżące na wschodniej Białostocczyźnie, wyznają islam. Zachowali wiarę swych przodków osiedlonych tu przed trzystu laty dzięki nadaniom Jana III Sobieskiego.

Najważniejsze święta obchodzone przez ludność pochodzenia tatarskiego tzw. bajramy, to: Ramazan Bajram, Kurban Bajram i Aszurejny Bajram. Głównym świętem muzulmańskim jest Święto Zakończenia Postu, zwane Ramazan Bajram przypadające w dziewiątym miesiącu roku muzulmańskiego, ramazanie, w którym Allah objawił Mahometowi Koran. Do tradycji święta należą uroczyste nabożeństwo w meczecie, modły za zmarłych na cmentarzu oraz przyjęcia i zabawy. Święto trwa trzy dni. Warto dodać, że nakazu postu w okresie ramazanu przestrzegają już tylko nieliczni wierni.

Święto Aszury to ślad żydowskiego sądniego dnia. Obchodzone jest dziesiątego dnia miesiąca muharram. Z okazji tego święta odbywają się modły w meczecie, odwiedza się znajomych, kobiety tatarskie zaś przyrządzają kompot z siedmiu gatunków owoców.

Święta są dla Tatarów w Polsce właściwie jedyną formą podtrzymywania więzi między członkami tej społeczności stanowiącej już jedynie wspólnotę religijną, są okazją do spotkań towarzyskich i do wypełniania przynajmniej niektórych nakazów islamu.

KURBAN BAJRAM

W Bohonikach szczególnie uroczyście obchodzone jest muzulmańskie Święto Ofiar, Kurban Bajram przypadające na dziesiąty dzień miesiąca dhul-hidżdża. Obchodzi się je na pamiątkę ofiary uczynionej

przez Abrahama z syna Izaaka, a zamienionej przez Boga na ofiarę z baranka. Święto trwa cztery dni.

Pierwszego dnia po uroczystym nabożeństwie Tatarzy składają ofiarę ze zwierząt na intencję dusz zmarłych. Rytualny ubój byków, baranów i kogutów odbywa się publicznie przed meczetem w obecności imama recytującego sury Koranu. Następnie mięso dzielone jest między wszystkich wiernych. Jest to zapewne echo starego tureckiego zwyczaju dzielenia mięsa między członków jednego rodu.

W czasie święta Tatarzy udają się też na bohonicki mizar, gdzie odwiedzają groby krewnych i znajomych. W czasie odczytywania specjalnych modlitw dotykają prawymi dłońmi mogiły na znak przywitania zmarłego. Świąteczne dni są okazją do wspólnego przebywania wiernych z całej Polski, do składania sobie wzajemnie życzeń.

Literatura: Borawski P., Dubiński A.: *Tatarzy polscy*. Warszawa 1986; Konopacki M.: *Białostocki szlak tatarski*. Warszawa 1977; Olchowik L.: *Depozyt minionych dziejów* IMT "Światowid" maj 89 s.10-12.

BIBLIOGRAFIA DOROCZNYCH ŚWIĄT I ZWYCZAJÓW LUDOWYCH

1. BALARA M.: *Na Spiszu*. Warszawa 1986
2. BORAWSKI P., DUBIŃSKI A.: *Tatarzy polscy. Dzieje, obrzędy, legendy, tradycje*. Warszawa 1986
3. BRODA J.: *Rok obrzędowy na Śląsku Cieszyńskim*. Katowice 1984
4. BRÜCKNER A.: *Encyklopedia staropolska*. Warszawa 1939
5. BUJAK A.: *Misteria*. Warszawa 1989
6. BUJAK J.: *Ludowe obrzędy doroczne w okolicach Rabki*. Rabka 1972
7. BYSTRON J.S.: *Etnografia Polski*. Warszawa 1947
8. BYSTRON J.S.: *Kultura ludowa*. Warszawa 1947
9. CHĘTNIK A.: *Kalendarzyk zwyczajów i obrzędów ludu kurpiowskiego*. Nowogród 1934
10. CHĘTNIK A.: *Z Puszczy Zielonej*. Warszawa 1978
11. CIOŁEK T.M., OŁĘDZKI J., ZADROŻYŃSKA A.: *Wyrzeczysko. O świętowaniu w Polsce*. Warszawa 1976
12. DWORAKOWSKI S.: *Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu nad Narwią*. Białystok 1964
13. DYDOWICZOWA J.: *Rok obrzędowy wczoraj i dziś*. W: *Stare i nowe w kulturze wsi koszalińskiej*. Poznań 1964, s. 208-233
14. DYDOWICZOWA J.: *Zwyczaje i obrzędy doroczne*. W: *Kultura ludowa Wielkopolski*. Poznań 1967. T. 3, s. 11-87
15. FERENC-SZYDEŁKOWA E.: *Rok kościelny a polskie tradycje*. Poznań 1988
16. FRANKOWSKI E.: *Kalendarz obrzędowy ludu polskiego*. Warszawa 1928
17. GLOGER Z.: *Rok polski w życiu, tradycji i pieśni*. Warszawa 1900 (reprint Warszawa 1982)
18. GLOGER Z.: *Encyklopedia staropolska*. T. 1-4. Warszawa 1958
19. GOŁĘBIEWSKI Ł.: *Lud polski, jego zwyczaje, zabobony*. Warszawa 1830
20. JANICKA-KRZYWDA U.: *Rok karpacki — obrzędy doroczne w Karpatach Polskich*. Kraków 1988
21. JOST M.: *Zwyczaje i obrzędy wiosenne na Podhalu. "Podtatrze" wiosna 1979*, s. 71-73

22. JOST M.: *Zwyczaj i obrzędy zimowe na Podhaju*. "Podtatrze" zima 1978, s. 55-58
23. JOSTOWA W.: *Pasterstwo na polskiej Orawie*. Wrocław 1972
24. KITOWICZ J.: *Opis obyczajów za panowania Augusta III*. Wrocław 1970
25. KLIMASZEWSKA J.: *Doroczne obrzędy ludowe*. W: *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*. T. 2. Wrocław 1981, s. 127-155
26. KLINGER W.: *Doroczne święta ludowe a tradycje grecko-rzymskie*. Kraków 1931
27. KLINGER W.: *Obrzędowość ludowa Bożego Narodzenia, jej początek i znaczenie pierwotne*. Poznań 1926
28. KOLBERG O.: *Dzieła wszystkie*. T. 1-66. Warszawa 1961-1977
29. KOTULA F.: *Z Sandomierskiej Puszczy*. Kraków 1962
30. KOTULA F.: *Znaki przeszłości. Odchodzące ślady zatrzymać w pamięci*. Warszawa 1976
31. KOSSAK Z.: *Rok polski. Obyczaj i wiara*. Warszawa 1974
32. KRZYWOBŁOCKA B.: *Stare i nowe obyczaje*. Warszawa 1981
33. KUKIER R.: *Kaszubi bytowscy. Zarys monografii etnograficznej*. Gdynia 1969
34. KWAŚNIEWICZ K.: *Zwyczaj i obrzędy doroczne*. "Etnografia Polski" t. XXVIII (1984) z. 1, s. 157-199
35. LECHOWA I.: *Zwyczaj i wierzenia doroczne w Łowickiem*. "Prace i materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi" Seria Etnograficzna 1967 nr 11 s. 13-50
36. MADZIK J.: *Zwyczaj doroczne Łemków*. W: *Nad rzeką Ropą. Zarys kultury ludowej*. Kraków 1965, s. 277-286
37. *Monografia powiatu myślenickiego*. T. 2. *Kultura ludowa*. Red. R. Reinfuss. Kraków 1970
38. MOSZYŃSKI K.: *Regionalne zwyczaj doroczne w Polsce*. "Kalendarz Ilustrowanego Kuriera Codziennego" 1938, s. 78-85
39. *Obrzędy i zwyczaj doroczne wsi rzeszowskiej*. Rzeszów 1972
40. PACH A.: *Godny miesiąc*. "Podtatrze" zima 1977, s. 39-48
41. *Pasterstwo Tatr Polskich i Podhala*. T. V. Wrocław 1963
42. PEŁKA L.J.: *Polski rok obrzędowy. Tradycje i współczesność*. Warszawa 1980
43. PEŁKA L.J.: *Rytuały, obrzędy, święta*. Warszawa 1989
44. ROMOWICZ M.: *Folklor górali żywieckich*. Warszawa 1978
45. SEWERYN T.: *Tradycje i zwyczaj krakowskie*. Kraków 1961
46. *Słownik folkloru polskiego*. Red. J. Krzyżanowski. Warszawa 1965

47. STELMACHOWSKA B.: *Rok obrzędowy na Pomorzu*. Toruń 1935
48. STOMMA L.: *Słońce rodzi się 13 grudnia*. Warszawa 1981
49. SZCZYPKA J.: *Kalendarz polski*. Warszawa 1979
50. SZYFER A.: *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia Mazurów i Warmiaków*. Olsztyn 1968
51. *Sztuka ludowa w Polsce*. Oprac. E. Fryś-Pietraszakowa, A. Kunczyńska-Iracka, M. Pokropek. Warszawa 1988
52. TOMICKA J., TOMICKI R.: *Drzewo życia. Ludowa wizja świata i człowieka*. Warszawa 1975
53. WITKOWSKI C.: *Doroczne polskie obrzędy i zwyczaje ludowe*. Kraków 1965
54. WÓJCIK A.: *Zwyczaje doroczne Pogórzeń*. W: *Nad rzeką Ropą. Zarys kultury ludowej*. Kraków 1965, s. 259-276
55. ZADROŻYŃSKA A.: *Powtarzać czas początku*. Cz. 1 *O świętowaniu dorocznych świąt w Polsce*. Warszawa 1985
56. ZALESKI W.: *Sanktuaria polskie*. Warszawa 1988
57. ZAWISTOWICZ K.: *Obrzędy zapustne*. "Wiedza i Życie" R. 8 (1933) nr 2, s. 127-131
58. ZAWISTOWICZ K.: *Śródpoście w zwyczajach ludowych*. "Wiedza i Życie" R. 8 (1933) nr 3, s. 196-205
59. ZAWISTOWICZ K.: *Wielkanocne wierzenia i obrzędy*. "Wiedza i Życie" R. 8 (1933) nr 4, s. 292-302
60. ZAWISTOWICZ K.: *Zielone Świątki w wierzeniach i obrzędach*. "Wiedza i Życie" R. 8 (1933) nr 5, s. 381-389
61. ZAWISTOWICZ K.: *Boże Ciało w wierzeniach i obrzędach ludu polskiego*. "Wiedza i Życie" R. 8 (1933) nr 6, s. 483-491
62. ZAWISTOWICZ K.: *Obrzędowość świętojańska*. "Wiedza i Życie" R. 8 (1933) nr 7, s. 553-562
63. ZAWISTOWICZ K.: *Dzień Wniebowzięcia Matki Boskiej*. "Wiedza i Życie" R. 8 (1933) nr. 8-9, s. 661-666
64. ZAWISTOWICZ K.: *Obrzędy zaduszne*. "Wiedza i Życie" R. 8 (1933) nr 10, s. 756-765
65. ZAWISTOWICZ K.: *Obrzędowość świąt Bożego Narodzenia*. "Wiedza i Życie" R. 8 (1933) nr 12, s. 956-966
66. ZAWISTOWICZ K.: *"Lud" Kolberga jako źródło badań nad obrzędowością ludu polskiego*. "Lud" T. 42 (1955), s. 332-412
67. ZIÓŁKOWSKA E.: *Polskie misteria i obrzędy ludowe. Wielkanoc*. Warszawa 1984
68. ZIÓŁKOWSKI M.: *Szkice o Kościołach obrządków wschodnich w Polsce północno-wschodniej*. Warszawa 1985

BIBLIOGRAFIA ARTYKUŁÓW Z PRASY TURYSTYCZNEJ

GOŚCINIEC

1979

1. GAD: *Folklor pięciu kontynentów* 10/79 s. 4 (Na tropach nieznanych zbiorów)

Muzeum zespołu "Mazowsze" w Karolinie

2. MICUŁA G.: *W Ciechanowie na ligawkach grają* 4-5/79 s. 9

3. MIŚKIEWICZ A.: *Tatarzy na zachodzie i północy Polski* 6/79 s. 18-19

4. STOLARCZYK S.: *Gdzie Trakiszek, Szypliszki, Jodeliszki...* 1-3/79 s. 4-5
(Polska mało znana)

Litwini na Suwalszczyźnie

5. STOLARCZYK S.: *Kisucanie nad Brzeźnicą* 4-5/79 s. 4-5 (Polska mało znana)

Górale czadeccy

6. STOLARCZYK S.: *Łemkowszczyzna* 7-9/70 s. 10-11 (Polska mało znana)

7. STOLARCZYK S.: *Rybołskie czastuszki* 10/79 s. 14-15 (Polska mało znana)

Białorusini na Białostocczyźnie

8. SZANTER Z.: *Cerkiewki skazane na zagładę* 1-3/79 s. 12-13

Karpackie cerkwie drewniane

1980

9. CHŁUDZIŃSKI T.: *Wczoraj potwór - dziś maskotka* 10-11/80 s. 12-14
(Z dziejów polskiego diabła)

10. CHOWAŃSKI A.: *Stoją wozy kolorowe* 12/80 s. 10-11 (Na tropach nieznanych zbiorów)
Zbiory cygańskie w muzeum w Tarnowie
11. DYJAS G.: *Spod znaku Apollina* 9/80 (Na tropach nieznanych zbiorów)
Jan Kowalski - rzeźbiarz z Ilawy
12. POKROPEK M.: *Gwiazdy, różgi i leluje* 4/80 s. 12-15 (Z etnografią za pan brat)
Wycinankarstwo w Polsce
13. POKROPEK M.: *O tych, co garnki lepią* 3/80 s. 18-21 (Z etnografią za pan brat)
Garncarstwo w Polsce
14. POKROPEK M.: *Pasiaki, dywany, płócienka* 5-6/80 s. 18-20 (Z etnografią za pan brat)
Tkactwo w Polsce
15. STOLARCZYK S.: *Gdzie po górach "zwonecki zbyrcom"* 10-11/80 s. 6-8 (Polska mało znana)
Polski Spisz
16. STOLARCZYK S.: *Flamandowie znad Soły* 3/80 s. 6-8 (Polska mało znana)

1981

17. CHMIELEWSKI T.J., WYSZKOWSKI M.: *Posiady przy szklanych obrazach* 10-12/81 s. 10-11 (Kolekcjonerstwo)
18. MICUŁA G.: *Pan piekoszowskiego zamku* 10-12/81 s. 14-15
Zbiory etnograficzne w Podzamczu Piekoszowskim
19. STOLARCZYK S.: *Nędza biedę budzi* 4/81 s. 16-17 (Zwyczaj wielkanocne w Dobrej)
Dziady śmiguśne
20. STOLARCZYK S.: *Morawy pod Raciborzem* 8-9/81 s. 6-9 (Polska mało znana)
21. STOLARCZYK S.: *Obrażnicy ze Skulska* 2-3/81 s. 4-6 (Polska mało znana)
22. STOLARCZYK S.: *Palenie Judasza* 6/81 s. 20-21 (Zwyczaj i obrzędy ludowe)
23. STOLARCZYK S.: *Z Bambergu do Poznania* 5/81 s. 6-8 (Polska mało znana)

24. BURKACKI W.: *Podzwonne dla chałupy?* 3/82 s. 16-17 (Ginące krajobrazy)
Wieś Blizne, woj. krośnieńskie
25. CHLUDZIŃSKI T.: *Pieśń uchodzi cało...* 4/82 s. 14-15 (Kazimierzowskie festiwale)
26. CHLUDZIŃSKI T.: *Podróż do Siennicy* 1/82 s. 14-15
Jarmarki w Siennicy
27. DYLIŃSKA M.: *Żurawi nie oddam* 6/82 s. 18-19 (Sztuka spod strzechy)
Edmund Bidler - rzeźbiarz z Dankowa (woj. szczecińskie)
28. JGF: *Co kraj to obyczaj... świąteczny* 7/82 s. 3
29. KANTOR R.: *Orawskie "koronki"* 7/81 s. 23
Zdobnictwo orawskie
30. KOTARSKA E.: *Gwiazda Malików* 7/81 s. 4-6 (Sztuka spod strzechy)
Krakowscy szopkarze
31. KOTARSKA E.: *Jabłoń pani Eweliny* 3/82 s. 20-21 (Sztuka spod strzechy)
Ewelina Pęksowa - malarka na szkle z Zakopanego
32. KOTARSKA E.: *Krzyżowa droga "Łokietka"* 4/82 s. 20-21 (Sztuka spod strzechy)
Władysław Chajec - rzeźbiarz z Kamienicy Górnej k. Jasła
33. KOTARSKA E.: *Róże na fajansie* 5/82 s. 16-17 (Sztuka spod strzechy)
Malarstwo ludowe z okolic Włocławka
34. KOTARSKA E.: *Świat w lipowym drzewie* 1/82 s. 10-11 (Sztuka spod strzechy)
Stanisław Denkiewicz - rzeźbiarz z Jedlni Kościelnej k. Radomia
35. KRYCIŃSKI S.: *Zamknięty rozdział?* 4/82 s. 16-17 (Wiatraki Mazowsza)
36. SZUBERT H.: *Z zaduszkowych tradycji* 6/82 s. 20

37. CHLUDZIŃSKI T.: *Chłop i zmorze nie przepuści* 11/83 s. 10-11 (Mały poczet demonów - 5)
38. CHLUDZIŃSKI T.: *Dlaczego w Łukowej nie będzie starych panien* 8/83 s. 10-11 (Polska mało znana)
Zwyczaje ludowe w Zamojskiem
39. CHLUDZIŃSKI T.: *Horror pradziadków* 10/83 s. 12-13 (Mały poczet demonów - 4)
40. CHLUDZIŃSKI T.: *Nie bijcie odmienca!* 9/83 s. 12-14 (Mały poczet demonów - 3)
41. CHLUDZIŃSKI T.: *Nie bójmy się wilkołaków* 12/83 s. 12-14 (Mały poczet demonów - 6)

42. CHLUDZIŃSKI T.: *Trudno pokochać topielca* 8/83 s. 18-20 (Mały poczet demonów - 2)
43. CHLUDZIŃSKI T.: *Wędrowcy spod obłoków* 7/83 s. 16-17 (Mały poczet demonów - 1)
44. DYLIŃSKA M.: *Dziady wyśpekulowane* 4/83 s. 26-27 (Oczami przewodnika)
Chata "Tea" w Zakopanem
45. DYLIŃSKA M.: *Jak żył gbur* 8/83 s. 26-27 (Oczami przewodnika)
Muzeum Budownictwa Ludowego w Olsztynku
46. JORDAN E.: *Gra pod prąd* 1/83 s. 10-11 (Żeby nie przepadło)
Łowicka Kapela Ludowa
47. KANTOR R.: *Dzwony przeciw chmurom* 4/83 s. 22
Dzwonnice drewniane
48. KANTOR R.: *W tajemniczym półmroku* 8/83 s. 20
Kuźnie
49. KANTOR R.: *Zabaw świątynie* 11/83 s. 14
Karczmy
50. KOTARSKA E.: *Batalista z leśniczówki* 9/83 s. 18-19 (Sztuka spod strzechy)
Michał Rusewicz - malarz z Jerzmanic k. Złotoryi
51. KOTARSKA E.: *Familianci* 11/83 s. 16-17 (Sztuka spod strzechy)
Łukowscy rzeźbiarze
52. KOTARSKA E.: *Iglą i nożyczkami* 7/83 s. 20-21 (Sztuka spod strzechy)
Zofia Wiechno-Fijałkowska wycinankarka ze Zdun k. Łowicza
53. KOTARSKA E.: *Kuć na gorąco* 10/83 s. 18-19 (Sztuka spod strzechy)
Bronisław Cukier - kowal z Zakopanego
54. KOTARSKA E.: *Malowane konie i kołyski* 12/83 s. 16-17 (Sztuka spod strzechy)
Zabawki ludowe z Żywiecczyny
55. KOTARSKA E.: *Ostatni co tak garnki lepi* 5/83 s. 16-18 (Sztuka spod strzechy)
Kazimierz Woźniak - garncarz z Olawy
56. KOTARSKA E.: *Paproki akademii paszyńskiej (1)* 1/83 s. 11-13 (Sztuka spod strzechy)
Rzeźbiarze z Paszyna k. Nowego Sącza
57. KOTARSKA E.: *Paproki akademii paszyńskiej (2)* 2/83 s. 12-14 (Sztuka spod strzechy)
58. KOTARSKA E.: *Przepis na trombitę* 3/83 s. 8-9 (Sztuka spod strzechy)
Franciszek Szczotka - wytwórca trombit ze Skoczowa
59. KOTARSKA E.: *Rebusy w glinie* 6/83 s. 16-17 (Sztuka spod strzechy)
Stanisław Zagajewski - rzeźbiarz z Włocławka
60. KOTARSKA E.: *Rysowanie wątkiem* 4/83 s. 20-21 (Sztuka spod strzechy)
Dominika Bujnowska - tkaczka z Węgrowa
61. KROH A.: *Gdzie buki, berezy i tanenbaumy* 7/83 s. 10-11 (Polska mało znana)
Sądeczczyzna

62. MICUŁA G.: *Kwietna, Wierzbowa, Palmowa...* 3/83 s. 18-19 (Zwyczaje ludowe)

Niedziela Palmowa

63. MICUŁA G.: *Na mgłę, rozbójników i wschód słońca* 12/83 s. 20-21 (Konkurs w Cichanowcu)

64. MICUŁA G.: *Procesja stu koni* 4/83 s. 16-17 (Zwyczaje ludowe)

Kawalkada wielkanocna w Pietrowicach Wielkich k. Raciborza

65. MOŚCICKI B.: *Cud na górze Jawor* 11/83 s. 12-13 (Polska mało znana)

Miejsce kultu ludności lemkońskiej

66. MOŚCICKI B.: *Cuda w mrukowskim lesie* 10/83 s. 6-7 (Polska mało znana)

Słynąca z cudów kaplica w lesie nad Mrukową

67. MOŚCICKI B.: *Lemkowski odpust* 8/83 s. 21 (Obrzędy ludowe)

68. SZUBERT H.: *Na wilią dzieci biją* 12/83 s. 4-5 (Ze świątecznych tradycji)

1984

69. CHLUDZIŃSKI T.: *Nie szukajmy świątyń greckich* 7/84 s. 12-14

Stowarzyszenie Twórców Ludowych

70. CHLUDZIŃSKI T.: *Wieczór wróżb i cudów* 12/84 s. 1-2 (Wigilijne zwyczaje)

71. DYLIŃSKA M.: *Pasiasta zagadka* 8/84 s. 28-29 (Oczami przewodnika)

Spółdzielnia Pracy Przemysłu Ludowego i Artystycznego "Opocznianka"

72. KANTOR R.: *Krzyże przydrożne* 7/84 s. 6

73. KŁOSIEWICZ T.: *Denków - brat Ilży* 1/84 s. 10-11 (Polska mało znana)

Garncarstwo

74. KŁOSIEWICZ T.: *Zabytki nie poszły pod siekiere* 6/84 s. 14-15

Muzeum im. Edmunda Bojanowskiego w Grabonogu (Poznańskie)

75. KOTARSKA E.: *Aktorka z glans papierem* 6/84 s. 18-19 (Sztuka spod strzechy)

Zofia Świdorska - wycinankarka z Goźlina Górnego (Powiśle Otwocko-Garwolińskie)

76. KOTARSKA E.: *Brzytwą po skorupkach* 4/84 s. 8-9 (Sztuka spod strzechy)

Maria Labisz z Malni pod Krapkowicami

77. KOTARSKA E.: *Koronkowa robota* 1/84 s. 16-17, 19 (Sztuka spod strzechy)

Koronkarki z Beskidu Śląskiego

78. KOTARSKA E.: *Kszyk czubaty uprasza o spokój* 12/84 s. 16-17

Piotr Kwit - rzeźbiarz z Zalesia k. Kamienicy

79. KOTARSKA E.: *Mistrz cyfrowanych portek* 9/84 s. 16-17 (Sztuka spod strzechy)

Andrzej Czernik z Bukowiny Tatrzańskiej

80. KOTARSKA E.: *Nikiforka* 3/84 s. 20-22 (Sztuka spod strzechy)
Maria Wnęk - malarka z Nowego Sącza
81. KOTARSKA E.: *Saga rodu Konopczyńskich* 11/84 s. 5/7
Stefan Konopczyński - garncarz z Bolimowa
82. KOTARSKA E.: *Serce w pierniku* 8/84 s. 16-17 (Sztuka spod strzechy)
Zygmunt Bielewicz - piernikarz z Żywca
83. KOTARSKA E.: *Z kowala rzeźbiarz* 5/84 s. 18-19 (Sztuka spod strzechy)
Józef Zganiacz - rzeźbiarz z Falkowa na Kielecczyźnie
84. KRAJEWSKA J.: *Słowa rzeźbą ubarwione* 2/84 s. 10-11
Henryk Ciszewski - rzeźbiarz spod Ostrołęki
85. KROH A.: *W Starym Sączu będzie smutniej* 6/84 s. 12-13
Garncarstwo
86. KRYCIŃSKI S.: *Drewniane jest cenne* 8/84 s. 20-22 (Apel Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS)
Budownictwo drewniane
87. KRZYWICKI T.: *Molenny wśród moren* 3/84 s. 12-14 (Polska mało znana)
Staroobrzędowcy w Polsce północno-wschodniej
88. MOŚCICKI B.: *Niekochane chyże* 2/84 s. 22-23 (Żeby nie zginęło)
Łemkowskie budownictwo
89. OLSZEWSKA L.: *Z dworku do lamusa* 2/84 s. 12-13 (W 170 rocznicę urodzin Oskara Kolberga)
90. (R)YCERSKI (T): *Krajoznawcza sesja poświęcona Łużycom* 9/84 s. 22
91. SZUBERT H.: *Nie tylko dyngus* 4/84 (Wielkanocne obyczaje)
92. SZUBERT H.: *Pogrzeb postnego żuru* 4/84 s. 4 (Wielkanocne obyczaje)
93. WRÓŃSKI P.: *Owieczki w Bieszczadach* 8/84 s. 22-23

1985

94. *Gdy dzień najdłuższy a noc najkrótsza* 6/85 s. 10-11 (Zwyczaj świętojańskie)
95. CHLUDZIŃSKI T.: *Festiwal największego kompozytora* 10/85 s. 8-10
(Po raz dziewiętnasty w Kazimierzu nad Wisłą)
Festiwal Kapel i Śpiewaków Ludowych
96. CHLUDZIŃSKI T.: *Na szczęście, na zdrowie, na to Boże Narodzenie* 12/85 s. 6-7 (Świąteczne obyczaje)
97. CHLUDZIŃSKI T.: *Od Palmowej do Wielkiej* 4/85 s. 6-7 (Wielkanocne zwyczaje)
98. KOTARSKA E.: *Architektury i niewiasty* 4/85 s. 15-17
Jan Kawecki - malarz ze Smogorzowa pod Namysłowem
99. KOTARSKA E.: *Dziedzictwo z różgami* 6/85 s. 12-13
Józefa Chałajdowa - tkaczka i wycinankarka z Monic k. Sieradza

100. KOTARSKA E.: *Kaszubski duet* 3/85 s. 9-11 (Sztuka spod strzechy)
Maria i Alfred Ludoccy z Lęborka
101. KOTARSKA E.: *Przychylny drzewu* 5/85 s. 15-18 (Sztuka spod strzechy)
Jan Tylka - zakopiański stolarz
102. KOTARSKA E.: *W kozła grać* 10/85 s. 16-18 (Sztuka spod strzechy)
Franciszek Domagała - koźlarz ze Zbąszynia
103. KOTARSKA E.: *W niewoli nalogu* 1/85 s. 16-18 (Sztuka spod strzechy)
Maria Wiśnios - malarska z Ratajów k. Wąchocka
104. KRYCIŃSKI S.: *A chyża czeka* 5/85 s. 14-15
Sprawa muzeum kultury bojkowskiej
105. MICUŁA G.: *Burczybasy i diabelskie skrzypce* 3/85 s. 14-15
(W szydlowieckim zamku)
Muzeum Ludowych Instrumentów Muzycznych w Szydłowcu
106. OLSZEWSKA L.: *Od splawika do stolema* 2/85 s. 16-17 (Sztuka spod strzechy)
Zbigniew Stankowski - rzeźbiarz z Brodnicy Dolnej na Kaszubach
107. OLSZEWSKA L.: *Wieś w Warszawie* 3/85 s. 12-13 (Żeby nie zginęło)
Wolica
108. ŚWIERCZEWSKI S.: *Szlakiem zabytkowych cerkwi* 5/85 s. III-IV
(Ścieżki nie wydeptane)
Roztocze
109. WRÓŃSKI P.: *Bez swego twórcy* 4/85 s. 8-9 (Muzeum Parafialne w Dobrej)
110. ZIÓŁKOWSKA E.: *Rodzina moja z Kurpiów* 12/85 s. 16-18
Adam Chętnik - twórca skansenu w Nowogrodzie

1986

111. CHLUDZIŃSKI T.: *Bywało w zapusty* 2/86 s. 8-9 (Dawne zwyczaje)
112. CHLUDZIŃSKI T.: *Muzykanci idą do nieba* 10/86 s. 8-10
(W Kazimierzy po raz dziesiąty)
Festiwal Kapel i Śpiewaków Ludowych w Kazimierzu n. Wisłą
113. CHLUDZIŃSKI T.: *Za siódmym zakolem* 8/86 s. 12-13 (Kult wody)
114. DYLIŃSKA M.: *Co to gont, co strzecha* 1/86 s. 28-29 (Oczami przewodnika)
Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku
115. KŁOSIEWICZ T.: *Kołędników zastąpią tranzystory* 12/86 s. 1-4 (Nowe w tradycji)
Konkurs szopek krakowskich
116. KŁOSIEWICZ T.: *Tam, gdzie posadowiono wieś* 9/86 s. 22-23
(Na tropach nieznanych zbiorów)
Muzeum Regionalne Ziemi Sadowieńskiej

117. KOTARSKA E.: *El Greco z Malinówki* 4/86 s. 16-17 (Sztuka spod strzechy)
Roman Śledź - rzeźbiarz z Malinówki w woj. chełmskim
118. KOTARSKA E.: *Kronika wypadków kolorowych* 12/86 s. 13-15 (Sztuka nie tylko spod strzechy)
Eugeniusz Brożek - malarz z Sędziszowa
119. KOTARSKA E.: *Krzyż życia Furgały* 3/86 s. 18-20 (Sztuka spod strzechy)
Jarosław Furgała - rzeźbiarz z Polwicy k. Wrocławia
120. KOTARSKA E.: *Skazani na twórczość* 5/86 s. 16-17 (Sztuka nie tylko spod strzechy)
Wystawa sztuki nieprofesjonalnej
121. KOTARSKA E.: *Wśród notabli i znajomych* 11/86 s. 14-15 (Sztuka nie tylko spod strzechy)
Piotr Sakson - rzeźbiarz z Poblócia
122. KOTARSKA E.: *Za świata* 1/86 s. 18-20 (Sztuka spod strzechy)
Władysława Iwańska - malarka z Nowego Sącza
123. KOWALIK T.: *Dziecko Teodory i Izydora* 5/86 s. 12-13 (80 lat skansenu we Wdzydzach)
124. MICUŁA G.: *Turki znad Sanu* 3/86 s. 9-10 (Zwyczaje wielkanocne)
125. MOŚCICKI B.: *"Dymarki" przyćmione folklorem* 12/86 s. 12-13
(W Nowej Słupi po raz dwudziesty)
"Świątokrzeskie dymarki"
126. MOŚCICKI B.: *Na początek zagroda Korkoszów* 8/86 s. 16-17 (Muzeum Kultury Ludowej Spisza)
127. PAWLIK M.: *Koźlaki, kolendry i paltraki* 11/86 s. 16-18 (Wzdłuż szosy Białystok-Augustów)
Wiatraki
128. RUSZKOWSKI A.: *Piękno w modrzewiu zamknięte* 12/86 s. 18-20
(Najstarsze budownictwo sakralne w Sieradzkim)
129. RUSZKOWSKI A.: *Przydrożne* 4/86 s. 11
Zabytkowe krzyże i kapliczki
130. RUSZKOWSKI A.: *Sieradzkie spichlerze* 2/86 s. 16-18 (Ochrona zabytków)
131. ZIÓŁKOWSKA E.: *"A jo wyrwikolek..."* 3/86 s. 8-9 (Zwyczaje wielkanocne)
Pucheroki
132. ZIÓŁKOWSKA E.: *Święto Jordanu* 1/86 s. 16-17 (Obyczaje)

1987

133. CHLUDZIŃSKI T.: *Hale pełne czarów* 8/87 s. 18-19 (Z dawnych wierzeń)
134. CHLUDZIŃSKI T.: *Tajemnice pisanki* 4/87 s. 4-5 (Wielkanocne zwyczaje)
135. JANICKA-KRZYWDA U.: *Poszli w niebo "na samiućkim przodzie"* 11/87 s. 22-23
Karpaccy zbójnicy
136. KŁOSIEWICZ T.: *Chmiel i wiklina* 1/87 s. 20-21
Ekspozycja wyrobów wikliniarskich w Nowym Tomyślu (Wielkopolska)
137. MICHAŁOWSKI T.: *Od głodu, choroby i innych klęsk* 6/87 s. 9
Zabytkowe krzyże na Pojezierzu Augustowskim
138. MOŚCICKI T.: *"Skansen" z woli księcia Hohenlohe* 7/87 s. 20-21 (Muzeum Kultury Ludowej Spisza)
139. NYCZANKA M.: *"Drzewiej" po raz dziewiąty* 2/87 s. 8-9 (Przegląd kultury ludowej polskich gór)
140. OLSZEWSKA L.: *Dziś prawdziwych Cyganów już nie ma?* 6/87 s. 16-18 (Polska mało znana)
Zbiory cygańskie w Tarnowie
141. WRÓŃSKI P.: *Co kryje stara plebania w Chyżnem* 9/87 s. 13-14 (Na tropach nieznanych zbiorów)
Izba Regionalna Pamiątek Orawskich
142. WRÓŃSKI P.: *Rodowód świątnickiej kłódki* 12/87 s. 10-11 (Gdzieś w Polsce)
Kowalstwo w Świątnikach Górnych na Pogórzu Wielickim
143. WRÓŃSKI P.: *Tokarnia pełna palm* 4/87 s. 15-17
Niedziela Palmowa w Tokarni k. Myślenic
144. WRÓŃSKI P.: *Zatrzymana przeszłość Glinanki* 8/87 s. 20-21 (Na tropach nieznanych zbiorów)
Kultura ludowa doliny Świdra
145. WRÓŃSKI P.: *Żywe lalki w Sromowie* 5/87 s. 16-17
Wystawa prac rodziny Brzozowskich w Sromowie (woj. skierniewickie)

1988

146. CHLUDZIŃSKI T.: *Z Kazimierza nie odjeżdża się "Toyotą"* 10/88 s. 16-18 (XXII Festiwal Kapel i Śpiewaków Ludowych)
147. KŁOSIEWICZ T.: *Ciągle coś nowego* 3/88 s. 14-15 (Muzeum Rolnictwa w Szreniawie)
148. KOTARSKA E.: *O marginesach sztuki z Aleksandrem Jackowskim* 7/88 s. 10-12 (Nie tylko spod strzechy)

149. KOTARSKA E.: *Pierwszy w Kutnie* 12/88 s. 12-13 (Sztuka nie tylko spod strzechy)
Tadeusz Kacalak - rzeźbiarz z Kutna
150. KOTARSKA E.: *Wypalone marzenia* 9/88 s. 16-18 (Sztuka nie tylko spod strzechy)
Władysław Prucnal - rzeźbiarz z Medyni Głogowskiej
151. OLSZEWSKA L.: *Monaster w nadbużańskiej ciszy* 8/88 s. 14-15
Klasztor prawosławny w Jablecznej
152. WRÓŃSKI P.: *Pustelnicy z Sądecczyzny* 3/88 s. 18-19
153. WRÓŃSKI P.: *Zakurzone muzeum* 7/88 s. 9 (Na tropach nieznanych zbiorów)
Muzeum Parafialne w Iwkowej

1989

154. CHLUDZIŃSKI T.: *Pieśń idzie z człowiekiem* 10/89 s. 16-18 (XXIII Festiwal Kapel i Śpiewaków Ludowych)
155. KŁOSIEWICZ T.: *Święty wieczór w Luciniu* 12/89 s. 4-6 (Nowa sztuka ludowa)
156. KOTARSKA E.: *Cegielka w plecaku* 5/89 s. 12-14 (Sztuka nie tylko spod strzechy)
Wiktor Chrzanowski - malarz Torunia
157. KOTARSKA E.: *Konstrukcje cementowo-instrumentalne* 10/89 s. 18-19 (Sztuka spod strzechy)
Wiktor Węglewski - rzeźbiarz z Handlowego Młyna
158. KOTARSKA E.: *Łowiczanin na wygnaniu* 4/89 s. 16-17 (Sztuka nie tylko spod strzechy)
Henryk Burzyński - tkacz i malarz z Ksawerowa k. Łodzi
159. KOTARSKA E.: *Rzeczywistość a bajka* 1/89 s. 16-18 (Sztuka nie tylko spod strzechy)
Maria Korsakowa - malarka z Warszawy
160. KRZYWICKI T.: *Huculskie opowieści* 3/89 s. 14-15 (Drzewiej 88)
161. MOŚCICKI B.: *Najstarsza chałupa w Milówce* 7/89 s. 10-11 (Na tropach nieznanych zbiorów)
162. OLSZEWSKA L.: *Półprawdy o Sabale* 5/89 s. 8-10 (O sławnych - nieznane)
163. PRUSKI K.: *Przemijanie drewnianego* 11/89 s. 4-5
164. WAŚKIEL M.: *Tatarskim szklakiem* 3/89 s. III-IV (Ścieżki nie wydeptane)
165. WIERZYCKA Ł.: *Koźliki na pograniczu światów* 9/89 s. 22-23
Skansen w Koźlikach nad Narwią
166. WIERZYCKA Ł.: *Wioska nad Narewką* 6/89 s. 22-23
Skansen w Białowieży

167. WRÓŃSKI P.: *O dziedzinach Zamieszkańców* 2/89 s. 16-17
Cerkwie na Pogórzu Dynowskim

POZNAJ SWÓJ KRAJ

1979

1. JOSTOWA W.: *W orawskim skansenie* 1/79 s. 18-21

1980

2. BRZozowska E.: *Ludowe tradycje ziemi sierpeckiej* 9/80 s. 10-11
3. SOSNA W.: *Pod Złotym Groniem* 5/80 s. 22-23
Dot. ziemi cieszyńskiej
4. WIŚNIEWSKI A.: *W Istebnej i Koniakowie* 5/80 s. 24-25, 30

1981

5. BRZozowska E.: *Przybytek kultury ludowej* 3/81 s. 14-15
Muzeum Etnograficzne w Warszawie
6. JESIONOWSKA K.: *Muzeum Wsi Opolskiej* 1/81 s. 15-17
7. MIKS J.: *Na starych instrumentach* 6/81 s. 10-11
Muzyka górali żywieckich
8. NEJMANOWA Z.: *...rozwijała się przez wieki* 7/81 s. 16-20
Dot. regionu sieradzkiego
9. TRĘBACZ T.: *W tanecznym korowodzie* 6/81 s. 7-9
Imprezy folklorystyczne na Żywiecczyźnie

1982

10. JACKOWSKI A.: *Sztuka ludowa. Dzieje pojęcia* 6/82 s. 14-15
11. JACKOWSKI A.: *Sztuka ludowa. Kultura ludowa. Wieś nie wiedziała, że robi "sztukę"* 9/82 s. 10-13
12. *Malowała całe życie* 6/82 s. 31-32
Katarzyna Gawłowa - malarka z Zielonek k. Krakowa
13. *Postacie historyczne w sztuce ludowej* 6/82 s. 16-19
14. *Takie ma już ręce* 6/82 s. 3
Czesława Konopkówna - wycinankarka z Kadzidła
15. WOŹNICKA M.: *Krakowskie cudenka* 9/82 s. 14-17
Dot. szopek krakowskich

1983

16. BRYKOWSKI R.: *Drewniane cerkwie lemckowskie* 6/83 s. 6-9
17. JACKOWSKI A.: *Drzeworyty i obrazy na szkłe* 3/83 s. 14-17
(Sztuka ludowa)
18. JACKOWSKI A.: *Muzeum Człowieka - o kolekcji Ludwiga Zimmerera* 9/83 s. 19-22
19. JACKOWSKI A.: *Świątki...* 1/83 s. 8-11 (Sztuka ludowa)
20. JACKOWSKI A.: *Twórcy samorodni* 5/83 s. 10-13
21. JACKOWSKI A.: *Zalipie - malowana wieś* 6/83 s. 14-17
22. KUBIAK I. i K.: *Chleb w tradycji ludowej* 3/83 s. 20-23 (Z książką poznaj swój kraj)
Omówienie + fragment książki o tym samym tytule
23. *Może by na obóz etnograficzny?* 5/83 s. 28-29 (Sami o sobie)
24. *Święto kwitnącej jabłoni* 4/83 s. 16-17
Widowisko regionalne w Łącku

1984

25. BALARA M.: *Kasia na siwym koniku* 1/84 s. 21
Spiski folklor
26. BALARA M.: *Kądzielna izba* 1/84 s. 19
Spiski folklor
27. BALARA M.: *Na Świętą Łucję* 1/84 s. 20
Spiskie tradycje ludowe
28. DATKO J.: *Dla ludu według sił* 6/84 s. 7
Dot. Oskara Kolberga

29. JACKOWSKI A.: *Ludowe kowalstwo* 5/84 s. 10-12
30. JACKOWSKI A.: *Wycinanka ludowa* 6/84 s. 9-10
31. JĘDRUŚ S.: *O Chazach i Chazarach* 10/84 s. 22
32. KOLBERG O.: *Wieniec* 6/84 s. 8
Z: "Lud"
33. PLUCIŃSKI J.: *Ludowe zbiory w chochołowskiej szkole* 8/84 s. 12-13
34. TRAJDOS T.M.: *Piewca spiskiego folkloru* 1/84 s. 18-19
Dot. Michała Balarzy

1985

35. DATKO A.: *Nowotarskie muzeum* 2/85 s. 8-9
36. MATUSZCZAK J.: *Śląskie kościoły drewniane* 4/85
37. OSIŃSKA-PISKORZ E.: *Strój góralski* 6/85 s. 16-18
38. OSIŃSKA-PISKORZ E.: *Strój Krakusów* 8/85 s. 15-16
39. OSIŃSKA-PISKORZ E.: *Stroje mieszczańskie* 10/84 s. 16-19
40. SZACKI P.: *O bolimowskich garncarzach* 10/85 s. 22-23
41. SZCZYPKA J.: *Trudy weselne* 4/85 s. 16-19
42. SZCZYPKA J.: *Wigilia* 10/85 s. 24-25
43. TRAJDOS T.M.: *Spiskie Muzeum w Czarnej Górze* 6/85 s. 11
44. ZNAMIEROWSKA-PRÜFFEROWA M.: *O pracy wychowawczej w skansenach* 4/85 s. 19-21

1986

45. ANDREŁOWICZ J.: *Wśród beskidzkich górali* 3/86 s. 12-13
46. DATKO A.: *Czadeczan droga na niziny* 3/86 s. 14
47. DATKO A.: *Pod zielonym groniem* 3/86 s. 15-17
Dot. malarzy Beskidu Śląskiego
48. *Dom mody góralskiej* 2/86 s. 10
49. KUBIAK I. i K.: *Jarmarki współczesne* 1/86 s. 18-19
50. LIPPÓCZY N.: *Moje pasje zbierackie* 1/86 s. 20-23
Kolekcja obrazów na szkle
51. OSIŃSKA-PISKORZ E.: *O kopkach, welniakach i zapaskach* 8/86 s. 12-13
52. OSIŃSKA-PISKORZ E.: *Stroje regionalne - od Sanu po Bug* 2/86 s. 16-19
53. SPYRA A.: *Kultura ludowa okolic Pszczyny* 1/86 s. 13-14
54. SZCZYPKA J.: *Uroki dawnych jarmarków* 1/86 s. 15-17
55. WYSZKOWSKI A.: *Tatarzy na Podlasiu* 6/86 s. 20-21

1987

56. ADAMCZEWSKI J.: *Zanim znikną bezpowrotnie* 8/87 s. 14-15
Dot. wiatraków
57. CZAJKOWSKI J.: *Bojkowie. Dawni mieszkańcy tej krainy* 9/87 s. 8-10
58. DATKO A.: *Folkloryści kaszubscy (XVIII-XX w.)* 7/87 s. 25-26
59. KRYCIŃSKI S.: *Bieszczadzkie cerkwie* 9/87 s. 14-17
60. KUKLIŃSKA J.: *Ostatnia z Doliny Poetów* 4/87 s. 7-8
Maria Cedro-Biskupowa - poetka z Wilkowa na Kielecczyźnie
61. KUPEROWA W.: *Wyczarowane na toczku* 5/87 s. 9-10
Dot. garncarstwa kaszubskiego
62. LESKI J.: *Przeroślaki* 6/87 s. 7
63. OPALACH H.: *Od "zażynka" do "ograbków"* 8/87 s. 4-5
64. OPALACH H.: *Skarbiec (1)* 11/87 s. 28-29
Zwyczaj, obyczaj, obrzęd
65. OPALACH H.: *Skarbiec (2)* 12/87 s. 28-29
Adwent, Boże Narodzenie
66. OSIŃSKA-PISKORZ E.: *Stroje kaszubskie* 5/87 s. 11-12
67. OSIŃSKA-PISKORZ E.: *Stroje kieleckie, świętokrzyskie i radomskie* 4/87 s. 11-13
68. SKONKA C.: *Dzieło Teodory i Izydora* 5/87 s. 13-15
Kaszubski Park Etnograficzny
69. SZURA A.: *Budownictwo ludowe* 4/87 s. 9-10
70. TRZASKOWSKI S.: *Przyroda w ludowych zwyczajach pogrzebowych* 11/87 s. 20-21

1988

71. BILSKI S.: *Tak ongiś mieszkało* 44/88 s. 6
Budownictwo drewniane na Pojezierzu Brodnickim
72. HELMAN W.: *Ciechanów - Ciechanowiec, Kluk i Muzeum* 9/88 s. 20-21
Skansen w Ciechanowcu
73. JANICKA-KRZYWDA U.: *Bulanda, anioł i inni* 6/88 s. 6
Legendy z Gorców
74. JANICKA-KRZYWDA U.: *Seweryn Udziela jako krajoznawca* 6/88 s. 28
75. KUKIER R.: *Lud godny zapoznania* 3/88 s. 16-17
Kujawiacy
76. KUPEROWA W.: *Darowany czas* 5/88 s. 8-9
Warmia - budownictwo ludowe
77. OPALACH H.: *Skarbiec (3)* 1/88 s. 28 (Tradycja, obrzędy, obyczaje)
Zapusty, szopki

78. OPALACH H.: *Skarbiec* (4) 2/88 s. 30-31 (Tradycja, obrzędy, obyczaje)
Posty
79. OPALACH H.: *Skarbiec* (5) *Prima aprilis albo najpierwszy dzień kwietnia*
3/88 s. 27 (Tradycja, obrzędy, obyczaje)
Niedziela Palmowa - Wielkanoc
80. OPALACH H.: *Skarbiec* (6) 4/88 s. 29 (Tradycja, obrzędy, obyczaje)
Zielone Świątki
81. OPALACH H.: *Skarbiec* (7) 5/88 s. 22 (Tradycja, obrzędy, obyczaje)
Kalendarze
82. OPALACH H.: *Skarbiec* (8) 6/88 s. 24 (Tradycja, obrzędy, obyczaje)
Zwyczaj sobótkowe
83. OPALACH H.: *Skarbiec* (9) 8/88 s. 30 (Tradycja, obrzędy, obyczaje)
Obrzędy ludowe i święta obchodzone w sierpniu
84. OPALACH H.: *Skarbiec* (10) 9/88 s. 24-25 (Tradycja, obrzędy, obyczaje)
Święta obchodzone we wrześniu, dożynki
85. OSINSKA-PISKORZ E.: *Strój warmiński* 5/88 s. 6-7
86. OSUCHOWSKI A.: *Syn tej ziemi* 10/88 s. 13-14
Dot. Oskara Kolberga
87. PAPROCKA D.: *Świadectwo muzykalności tego ludu* 10/88 s. 10
Muzeum Instrumentów Ludowych w Szydłowcu
88. WIĘCKOWIE U. i A.: *Legenda o Jaworze* 11/88 s. 19

1989

89. BASZKOWSKI A.: *Królestwo pani Klary* 6/89
Klara Prillowa - rzeźbiarka z Kcyni
90. DATKO A.: *Gdzie jesteś Lemkowszczyzna?* 1/89 s. 14-15
91. GARCZARCZYK J.: *W Swarzędzu* 2/89 s. 12-13
Skansen pszczelarski
92. SITEK B.: *Muzyka z gór* 4/89 s. 33 (Krajobrazy muzyczne)
93. SITEK B.: *Muzyka z gór* 6/89 s. 24-25 (Krajobrazy muzyczne)

ZIEMIA

1979

1. KOWALSKI W.: *Spichrze chłopskie na Suwalszczyźnie* s. 196-205
(Z zagadnień etnografii)

2. MICUŁA G.: *Powrót ligawki* s. 205-209 (Z zagadnień etnografii)
Konkurs grania na ligawkach w Ciechanowcu
3. POKROPEK M.: *Kulturotwórcza rola izb regionalnych* s. 181-196
(Z zagadnień etnografii)

1980

4. *Kultura ludowa w krajoznawstwie polskim* s. 280-283
Sprawozdanie z Sesji Krajoznawczej - Toruń 1978 r.
5. URBĄŃSKI A.: *Kultura ludowa w krajoznawstwie polskim* s. 121-124
Tekst wystąpienia na Kongresie Krajoznawczym w Płocku

1981

6. CHŁUDZIŃSKI T.: *Wielkanocna procesja na pogańskim uroczysku* s. 187-197 (Z zagadnień etnografii)
Obrzęd "joście" we wsi Głupianka k. Kołbieli
7. MIDURA F.: *Sierpecki ośrodek rzeźby ludowej* s. 178-187 (Z zagadnień etnografii)
8. MIŚKIEWICZ A.: *Śladami Tatarów polskich* s. 257-269 (Z zagadnień etnografii)

1982

9. KRYCIŃSKI S.: *Cerkwie drewniane polskich Karpat* s. 49-167
(Z zagadnień sztuki i etnografii)
10. OŁĘDZKA H.: *Łukowski ośrodek rzeźby ludowej* s. 167-185 (Z zagadnień sztuki i etnografii)

1983

11. ZAREMBA J.: *Odra w polskiej literaturze i folklorze* s. 190-197
(W kręgu architektury, sztuki i literatury)

1984

12. BARTOSZ A.: *Cygańskim szlakiem* s. 177-182 (Z zagadnień etnografii)
13. KRYCIŃSKI S.: *Wiatraki z okolic Mińska Mazowieckiego* s. 182-190
(Z zagadnień etnografii)
14. ŻYŁA R., GACKO-GRZESIKIEWICZ E.: *Budownictwo chłopskie w obrębie Sobiborskiego Parku Krajobrazowego* s. 191-202 (Z zagadnień etnografii)

1985

15. CZAPLICKA M.: *Piorun w wierzeniach różnych ludów* s.256-259
(O zwyczajach i wierzeniach)
16. GLOGER Z.: *O chlebie i zwyczajach przy jego wypiekanu* s.249-250
(O zwyczajach i wierzeniach)
17. STERLING S.: *Kilka słów o dyable u ludu polskiego* s.252-256
(O zwyczajach i wierzeniach)
18. STRĄCZEK T.: *Problematyka etnograficzna (1910 - 1919)* s.84-102
(Na łamach "Ziemi" - z różnych dziezin krajoznawstwa)
19. WYROBEK P.: *Wielkotygodniowe obrzędy ludowe pod Babią Górą*
s.251-252 (O zwyczajach i wierzeniach)
20. ŻÓŁTOWSKA H.: *Wierzba w praktykach i obrzędowości polskiej*
s.259-261
(O zwyczajach i wierzeniach)

ILUSTROWANY MAGAZYN TURYSTYCZNY

"ŚWIATOWID"

1979

1. *Gdy powracają bociany*. Zdjęcia: Wojciech Wróblewski 841 kwiecień 79
s. 20-21 (Śladami Kolberga)
Zwyczaje wielkanocne

2. *Idą dziady kolorowe*. Fotoreportaż Andrzeja Stawickiego 838 styczeń 79 s. 20-21 (Tradycje)
Grupy kolędnicze z Beskidów
3. O(LCHOWIK) L(ILIANA): *Nad wirującym kołem* 844 lipiec 79 (Śladami Kolberga)
Garncarstwo w Popowie (woj. chełmskie)
4. *Prześcignąć wiatr*. Fotoreportaż Andrzeja Stawickiego 839 luty 79 s. 4-5.
Wyścigi kumoterek
5. *Wyczarowana tradycja*. Fotoreportaż: Wojciech Wróblewski 849 grudzień 1979 s. 20-21 (Śladami Kolberga)
Konkurs szopek krakowskich

1980

6. *Czwartek w Suchowoli*. Fotoreportaż Andrzeja Stawickiego 852 marzec 80 s. 20-21 (Ginące obyczaje)
Cotygodniowe targi
7. *Kup pan konia*. Fotoreportaż Andrzeja Stawickiego 860 listopad 80 s. 16-17 (Folklor)
Targi końskie w Bodzentynie (czwartki)
8. O(LCHOWIK) L(ILIANA): *Nie tylko Zalipie* 853 kwiecień 1980 s. 20-21 (Sztuka ludowa)
9. PRZYGAN S.: *Biłgoraj - a gdzie to jest?* 850 styczeń 1980 s. 34 (Małe miasteczka)
Zagroda sitarska w Biłgoraju

1981

10. BRACHACZ A.: *Gdzie lemkowski chyże...* 873 grudzień 1981 s. 16-17 (Widziane z bliska)
11. O(LCHOWIK) L(ILIANA): *Na skrzyżowaniu dróg* 870 wrzesień 81 s. 18-19 (Polski Orient)
Prawosławne sanktuarium w Grabarce
12. OŁDAKOWSKI M.: *Tylko w słońcu* 864 marzec 81 s. 8-10 (Widziane z bliska)
Skansen w Ciechanowcu
13. *Swawola powszechna*. Fotoreportaż CAF - Stefan Kraszewski 865 kwiecień 81 s. 16-17 (Śladami Kolberga)
Śmigus-dyngus

1982

14. BARCHACZ A.: *Orawa o zachodzie* 878 październik 82 s. 10-11
(Miejsce dla Ciebie)
Orawski jarmark

1983

15. ADAMCZYK-KARPİŃSKA H.: *Folklor rozproszony* 882 luty 83 s. 14
(Tradycje)
Izby regionalne
16. ŁAWECKI T.: *82 lata po "Weselu"* 882 luty 83 s. 14-15 (Tradycje)
Osadzanie chochoła w Bronowicach
17. ŁAWECKI T.: *Magiczny teatr wielkanocny* 884 kwiecień 1983 s. 6-7
(Tradycje)
18. OLCHOWIK L.: *Spotkałam szczęśliwych Cyganów?* 888 sierpień 83 s. 19-21 (Muzea)
Muzeum cygańskie w Tarnowie
19. STEFAŃSKA B.: *Fenomen Paszyna* 892 grudzień 83 s. 6-7 (Widziane z bliska)
Rzeźbiarze ludowi z Paszyna k. Nowego Sącza
20. STEFAŃSKA B.: *Po sądecku* 891 listopad 83 s. 12-13 (Skanseny)
Skansen w Nowym Sączu
21. STEFAŃSKA B.: *Skansen dla każdego* 889 wrzesień 83 s. 20-21
(Muzealnictwo)

1984

22. B.: *Rzeźbić historię. Zdjęcia: Jacek Pieńkowski* 899 lipiec 84 s. 9-10
(Sztuka ludowa)
23. B.: *Targi, jarmarki, odpusty* 898 czerwiec 84 s. 7 (Apel do Czytelników)
24. OLCHOWIK L.: *Ci, którzy przypominają o śmierci. Zdjęcia: Jacek Pieńkowski* 903 listopad 84 s. 16-17 (Misteria - odchodzący świat)
Arcybractwo Męki Pańskiej
25. OLCHOWIK L.: *Ilustrowana Biblia Ubogich. Fotoreportaż: Kajetan Adamowski* 902 październik 84 s. 16-17 (Misteria - odchodzący świat)
Misterium Męki Pańskiej w Kalwarii Zebrzydowskiej
26. OLCHOWIK L.: *To wszystko się jeszcze dzieje* 902 październik 84 s. 15
(Misteria - odchodzący świat)

27. PAC: *Bibułkowe drzewka* 893 styczeń 84 s. 8-9
Bibułkowe ozdoby z Beskidu Żywieckiego
28. PAC: *Ostatni Mohikanin ludowej sztuki* 893 styczeń 84 s. 15
Kościół w Lalikach w Beskidzie Żywieckim
29. PAC: *Stoi karczma u drogi* 893 styczeń 84 s. 14
Karczma w Jelesni w Beskidzie Żywieckim
30. STEFAŃSKA B.: *Labirynt wyobraźni* 894 luty 84 s. 16-17
Jan Bernasiewicz - rzeźbiarz z Jaworzni k.Kielc
31. STEFAŃSKA B.: *Motyle drewniane, koniki bujane, czyli przewodnik po zabawkarskich szlakach* 898 czerwiec 84 s. 16-17 (Na Dzień Dziecka)
32. STEFAŃSKA B.: *Z Szydłowca do Przysuchy czyli śladami Kolberga* 895 marzec 84 s. 6-7 (Miejsce dla Ciebie)

1985

33. B.: *Pucheroki*. Fotoreportaż: Jacek Pieńkowski 908 kwiecień 85 s. 16-17 (Obrzędy)
34. OLCHOWIK L.: *Krzyże nadziei*. Fotoreportaż: Kajetan Adamowski 912 sierpień 85 s. 16-18 (Misteria - odchodzący świat)
Spas - święto Przemienienia Pańskiego w Grabarce
35. OLCHOWIK L.: *Na szczęście, na zdrowie, na ten Nowy Rok!* 905 styczeń 85 s. 6-7 (XIII Karnawał Góralski)
36. OLCHOWIK L.: *Niech będzie wesele i radość* 916 grudzień 85 s. 14, 19 (Zwyczaje świąteczne)
Boże Narodzenie
37. OLCHOWIK L.: *Święty egipski nad Bugiem* 906 luty 85 s. 16-18 (Misteria - odchodzący świat)
Odpust św. Onufrego w Jabłecznej
38. STEFAŃSKA B.: *Zakopane bez gór* 913 wrzesień 85 s. 3, 18-19
Twórcy ludowi z Zakopanego

1986

39. ABRAMOWSKA E.: *Nie w kij dmuchał* 918 luty 86 s. 10-11 (Obyczaje)
Konkurs gry na ligawkach w skansenie w Ciechanowcu
40. MICUŁA G.: *Kawalkada wielkanocna*. Tekst i zdjęcia... 921 maj 86 s. 16-17 (Misteria - odchodzący świat)
41. OLCHOWIK L.: *Chrzest rzeki*. Fotoreportaż: Kajetan Adamowski 920 kwiecień 86 s. 16-18 (Misteria - odchodzący świat)
Święto Jordanu w Sanoku

42. PASZEK C.: *Gościu, siądź pod perelkowcem a podziwiaj ule...* 921 maj 86 s. 3, 6-7 (Muzea)
Skansen pszczelarski w Swarzędzu
43. PASZEK C.: *Druh zza Złotego Gronia* 927 listopad 86 s. 15 (Sylwetki)
Józef Broda - animator zespołu folklorystycznego z Istebnej-Zaolzia
44. STEFAŃSKA B.: *Emaus na Zwierzyńcu*. Tekst i zdjęcia... 919 marzec 86 s. 16-17 (Wielkanocne zwyczaje)
45. STETTNER B.: *Jak dawniej* 925 wrzesień 86 s. 15-17 (Skanseny)
Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku

1987

46. B.: *Do szopki, hej!* 940 grudzień 87 s. 3,14 (Tradycje)
Konkurs szopek krakowskich
47. KAŁUSZKO J.: *Wielkanocny przekładaniec*. Tekst i zdjęcia... 932 kwiecień 87 s. 3, 6-7 (Wielkanocny przekładaniec)
Obrzędy wielkanocne
48. ŁAWECKI T.: *Nikifor z Krynicy* 940 grudzień 87 s. 8-9 (Szlakami sławnych)
49. *Nad Gaładusiem*. W obiektywie Jarosława M. Stachowicza 938 październik 87 s. 16-17 (Imprezy)
Czerwcowe zloty litewskich zespołów nad Gaładusiem

1988

50. *Hej, kołęda!* Fotoreportaż: Jarosław Stachowicz 952 grudzień 88 s. 16-17
Grupy kołędnicze
51. *O palmę pierwszeństwa*. Fotoreportaż: Jarosław Stachowicz 944 kwiecień 88 s. 16-17
Konkurs palm wielkanocnych w Łyse

1989

52. B.S.: *Wielkie picie*. Fotoreportaż: Jarosław Stachowicz 961 wrzesień s. 16-17
53. KANIA K.: *Chicago w Chocholowie* 963-964 listopad-grudzień 89 s. 14-15
54. MICUŁA G.: *Ukrzyżowanie* 955 marzec 89 s. 8-9 (Misteria - odchodzący świat)
Misterium Męki Pańskiej w Górze Klasztornej

55. OLCHOWIK L.: *Depozyt minionych dziejów* 957 maj 89 s. 10-12 (Misteria - odchodzący świat)
Kurban-Bajram w Bohonikach
56. OLCHOWIK L.: *Korzenie* 960 sierpień 89 s. 14-15 (Sylwetki)
Cyganie w Polsce
57. STEFAŃSKA B.: *Rzeźbiarskie zagłębie* 960 sierpień 89 s. 8-9, 19
Rzeźbiarze z Zawidza Kościelnego k. Sierpca
58. (tła): *W Lipcach na Weselu*. Zdjęcia: Jarosław Stachowicz 959 lipiec 89 s. 16-17
Widowisko w Lipcach Reymontowskich

KALENDARIUM ŚWIĄT KATOLICKICH

ŚWIĘTA PAŃSKIE

Bożego Ciała
Chrystusa Króla
Chrystusa Odkupiciela
Dobrego Pasterza
Dzieciątka Jezus
Grobu Pańskiego
Kościoła Najświętszego
Zbawiciela
Krzyża Świętego
Miłosierdzia Bożego
Najśw. Imienia Jezus
Najśw. Zbawiciela
Najśw. Serca Jezusa
Objawienia Pańskiego
Opatrzności Bożej
Pięciu Ran Chrystusa
Podwyższenia Krzyża Św.
Przemienienia Pańskiego
Przenajśw. Krwi Chrystusa
Trójcy Przenajśw.
Zielone Święta, Zesłania
Ducha Św.
Znalezienia Krzyża Św.

czwartek po uroczystości Trójcy Przenajśw.
ostatnia niedziela roku kościelnego
ostatnia niedziela kwietnia
pierwsza niedziela października
25 grudnia
druga niedziela po Wielkanocy

ostatnia niedziela września
Niedziela Palmowa
pierwsza niedziela po Wielkanocy
3 stycznia
6 sierpnia
piątek po oktawie Bożego Ciała
6 stycznia
czwarta niedziela po Zielonych Świętach
Niedziela Przewodnia
14 września
6 sierpnia
1 lipca
pierwsza niedziela po Zielonych Świętach

siedem tygodni po Zielonych Świętach
4 maja

ŚWIĘTA MARYJNE

Św. Bożej Rodzicielki
Ofiarowania Pańskiego, Oczyszczenia
NMP, MB Gromnicznej

1 stycznia

2 lutego

Matki Bożej z Lourdes	11 lutego
Matki Bożej Bolesnej	piątek przed Niedzielą Palmową
Zwiastowania NMP	25 marca
Matki Bożej Dobrej Rady	26 kwietnia
Matki Bożej Królowej Polski	3 maja
Matki Bożej Wszechpośredniczki Łask	7 maja
Matki Bożej Łaskawej, patronki Warszawy	9 maja
Matki Bożej Horodyskiej	17 maja
Matki Bożej Przedziwnej	20 maja
Matki Bożej, Matki Kościoła	Poniedziałek Zielonych Świąt
Matki Bożej Wspomożycielki Wiernych	24 maja
Nawiedzenia NMP (dawniej Matki Bożej Królowej Świata)	31 maja
Niepokalanego Serca Maryi	druga sobota po Bożym Ciele
Matki Bożej Gostyńskiej	25 czerwca
Matki Bożej Nieustającej Pomocy Kościoła Najśw. Maryi Panny, MB Tuchowskiej (dawniej Nawie- dzenia NMP), MB Bogucickiej	27 czerwca
Matki Bożej Uzdrawienia Chorych	2 lipca
Matki Bożej Jazłowieckiej	6 lipca
Matki Bożej Karmelitańskiej, Matki Bożej Szkaplerznej	9 lipca
Matki Bożej Anielskiej, Porcjunkuli	16 lipca
Matki Bożej Śnieżnej	2 sierpnia
Matki Bożej Świętolipskiej	5 sierpnia
Matki Bożej Kalwaryjskiej	11 sierpnia
Wniebowzięcia Najśw. Maryi Panny, MB Zielnej, MB Rokitnieńskiej	13 sierpnia
Matki Bożej Królowej Świata	15 sierpnia
Matki Boskiej Częstochowskiej	22 sierpnia
Matki Bożej Pocieszenia, MB Paskowej	26 sierpnia
Matki Bożej Saletyńskiej	niedziela po 28 sierpnia
Narodzenia NMP, MB Siewnej, MB Gietrzwałdzkiej, MB Łąkowskiej	pierwsza niedziela września
Najśw. Imienia Maryi, MB Piekarskiej	8 września
Matki Bożej Bolesnej, Siedmiu Boleści Maryi	12 września
Matki Bożej Leśniańskiej	15 września
Matki Bożej Sulmierzyckiej	26 września
Matki Bożej Różańcowej, Matki Boskiej Zwycięskiej	1 października
Macierzyństwa Matki Bożej	7 października
	11 października

Matki Bożej Fatimskiej
Matki Bożej Ostrobramskiej,
Matki Bożej Miłosierdzia
Ofiarowania NMP
Niepokalanego Poczęcia NMP
Matki Bożej Loretਾਂskiej

13 października

16 listopada

21 listopada

8 grudnia

10 grudnia

DNI ŚWIĘTYCH PAŃSKICH

Aniołów Pańskich

Agaty

Agnieszki

Alberta Chmielowskiego

Alojzego

Andrzeja Ap.

Andrzeja Boboli

Andrzeja Świerada i Benedykta

Anny

Antoniego

Apolonii

Augustyna BW

2 października

5 lutego

21 stycznia, 20 kwietnia

17 czerwca

21 czerwca

30 listopada

16 maja

13 lipca

26 lipca

13 czerwca

9 lutego

28 sierpnia

Barbary

Bartłomieja

Benedykta Op

4 grudnia

24 sierpnia

druga niedziela po Wielkanocy,

11 lipca

16 czerwca

20 sierpnia

20 maja

15 lipca

6 października

8 października

Benona

Bernarda Op

Bernardyna ze Sjeny

Bonawentury

Brunona

Brygidy

Czesława

20 lipca

Dominika

Doroty

8 sierpnia

6 lutego

Elżbiety

Erazma

17 listopada

25 listopada

Filipa i Jakuba	11 maja
Floriana	4 maja
Franciszka Ksawerego	3 grudnia
Franciszka Serafickiego	4 października
Gotarda	6 lipca
Grzegorza Papieża	12 marca
Idziego Op.	1 września
Ignacego Loyoli	31 lipca
Izydora	10 maja
Jacka	17 sierpnia
Jadwigi	10 października
Jadwigi Królowej	17 lipca
Jakuba Ap.	25 lipca
Jana Ap.	27 grudnia
Jana Bosko	31 stycznia
Jana Chrzciciela	24 czerwca
Ścięcia św. Jana Chrzciciela	29 sierpnia
Jana Jąłmużnika	11 listopada
Jana Kantego	20 października
Jana Nepomucena	21 maja
Jana Vianney'a	4 sierpnia
Jerzego	24 kwietnia
Joachima	16 sierpnia
Jolanty	15 czerwca
Józefa	19 marca
Józefa Robotnika	1 maja
Józefa Kalasantego	25 sierpnia
Kajetana	7 sierpnia
Karola Boromeusza	4 listopada
Katarzyny	25 listopada
Kazimierza Królewicza	4 marca
Kingi	24 lipca
Klary	11 sierpnia
Klemensa	23 listopada
Konstancji	18 lutego
Leonarda	6 listopada
Ludwika	25 marca
Łukasza	18 października

Macieja	14 maja
Maksymiliana Kolbe	14 sierpnia
Małgorzaty	13 lipca
Marcina	11 listopada
Marka	25 kwietnia
Marii Magdaleny	22 lipca
Marii Teresy Ledóchowskiej	6 lipca
Marty	29 lipca
Mateusza	21 września
Michała	10 kwietnia
Michała Archanioła	29 września
Mikołaja	6 grudnia
Onufrego	12 czerwca
Otylii	13 grudnia
Pankracego	12 maja
Nawrócenia św. Pawła	25 stycznia
Piotra i Pawła	29 czerwca
Piusa V	30 kwietnia
Prokopa	4 lipca
Rajmunda	7 stycznia
Rocha	16 sierpnia
Rozalii	4 września
Rozesłania Apostołów	15 lipca
Sebastiana	20 stycznia
Stanisława BM	8 maja
Przeniesienia relikwii św. Stanisława	ostatnia niedziela września
Stanisława Kostki	18 września (13 listopada)
Szymona i Tadeusza	28 października
Szymona z Lipnicy	18 lipca
Tekli	23 września
Teodora	19 września
Teresy od Dzieciątka Jezus	1 października
Tomasza Ap.	3 lipca
Tomasza Kantaryjskiego, Tomasza z Villanueva	22 września
Urszuli PM	29 maja
Wacława	28 września
Walentego	14 lutego

Wawrzyńca	10 sierpnia
Wiktora	21 maja
Wincentego Ferreriusza	5 marca
Wincentego Kadłubka	9 października
Wita	15 czerwca
Wita, Modesta i Krescencji	15 czerwca
Władysława	27 czerwca
Władysława z Gielniowa	21 września
Wszystkich Świętych	1 listopada
Zofii	15 maja
Zygmunta	2 maja

SPIS TREŚCI

WSTĘP	5
1. ŚWIĘTA KATOLICKIE I ZWYCZAJE LUDOWE	10
2. ODPUSTY KATOLICKIE	50
3. ŚWIĘTA WSCHODNIEJ TRADYCJI CHRZEŚCJAŃSTWA	83
4. ŚWIĘTA MUZULMAŃSKIE	92
5. BIBLIOGRAFIA DOROCZNYCH ŚWIĄT I ZWYCZAJÓW LUDOWYCH	94
6. BIBLIOGRAFIA ARTYKUŁÓW Z PRASY TURYSTYCZNEJ	97
7. KALENDARIUM ŚWIĄT KATOLICKICH	119

Badania nad alternatywnymi formami turystyki młodzieży, w tym nad turystyką etnograficzną były prowadzone w latach 1987 - 90 przez Oddział Uniwersytecki PTTK w Warszawie we współpracy z Instytutem Turystyki w ramach szerszego tematu *Spoleczne funkcje turystyki i wypoczynku młodzieży*.

Wyniki prowadzonych prac zostały szerzej omówione w corocznych raportach znajdujących się w bibliotece Instytutu Turystyki. Natomiast informacje przydatne bezpośrednio organizatorom wyjazdów turystycznych postanowiliśmy przekazać w postaci niniejszej książki.

INSTYTUT TURYSTYKI

7014

